

1905. AASTA ROMANTIKA

MARTA LEPP

1905. AASTA
ROMANTIKA

MÄLESTUSED I

O/Ü. „NOOR-EESTI KIRJASTUS“
TARTUS, 1922

MARTALEPP

1905 AASTA
ROMAANTIKA

G. Roht'i trükk, Tartus

1905. AASTA EELNE MEELEOLU.

Midagi keerles õhus. Ei keegi tea tundi ega päeva, millal see tuli inimese hinge, millal pääsis närvidesse. See oli ebamäärane tung millegi järele, mis oleks parem kui see, mis käes.

Seltskond rahulikke elanikke istus koos maitse-des pühi. Nende näojume osutas head seedimist. Nad tundsid lõbu ühisest olemisest ja viitsid sõbralikult aega lapselikkude mängudega, vaiksete vestetega heast ja kurjast ilmast, naabritest ja naabri lastest. Aga siis soovis keegi isamaalaule laulda. Ning lauldi. Tuba läks soojemaks, pilgud pehmemaks ja rinda lõi pakitsus: tundus paisumist, igatsust millegi järele, mis oleks õnnelikum ja avaram. Ja siis näis äkisti kõigil olevat maapeal õhku vähe ja ruumist puudus.

Noored oleks tahtnud joosta laia laande, seal hõisata ja hullata: „Andke teed! Meie tuleme! Meil on kitsas!“

Vanade meeled jäid aga isamaalaulu järele murelikuks. Vested läksid valjemaks, kõned karedaks ja hääled tigidaks. Elu oli raske, palju vaesust ja viletsust. Palju koormat lasus rahva peal — Eesti rahva orja õlul: „Kurjem vaenlane — mõisnik sakslane on sajad aastad Eesti turja muljunud, ega ole veel küllalt; ikka rõhub ja rusub ta edasi. Rasked rendid, mõisateod, kõrged maksud maade peal. Maa oli meie eestlaste oma, aga tema, võõras tuli,

kuulutas maa oma omanduseks, pani rahva oma heaks orjama, määras maksud selle maa peale, mis ainult eestlaste ja ei kellegi muu oma. Tuleb aeg, kus ka Eesti rahvas saab vabaks! Tuleb!

Ja edasi kõnelesid vanad lastest ja koolidest; kaebasid, et võõras keel kurnab laste nõrka pead: Võõras keel — Vene keel on igalpool, kus liigud kodumaal. Võõral keelel pead endale õigust nõudma kohtust ja ülemustelt. Nagu võõraste metsa eksinud küsid imestades: Millal oled siia sattunud, kus keegi sind ei mõista, su keelt ei kõnele? Ja ometi on su isa-isad Eesti keelt rääkinud; nüüd aga nõutakse sult su oma kodumaal „võhivõõrast tundmata keelt.“

Nii kaebasid vaikselt vanad, aga noored kuulasid ja kõik, mis nad kuulsid, haakis kinni, jättis märgid järele, mis said selgema kuju kui vanade udused kurtmised.

Tartu päevaleht „Postimees“ hoiatas eestlasi sugusalgamise eest, Saksa rüppe minemise eest. Ta manitses ja õpetas, kutsus noori adra tagant kooli, kutsus vaimuharimisele, teaduse valguse juure, ahvatles ärksaid poegi ülikooli: haridus teeb inimese vabaks, haridus on jõud. Ainult rahvas, kellel on oma intelligents, oma kultuuriline jõud, võib teiste rahvastega oma nimel kõnelda, võib ennast ka väljaspool maksma panna. Ja põllumehed, Eesti talupoja poole pööris ta, noomis ja õhutas: Saage kultuuriliseks, asutage seltse, lugege ajalehti, lugege raamatuid, muretsege uusi põllutööriistu, väetage ja harige paremini oma maid, siis kasvab jõukus ja te suudate oma lapsi koolitada, et meile kasvaks haritud noorem põlv, kes võib Eesti rahva vabaduse eest seista.

Teine uus päevaleht „Teataja“ Tallinnas oli närvilisem, erutavam, noorem ja värskem. Ses tundus rohkem aktiivsust ja võitluse meeletolu: Palju pai-

seid, palju haavu, palju mulke ja auke igal pool — kõik nõuab parandust, tegeliku käe külgepanemist. Oo, kui palju on teha ja võidelda!

Elavamad, nooremad iseloomud elektriseerusid ja tõttasid „tegema“. „Kas ei saaks kedagi ehk midagi ümber lükata?“

Ümber lükata oli palju. Mis ja kuidas seda teha — aimati ainult: võiks olla palju heledam; sest oli palju vaesust, viletsust ja ülekohut igal pool. Ühtedel oli elu äärmiselt halb, aga teistel ülihea. Ühed elasid läheduses, koguni külluses, priiskasid ja pillasid, aga teised said vaevalt süüa. Ühed elasid rüüastel üttides, pimeduses ja mustuses; teised kõrval säravates lossides. Ühed käisid hilpudes ja kaltsudes, kuna kõrval sahisest siid. Kas see ei ole ülekohus, kui ühed muretsevad teiste hea elu eest ja saavad ise selle eest vaevalt süüa? Taluperemees toidab ja hoolitseb rohkem oma hobuste ja loomade eest kui sulaste eest. Peremees kurvastab, kui hobune on närb ja sööb vähe; sest siis ei suuda ta tööd teha, aga sulase suure isu peale vaatab peremees tuseselt.

Kuhu noored ei vaadanud — igalpool ülekohus. Nad tahtsid ülekohtu maapeal olematuks teha, et kõigile saaksid inimese-õigused.

Peeterburis tulid noored sagedasti Nevski prospektile meelt avaldades oma protesti ilmutama ülekohtu vastu, rõhujat valitsejat „maha“ hüüdma ja vabadust nõudma.

Kord küsis mult keegi soliid suurlinna daam, nähes meelevaldajaid, ehmatanult:

„Mis nad siis tahavad?“

„Nad tahavad konstitutsiooni.“

„Konstitutsiooni? Mis asi on see? Nad ei viitsi lihtsalt õppida, jooksevad tänavale kära tegema. Noorsugu on hukas. Valitsus on pehme ega karista neid küllalt valjult.“

Idealistid-revolutsionäärid aga leidsid, et valitsus on kõigis süüdi: rahvas on pime ja harimata, teda orjastatakse, kurnatakse ja vaevatakse. Töövõimelisemad rahvapojad saadetakse soldatitena kasarmuissse, kus vangistatakse iga valgusesäde nende hinges. Nad muudetakse lihtsateks masinaväntadeks: soldat läheb sõnalausumata sinna, kuhu kästakse; ta tapab oma vendi, võõraid vendi, ilma et teaks, mispärast neid tuleb tappa. Kirjutatud on: Sa ei pea mitte tapma, — aga tsaar on jumal ja ta muudab käsud oma moodi ümber: sa pead tapma, kui ülemus seda sult nõuab. Jumala meelepärast on ülemuse sõnakuulmine, tähendab on ka Jumala meelepärast see tapmine.

„Ainult tuleb kukutada Jumala meelepärane tsaarivalitsus, siis on kõigil hea elada. Ei ole enam orje ega orja isandaid.“

Nõnda uskusid Vene idealistid. Nad uskusid, et Vene rahvas kui niisugune on laitmata, on hea, õiguse armastaja ja püha; ta ihkab vabadust. Üleüldse vabadust. Ta tõuseb ükskord ja purustab kõik.

Vene revolutsioonilised idealistid läksid rahva sekka prohvetitena seda vabadust ja valgust kuulutama. Nad läksid lihtsaina patukahetsejaina alla rahva juure, muutusid ise rahvaks — lihtsaiks talupoegadeks, töölisteks; kehalikku tööd tehes loobusid aristokraatlikust minevikust, endistest kommetest, riietest, oma varast ja rikkusest, jagasid selle vaestele ja olles rahva seas rahvana, tegid valgustuse ja hariduse tööd.

Nad läksid sotsialismi jüngritena rahvale uut õpetust jagama, liikusid mitmesuguseil ettekäändeil külades ja vabrikutes, kõnelesid vaestele nende viletsast elust, nende kurnajatest-mõisnikkudest ja vabrikantidest, valitsuse ja ülemate rõhumisest ning vägivallategudest.

Nad läksid ka kui lihtsad rahvavalgustajad kirjaoskamatuile kirjatähti õpetama, et rahvas hakkaks trükitud sõna hindama ja raamatuist valgust otsima.

Talupoegadele kõnelesid nad maast ja õpetasid neid maad himustama. Nad laotasid väikesi raamatuid rahva sekka, kus valgustati vabadust ja äratati iha parema ja ilusama järele.

Valitsuse agendid otsisid hoolega neid raamatute laotajaid ja mässu külvajaid, püüdsid neid vangikodadesse ja seal mõisteti nende üle kohut.

Ja mitmed, kes olid neid valgusesõnu kuulnud, rääkisid edasi ja viimaks sai neid palju. Ka pahunud talupoja hinge tungis vabaduseihk. Aga tema vabadus oli maa, ja tema vaenlane — mõisnik. Mõisnik elas rikkalt talupoja kulul, mõisniku maad ja rikkust ei suutnud keegi arvata, keegi mõõta. Talupoeg aga pidi leppima väikse maa-ribaga, kust ta vaevalt sai süüa. Mõisnikkudelt tarvis see maa võtta ja jagada talupoegadele.

Niisugune oli väikeste raamatute tuum ja vabadusjuttlastajate õpetuste sisu. Nii mõistsid seda talupojad. Nad võtsid ja põletasid maha mõisad ja mõisniku rikkuse — vilja. „On mõis maatasa tehtud — seega saab talupoeg maad, vabadust ja ja rikkust.“

Valitsus saatis karistussalgad ja talupojad tehti taltsaks; mässajad pisteti vangi, saadeti Siberi ja mõisa kahjud maksis valitsus.

Peksu järele kummardasid talupojad veel sügavamalt oma mõisniku — härra ees ja sõid nagu ennegi oma igapäevast leiba kitsal mullaribal, jõid kuus korda päevas teed, aga pühapäevadel ja alalistel pühadel maitsid viina ehk puskarit, riidlesid, kaklesid ja olid oma eluga rahul. Rahurikkujatest, mässukülvajatest andsid nad valitsuse agentidele truult teada.

Kasvasid uued noored idealistid, kes uskusid jällegi rahva headuse, mõistuse, vabadus- ja hariduspüüetesse: rahvas on laitmata, ainult valitsus on halb. Vaene rahvas ägab valitsuse ja võimumeeste rusika all.

„Meie noored, haritud rahva lapsed, peame rahva päästma. Me oleme selleks välja valitud; meie kohus on seda teha.“

„Ei või keegi jääda külmaks, kes tunneb hukatust, kes tahab Euroopa kõrgusel oma isamaad näha, kellele on kallis haridus, teadus, kunst, kirjandus, sest see kõik on mõistetud hävinemisele, kõdunemisele. Toores valitsus ei hooli midagi kultuuri väärtustest, hoiab ennast ainult egoistlikult alal, raiskab ja pillab rahva vara vägivalla kasuks, hoiab rahvast pimeduses. Me noored peame oma isamaa ja rahva vabastama!

Nii tõusid ja vajusid lained ja ikka kõrgemale tõusid lained lähenedes 1905. aastale.

Vene idealiste ei rahuldanud enam lihtne sõnajutlus — nad tahtsid juba tegu näha. Tekkisid ennastalgavad võitlejad-terroristid, kes tegid oma ülesandeks üksikutel võimumeestel ja tsaaridel elu võtta, et sellega nende julma südant hirmuga täita. Iga mahavõetud pea asemel kasvas üheksa uut pead. Siiski, meeled erutusid ja hakkasid ka need mõtlema, kes senni ainult sõid ja magasid. Igatsus ebamäärase vabaduse järele kasvas.

Selles enesesalgamises oli palju ilusat, palju romantikat. See leidis ikka rohkem ja rohkem järelaimajaid. Rahvas jumaldas neid ja kuulutas nad pühadeks. Paljud kõrgema seltskonna tütreid ja pojad ohverdasid oma elu, oma nooruse, suured varandused ja heaolu mädanema läinud valitsuse kukutamiseks. See idee valdas nad kõik üksikult nii sügavalt, et nad ei vaadanud ei taha, ei ette,

ei kõrvale. Nad ainult andusid. Vangikojad täitusid. Laia Venemaad mööda veersid tapivagunid, vedades isamaa idealiste. Siberi määratumad taigad rōkkasid nende vabadust-ihkavatest lauludest. Need laulud kadusid sinna, ainult karud ja teised taiga elanikud vastasid möirates. Suur Venemaa aga vaikis edasi. Terav kõrv kuulis küll tasast kauget maa-alust kõminat suure maavärisemise eel. Aga harilikud jämedad kõrvad ei kuulnud midagi. Nad astusid endiselt kindlal sammul, nagu ei võiks sel suurel pinnal iialgi mingi lainetust juhtuda.

Venemaa maa-alune kõmin kostis ka meie kodumaale. Ärksad kõrvad kuulsid kohe. Nad sattusid ärevusse. Sealt kostsid isamaa helid, orjarahva vabadushelid, härrade sakslaste ja võimuvalitsuse vastu. Veel kostsid hääled — need olid rõhutatud Eesti rahva vabastamise hääled Suur-Vene türanni ikke alt. Aga ei julgenud keegi neid kuulda. Ebamääraselt, teadvuseta kauguses tundusid nad närvikavas.

Meid, kodumaa noori, joovastas seesama Vene noorte idealism ja vabaduse romantika. Me uskusime, et Vene türanni valitsuse kukutamine sünnib terve Venemaa töörahva ja talupoja kasuks, et sellest vabadusest saavad osa ühevõrra kõik Venemaal elavad rahvad. Ärkamata väiksed rahvad, nende seas ka meie eestlased, ei tunnud teadlikult eraldi oma rõhumist, võrreldes Suur-Venega; nad ainult võtsid instinktiivselt revolutsioonist elavalt ja laiemalt osa. Olid rohkem eksalteeritud. See andis ka põhjust Vene valitsusele süüdistada ainult piirirahvaid ja muulasi — juute ja teisi terves Vene revolutsiooni plahvatuses 1905. aastal.

Meie närvid tundsid valusamalt tsaari iket. Aga siiski, me uskusime ühes Vene noortega: Vaja ainult vana valitsus troonilt paisata, siis on kõik vabad. Üks vabadus tervele Venemaale, tähendab

samuti igale üksikule väikerahvale — suure Venemaa lahutamata osale. See on Venemaa ühine saatus — olla rõhutatud ja tunda isevalitsuse vägi-valda.

Nii tundsid meie Eesti idealistid tol ajal ja ühinesid Venemaa noortega nende revolutsioonilistes püüetes.

Nad ei tunnud veel päeva peale ülestõusmist, ei tunnud tundi peale viimist päeva. Nad kujutasid ette seda päeva kõige ideaalsemais värvides. Kõik head soovid ja tahtmised olid koos.

Sest nad uskusid ainult head ega tunnud veel rahva enese kurjust.

MEELED ERUTUSID.

Jaapani sõda kõigutas Suur-Vene pinda. Peeterburis lõdvenesid Vene valitsuse ohjad. Ajakirjandusele anti natuke voli keelatud asjust kõnelda.

Tekkisid uued vabameelsed ajalehed Peeterburis: „Nasha Shisn,“ „Sõn Otetshestva.“ Publikum lõi imestades käed kokku: „Millised vabad lehed! Kuidas nad arvustavad! Kuidas neil lubatakse asjust kirjutada, millest senni keegi ei julgenud kõnelda?“

Arvustati valitsuse tegevust. Paljastati vargusi, Jaapani sõjas tekkinud kuritegevusi, sõjaväe varustajate pettusi. Isegi „Novoje Vremja“ arvustas.

See oli uus, enneolemata ja kuulmata. See erutas meeli.

Tsaarivalitsus mädaneb; on tarvis uut korda. On vaja konstitutsiooni: rahva osavõtmist valitsusest, vastutavaid ministreid. Hävigu rahva vara raiskamised, ametnikkude varastamised! Tehtagu lõpp bürokratismile!“

Rahvas hakkas juba vähehaaval nurisema. Rahvas ei tahtnud enam valitsusega rahul olla. Rahvas sai julguse avalikult arvustada, sest et ka ajakirjandus julges arvustada.

Senni ei läinud rahvale midagi korda. Senni oli kõik mitme saja pitseriga lukutatud, mis sündis saladuslikus valitsuse kabinetis, kuski rohelise kalevi ümber riigikulli varjus.

Senni elas rahvas oma vaikist rahulikku igapäevast elu: teenis oma leiba, sõi, magas ja sünnitas. Ei vaevanud ta südant kuritegevused, ega ülekohus; ei olnud tal muret riigist ega nende ametnikest.

Nüüd olid aga esimesed pitserid murtud ja harilik kodanik võis ka pisikesest pilust „sinna“ sisse vaadata.

See erutas teda.

Pealinnast valgus laine Eestisse. Meie ajalehed said julguse Vene tsensuuri raudrusikat hinge pealt kõrgemale nihutada: julgesid selle alt inimestele sõnumid saata, mis neil senni oli teadmata.

Inimesed ärkasid ja meeled erutusid.

„Teataja“ Tallinnas muutus värskemaks, julgemaks, radikaalsemaks. See oli kevade aimdus, mis virgutab ja tekitab lootusi millegi ebamäärase parema järele.

Tartus ilmus uus päevaleht „Uudised“ Peeter Speeki toimetusel. Seda peeti „omavahel“ üsna punaseks ja mässuliseks.

Suurem hulk ei ole valitseva korruga ja valitsusega iialgi rahul, kui tal ainult lubatakse mitte rahul olla. Oma heaksarvamise järel vahetaks ta igal nädalal valitsust. Aga harilikult ei lubata tal seda ja sellepärast vaikib ta. Ainult revolutsiooni ajal tarvitab ta võimalust — üht valitsust teise järele kukutada.

Ta jääb siis rahule, kui enam midagi pole kukutada. Ta jääb rahule, kui on juba väsinud revo-

lutsiooni rähklemisest ja korratusest, kui rahuliku bürgeri elu mõnusused teda uuesti võimsalt valdavavad, — siis jääb igal pool püsima see valitsus, kel kõige kindlamad ohjad ja kõige osavamad demagoogid.

Revolutsiooni eel aga uskus suurem rahvahulk seda, kes töötas ülekohtu kaotada, õigluse valitsema panna. Seepärast hoidis ka suurem hulk meil Eestis „Uudiste“ poole ja muutus vaenuliseks „Postimehe“ vastu.

See oli teravam ja ägedam ajajärk alalhoidliku ja radikaalse voolu vahel ajakirjanduses — „Postimehe“ ja „Teataja-Uudiste“ vahel.

Kõige hoogsamalt avaldus elu Tallinnas. See oli Tallinna hooaeg Eesti seltskondlikus liikumises. See oli Tallinna ärkamise aeg.

Tallinn magas senni bürgerite und, kui teised Eesti linnad elasid ja võitlesid. Senni oli Tallinn Eesti provints-linn. Ta ei olnud Eesti arenemise loos veel mingi osa etendanud. Vaim magas ses linnas; sest polnud äratajaid. Siin vegeteerisid ainult sakslased, kadakad ja ükskõiksed töölised. Kõik teised linnad olid oma kevadel õitsenud, aga Tallinn — Eesti suurem ja uhkem linn ootas halles, keskaegseis müüres oma tundi.

Esimene Eesti pealinn oli Võru; sealt saatis Kreutzvald Eesti rahvale Kalevipoja. Võrust ilmus esimene sõnum Eesti rahvale: ka meie oleme, sest meil on rahva eepos. Teise pealinna lõi Jannsen Pärnu. Pärnust saadeti teine sõnum Eesti rahvale: meil on ajaleht, me tahame kultuuriliste rahvaste väärilised olla. Pärnust tõi Jannsen pealinna Tartu ja pani kauemaks ajaks sellele aluse. Ka Jannseni järeltulijad jätkasid Eesti pealinna Tartus. Tema ilusam ehe oli Koidula. Ainult lühikeseks ajaks viis Jakobson Eesti pealinna Viljandi, kust ta uuesti

Tartu tagasi käändus ja Jaan Tõnissoniga edasi elas. Ainult Tallinn magas.

Nüüd aga ärkas ka Tallinn. Ta äratajad olid noored advokaadid, kes ilmusid Tallinna ühes 20. aastasajaga. Nagu oleksid nad aimanud, et Tallinn on 20. aastasaja linn.

Need olid Konstantin Päts, Teemant, Karlson, Reimann ja teised. Nad tõid Tallinna ülikooli eestikeelist õhku. Nad kõnelesid tänavail ja seltskonnas julgesti ja avalikult Eesti keelt. See oli ennekuulmata nähtus Tallinnas. Tallinna preilid olid jahmatanud, ega osanud alguses seisukohta võtta.

Need noored advokaadid löid uue Eesti pealinna ja asutasid uue Eesti päevalehe „Teataja“. Neile tõttasid vastu üksikud eestikeelsed kodanikud linnast, kes olid senni hajal, bürgerite seltskonnas võõrad, üksindased, sagedasti naerdud ja tagakiusatud oma „maarahva“ meelsuse pärast. Nad tulid uute mõttevendade juure, astusid nende ringi ja moodustasid esimese Tallinna Eesti haritud seltskonna.

Rattasõidu selts Kalev oli selle Tallinna esimese haritud seltskonna klubiks. Neil kinniseil perekonna-õhtuil nägi see väike ringkond üksteist heameelega. Nad olid õnnelikud, et olid eestlased ja võisid üksteise lähedal viibida.

Keda nägime ja kohtasime seal? Soliidset K. Pätsi, demokraatlikku O. Müntheri, kergelt liikuvat advokaat F. Karlsoni, Eduard Vildet elavas lõbusas vestes sihvaka blondjuukselise Marie Underiga. Kõige elavamalt mäletan just Marie Underi neil õhtuil. Imetlesin ja armastasin seda ilusat tütarlast — ta uhket blondi pead, ta sharmilist ilmet, ta nõtkuvat sammu, ta pikka saledat kuju, mida ümbritses nii veetlevalt suursugune must kleit.

Ka mäletan teist blondi tütarlast, kelle juttu, naeru ja tantsuhimu olid kõik toad täis. See oli rikka Jackheimi tütar, hiljemini proua Karlson. Veel vilksatas tõsine kuiv Helene Õiglas, linajuukseline Eesti tütarlaps Aili Põlts ja heasüdamlik preili Vahtrik. Need olid toleaeegsed agaramad Eesti seltskonna tegelased. Inimesi oli vähe ja ka tegevus oli väike. See oli umbes aastal 1902.

Toleaeegse Tallinna kommete iseloomustamiseks jutustan veel väikese loo, mis kuulub ka Tallinna ärkamise esimestesse aastatesse. Pitka-Ansomardi viibis lühikesel külaskäigul Tallinnas. Ta oli Vene sõjaväe ohvitser ja kandis sõjaväe mundrit ka Tallinnas. Ta kõneles Tallinna kauplustes Eesti keelt. Mõju oli kirjeldamata. Poesellid ei uskunud, et Vene ohvitser võis ainult Eesti keelt — maakeelt kõnelda. Nad ei vastanud talle, ei teeninud teda. Nad pidasid pilkamiseks, et nendega kõneldakse maakeelt. — Nagu ei oskaks nad „paremat“ keelt. Nad vastasid Saksa keeles. Ansomardi vihastas ja läks protesteerides, asja ostmata poest välja. Oma veider-rumalast Eesti keele ringkäigust poodides kirjutas ta följetooni „Teatajas“.

Meie, julgemad tütarlapsed, püüdsime Ansomardit jäljendada ja kõnelesime ka kauplustes Eesti keelt. Meid mõõdeti üle õla, alandati, haavati, lasti oodata. Me jõudsime vaevalt pisaraid hillitada. Olime rüvetatud, põlatud eestlased, keda ka viimne poesell võis pilgata ja naerda. See tekitas kibedust, ärritas vihale ja õhutas võitlusele.

Ma ei ole üheski ajalehe toimetuses niisuguse mõnutundega istunud, kui just „Teataja“ toimetuses. Käisin seal mitmel ajal ja mitmel aastal. Olin vahest neil igapäevane külaline. Tundsin seal värsket vaimu, elavat elu huvi, loova töö tahtmist ja hoogu. Vahekord oli sõbralik ja üksmeelne. Ei olnud veel väiklast näaklemist. Sulen silmad

ja näen neid selgesti istuvat paberitega kuhjatud toimetusaludade taga. Mõned neist istusid lehe asutamise 1905. aasta sügiseni, teised jälle vahetasid laudu. Vahetajate seas olid ka Eduard Vilde ja Hans Pögelmann. Esimene läks „Uudiste“ juure, viimane tuli „Postimehe“ juurest. Konstantin Päts istus oma toimetaja kohal algusest lõpuni. Ta oli alati väga tõsine ja soliidne, nii et ma tema ees tundsin aukartust ja ka väikest argtust. Eduard Vilde oli alati elurõõmus ja naljavalmis. Otto Münther hoidis samuti head tuju alal ja ka humoori ei puudunud tal. Hansen-Tammsaare nõkkis ja ärritas vahel heasüdamlikult, ehk pildus mõne paradoksi sekka. Mihkel Martna oli siis noorem ja vähem mõru ja sapine. Ta oli tahe onu, kes ei saanud iialgi ilma taplemiseta ja tõrelemiseta läbi. Ega see pahandanud. Koguni armas oli see väike tõrelemine. Kes võiks teda ka teisiti kujutella? „Noh, mis see nüüd jälle tähendab? Eks ma ütelnud, et nõnda ei või! Noh?“ Ka Eduard Virgo rahulolemata nägu vilksatas vahel. Miski pärast oli Martna Mihkli sapikannuks tol ajal just Eduard Virgo. Ka Hans Pögelmanni valge habe ja juuksekähar liikus elavalt, ehk ta naer kostis ekspeditsiooni toast, millele vastas ka prl. Pätsi hele naer. Toimetuse külalised olid ka advokaadid Teemant ja Pung. Esimene sööstis sisse rutuliste närviliste liigutustega. Ja tal oli alati rutt. Pung oli tõsine ja asjalik.

Erutav, värske, revolutsiooni aimav meeleolu tõusis iga aastaga ja jõudis oma iluduse tipuni suvel 1905. Siis oli õhk „Teataja“ toimetuse toas kõige värskem. Noored üliõpilased Tartust tulid Tallinna töölistele revolutsiooni õhutama. Nad liikusid ka „Teataja“ toimetuse ümber. Mihkel Martna võttis neid oma hoole alla. Ja kõik toimetuses olid heatahtlikud nende noorte vastu.

Revolutsiooni oodates on inimesed heatahtlikud ja üksmeelsed. Ainult revolutsiooni järel lähevad nad kurjaks ja hakkavad üksteist vihkama. Nad on siis riiakad, kadedad ja kättemaksu-himulised. Armastan inimesi revolutsiooni eel, seltskondliku liikumise tõusu ajal — ärkamise ajal. Juba esimene päev peale revolutsiooni on langemine, on pettumus.

Ka Eesti seltskond ootas instinktiivselt revolutsiooni, ootas vabanemist, ootas eneseavaldamise võimalusi. Ta oli leplik, südamlilik, oli õnnelik ootuses, oli erk ja vastuvõtlik, avaldas suurt tööviljakust. Ta oli karsk ja kaine, ei tarvitanud siseamiseks ergutuseks ja joovastuseks kunstlikke abinõusid — alkoholi ega muud. Inimesed joobusid ülevast meeleolust — joobusid vaimliselt. Janu ja nälg avaldus vaimus, mitte kehas. Kired olid ka vaimlised. Nad ei ammutanud oma peatoidu alginstinktides — suguihast, söömisest ega joomisest, vaid inimese hinge püüetest paremale, kõrgemale, heledamale. Inimesed langevad peale esimese revolutsiooni armastuse öö. Ainult mõned üksikud suudavad peale esimest ööd sama heaks ja ideaalseks jääda kui nad olid enne seda.

Seda aega võiks nimetada Eesti rahva iseseisvuse arenemise teiseks tõusuks, kui esimeseks tõusuks nimetame Tartu esimese laulupidu aega, Koidula kiirte jagamise aega, Kreutzvaldi ideaalist armastuse aega.

Vahe seisab selles, et siis 1869 aastal moodustas Eesti haritud seltskond tõesti ühise pere, aga nüüd oli siiski mitu peret. Peaasjalikult kaks peret. Vanameelsem, alalhoidlikum Tartu „Postimehe“ ringkond Tõnissoniga ja käremeelsem Tallinna „Teataja“ ringkond K. Pätsiga. Nad olid teineteisega ägedas vaenus. Veel oli kolmas pere — Tartu sotsialistlik häälkandja „Uudised“ ja põ-

randaalused revolutsioonäädrid, aga neid toetas ka „Teataja“. Sellepärast oli õieti ainult kaks voolu.

Nende kahe voolu vahekorda, võitluse ja vaenu avaldusi iseloomustab üks veider episood. Nimelt vabaarmastus.

Millest sai see küsimus alguse? Mõned Tartu gümnaasiumi erksamad, tundelisemad, edevamad tütarlapsed, muu seas Alma Ostra, Amalie Unt ja veel mõned teised võtsid osa põrandaalustest revolutsioonilistest ringidest. Muidugi olid nad seal juures väga tulised ja fanaatilised. Kõige muu fanatismi juure lisandus veel naisõiguse fanatism. Viimase aktiivsust pidid aitama tõsta ka välised tundemärgid, nagu põetud pead. „Postimeest“ vihastas see liikumine noorte tütarlaste seas. Ja ta võttis selle moraalsest seisukohast. Ilmusid kahemõttelised kuulutused: soovitati habemeajaja äri pruunseelikutele ühes vabaarmastuse kaasmärkustega. Peale selle ilmus jäljetoon pruunseelikute väljasõidust üliõpilastega linnast välja kõrtsi, mis lõppenud tulede kustutamistega. Kirjelduste järele võis koguni tütarlapsi ära tunda. See oli avalik laim, mille järele märgitud naisõppurid gümnaasiumist välja heideti. „Uudised“ võttis need tütarlapsed oma kaitse alla ja avaldas selle alatuma laimu puhul protesti. Ka väljaspoolt hakkas protestikirju „Uudistesse“ ilmuma. Võitlus muutus põnevaks ja ägedaks. Ideelised, revolutsioonilised noored leidsid, et sellega oli „Postimees“ neid kõiki ühes laimanud, heites inetuma varju nende peale, kes oma süütuses ja puhtuses olid valmis end ohverdama vabaduse aatele.

Ma ei suutnud oma viha sel puhul hillitseda. Nagu oleks keegi ropult süljanud minu pühamasse templisse. Teadsin, et need tütarlapsed olid minu aateõed, minu usuõed. Kuidas võis nende juures midagi ebamoraalist, inetut ebapuhast olla? Ma

ei võinud selle ülekohtu juures loiuks pealtvaatajaks jääda. Ma pidin midagi tegema, — selle kisendava ülekohtu vastu võitlema. Ma hakkasin allkirju korjama. Oma rohke tutvuse tõttu korjasin neid umbes kakssada ja saatsin „Uudistesse“. „Postimehe“ kirjasaatjad Tallinnas ei jätnud seda juhtumust tarvitamata. Nad saatsid sel puhul Tartu sõnumi. „Postimehe“ toimetus tegi omalt poolt järelduse, avaldas täielikult minu nime tähendusega, et ka mina „vabaarmastuse“ kevade Tallinnas välja kuulutanud. Sellega olin ma juba tervelt kõige luu ja lihaga pööbli söödaks heidetud. Nüüd oli õigus igal viimasel poisi-jõmsikal minust nilbeid lugusid kõnelda „vabaarmastuse“ alal. Oi, see ülekohtus oli noorele tütarlapsele kibe! Tallinna kodanikud tarvitasid mind mõni aeg keelepeksu objektiks. Ka sealt võttis minu populäärsus alguse. Pööbel võtab hea meelega just selle omale objektiks, kelle kallal ta iseäranis oma alginstinkte võib rahuldada. Vabaarmastuse aine andis selleks laialisi võimalusi.

Ühes sellega tutvustati mind ka Tallinna nuuskurkonnaga; sest oli teada, et mainitud Tartu tütarlapsed olid revolutsionäärid. Sellest päevast peale sattusin politsei valve alla. Kõik minu sammud olid Tallinna sandarmi jaoskonnas üles tähendatud. Olin riigi-vastaste nimekirjas.

Tallinna kirjasaatjad ilmutasid minu puhul uusi följetone, mis andis ka uut hoogu Tallinna tädidelle. „Uudistes“ ilmusid ka juba protestid minu enese protesti puhul — protestid protesteerija laimamise vastu. Keelepeks muutus ikka fantastilisemaks — kõneldi juba üksikasjaliselt minu vabaarmastuse õhtuist. Päris „hirmu ja õuduse“ jutud olid need. Keegi blond daam Tallinnas teadis neid iseäranis palju oma kohvi-õhtuil sõpradele — teistele uudishimulistele daamidele jutustada. Huvitav sport.

Juhtumisi mind tabades küsis naiivselt: „Kas see on tõesti kõik õige, mis sust kõneldakse?“

Vaieldi minu neitsilikkuse üle. „Uudised“ protesteerisid, „Teataja“ kaitses. — M. Martna ja K. Päts kirjutasid kaitseartikleid; „Postimees“ tungis laimavalt kallale. Veeti kihla ja mindi sõpradega riidu. Hoobeldi tundidega ja päevadega, mille jooksul mind võivat võita. Ühe „Postimehe“ kirjasaatja hooplemistest teada saades nõudsin tutvustamist selle hoopleva isikuga. Otsustasin talle publikumi ees kõrvakiilu anda. Vana Lilienbach saatis mind sel puhul. Oli ka hea juhus, sest märgitud härra pidas just kõnet ühes Tallinna seltsimajas. Peale kõne lähenesin talle, aga ta lahkus väga kiirel sammul üle näitelava.

Laimulaine ulatas ka maale minu kihelkonda ja ka naaberkihelkonda. Minu — Nissi, kihelkonna pastor Bruhns oli tüübilisemast tüübilisem Saksa tagurlane pastor, kes oli väärt, et teda muuseumi osta. Ta armsam jutluse aine oli hariduse kahjust: „Koolitate oma lastest hobusevargad ja lukulõhkjad.“ Nüüd sai ta uut hoogu. Ta hoiatas isasid ja emasid tütarde koolitamisest. Mõistu ja ka otse osutati mind, kes ma olin nüüd linna „tänavatüdruk“. Seda korrati pühapäeviti kantslist ja ka erajutuajamises. Ma olin kogudusele hoiatuseks kuulutatud. Ei leidunud ühtki hinge, kes oleks minu kaitseks välja astunud. Olin abitu tütarlaps. Tütarlast võib igäuks laimata. Ei taha keegi teda kaitsta. Ei näe ligemine ilmsüütu tütarlapse laimamise pärast halba und.

Kõik kõned, mis Tallinnas vabaarmastusest peeti, pidasin nende pastorite arvates mina. Mind see aine tol ajal sugugi ei huvitanud. Ma kõnelesin ainult naisküsimusest ja tööliste seisukorrast.

Tõsi, üks vabaarmastuse kõne peeti küll 1905. aasta vabaarmastuse hooajal. Selle pidas advo-

kaat Pung Tallinna Käsitöölise seltsi kõneõhtul. Kui ma ei eksi, võttis ta Bebeli „Naine ja sotsialism“ selle kõne aluseks.

Käsitöölise selts korraldas neid kõne-koosolekuid iga pühapäev peale lõunat Eestis. Kuulajaid oli alati ruum täis. Meeles on iseäranis üks — kadunu doktor Peeter Hellati kõne Peeterburist. Ei mäleta, kas oli kõne aineks koolera või tiisikus; tegelikult oli see poliitiline agitatsiooniline kõne. Väga „punane“, nagu sellest räägiti. Ainult ta lõpetas selle ruttu, enne kui politsei toibus ja jõudis vahele segada.

Meeleolu neil kõneõhtuil oli niisama värske ja ülev, nagu igalpool sarnaseil silmapilkudel tol ajal.

Ainult selle ühe valusa okka olin rinda saanud, mis andis tunnistuse rahva halastamattusest, tigidusest, ülekohtust. See oli ainus tume täpp tollest ilusast ülevast ajast — see inetu laim.

Nad puudutasid tütarlapse hellimat, aramat kohta, löid sinna haavu, mis iial ei parane. Ses valus võrdlesin end sagedasti keskaja nõidadega, keda tuleriidal põletati. Olin kindel, et kõik need nõiad olid ilmsüütud. Pööbel on ülekohtune, ebaeidel ja toores. See oli mul esimene avalik kokkupuutumine pööbliga. Seal löödi esimene sügav haav. See oli ka esimene kannatus ja esimene ohver idee eest, esimene usu proov.

Ainult sügav vaimustav ennast-unustav usk suutis neid laimuhaavu usurõõmuks muuta. Usufanatism just nõuab sarnast valu ja piina. See on usu toit, et eksolteeruda ja kehast vabaneda.

Meie revolutsiooniline, meie neokristlaste usuring põranda all tasus mitme võrra valu ja ülekohtu välisilmas. Seal oma usuvendade seas nihkus see toores, tige maailm nii kaugele, kuhu ei küündinud enam mõte ka. Need tühjad laimujutud muutusid

põrandaaluses ekstaasis nimetamisevääritumaks. Mul olid seal inimesed, kes uskusid mu süütusse, mu puhtusse; neil ei võinud see küsimusse tulla.

Sarnasel haavatud momendil ei ole sagedasti rohkem vaja kui üht ustavat hinge. Aga kui neid oli mitu, siis kadusid kõik valud.

Kandsime hinges uut ilusat, vaba ilma, — ilma, mille pärast olime valmis kannatama, ohverdama, loobuma elu mugavusest ja mõnususest, lahkuma omastest, sugulastest, jätma maha vanemad ja kodu. Väliselt näis, nagu oleksime veel elanud vanas ilmas, aga sisemiselt olime sellega juba teinud lõpparved.

Mäletan esimest mai'd. Oli soe päiksehele päev. Kogusime üksikult määratud kohale Rahumäe lähedale. Meid oli siis vähe, ainult väike teatud tuntud salgake. Vargsi tõmbasime punase lipu männa latva. Ümberringi olid meil vahid väljas märguandmiseks soovimata isikute ilmumise puhul, — vaenlaste puhul, kes oleks võinud tulla meie maipäeva pühadust eksitama. Õhus lendas valgeid lehti — lendlehti. Ahnelt sirutas igaüks käe välja. Seal oli see tõde kirjutatud, mida polnud luba trükitult lugeda. Noored inimesed — ärksamad töölised, üliõpilased astusid kännule, kõnelesid ärritatult, põlevate silmadega neid sõnu ja lauseid, mida polnud luba valjusti tänaval ilmutada. Nende sõnade sisu polnud nii tähtis, kui et need sõnad olid keelatud. See andis neile sõnadele ja kõnelele iseäralise saladuslikkuse — pühaduse. Hektograafil olid trükitud uued sõnad viisi jaoks: „Üks kindel linn ja varjupaik“. Sisemisest liigutusest värisevate häältega lauldi neid laule, neid lubamata sõnu.

Me olime need ristiusu kannatajad, kes koguvad salaja metsadesse, koobastesse. Niisuguses pühas kirikus polnud keegi neist enne olnud, nii suurt

usku polnud neist keegi enne tunnud, kui sel esimesel maipühal. Meeleolu võib muutuda ekstaasiks, kus inimesed kaotavad ihutunde, muutuvad kehast vabastatud vaimudeks. See on silmapilk: Vaim tuli nende peale, nad hakkasid kõnelema võõrastel keeltel.

„Õnnelik on inimene, kes vähemalt ükskord elus end tunnud vaimust ülendatud, kelle hing ükskord elus on olnud selgitatud, kes ükskord elus on julgenud kõrgemale lennata, vabastuda omast raskest maisest kehast! Vähemalt ükskord elus! Tuhatkord õnnelikud need suured selgitatud silmapilgud elus! Teie, kes veel pole tunnud hinge heledust — otsige seda! Otsige päikese kiirtest, sinisest taevast, rohelisest rohust, lilledest, õitest — teistest heledatest inimestest! Kui te pole veel leidnud hinge, kes püha, kes suudab olla silmapilkudel püha, loobuda maisusest, kes kannab eneses jumalikku sädet — otsige neid! Nad elavad, neid leidub maailmas, ainult peab uskuma nende olemisse! Peab oskama leida jumalikku sädet inimeses“.

See väike kogu metsas muutus sel esimesel päikesepaistesel maipühal kõrgemaks olevuseks — vähemalt üheks tunniks.

Tallinna mereäärsed valged ööd kevadel ülendasid vabadusvõitluse meeleolu, sünnitasid vabadustöö luule ja romantika. Väiksed koosolekud — ringid päikseloodel linnast väljas võsastikus õudsel kartusel — iga silmapilk võib ilmuda vaenlane — suurendasid seda omapärast elevust.

Mu hooleks olid usaldatud naisringid — kümme kunni 15 inimest korraga. Mäletan neid ilusaid sooje valgeid öid, kevade ja suve õhtuid mererannal. Mind ümbritsesid teaduseahned silmad; äraselgitatud nägudega imesid nad endasse mu sõnu, rohkem lihtsalt mu oma võitluse ja lootusjulget meeleolu:

„Ülekohus peab saama karistatud ja tõde peab valitsema! Töölistes on jõud; kui nad võivad, siis vabastavad nad terve ilma kapitalismi orjusest“. Nad uskusid mu usku. See köitis meid, moodustas meist ühe pere, kellel oli kindel usk vabaduse võidusse.

Kui tühised, labased-rumalad näisid mulle siis meie „ärkamata“ harilikud naised, oma väikeste isiklikkude huvidega, oma väikse koduga, perega, keelepeksuga, kes sellest kaugemale midagi ei näinud, keda väline ilm peale oma maja, õue ja tänava sugugi ei huvitanud. Ma olin õnnelik nende lihtsate vabadushimuliste naiste seas, kelles ärkas teadushimu, ärkas tarve tungida sinna ilma, kuhu neil senni polnud võimalik pääseda. Need nõndanimetatud haritud naised olid alati teaduseallikate juures, aga need allikad ei äratanud neis janu, sest nad pole iialgi janu tunnud teadusevalguse järele. Need allikad voolavad rikkalikult nende kõrval, aga nad ei näe ega kuule neist midagi.

Need janused hinged seal all — need põlatud ja halvakspeetud, kellega liitusin salaja metsasalus, — kuidas ihkasid nad ühtainust tilka, ühtainust piiska!

Ainult nende päralt on tulevik, kel kustutamata janu puhta allika järele. Need laisad ja loiud seal lätte kalda veerel känguvad ja kaovad. Peavad surema! Maailm tahab elada! Kes elab, peab edenema! Need seal üleval ei taha edeneda, nad ei tea, ei usu, et ilm nende laiskuse läbi läheb hukka. Need all on valvsad, ei lase neid üleval laiselda, lihtsalt hävitavad nad.

Mäletan Jaanipäeva. Trükkisime terve öö lendlehti. Jaanipäeval oli tööliste rongkäik Nõmemele; tarvitasime juhust vabaduse-ideede jutlustamiseks. Töölistele oli antud mõned vabadused pääle 9. jaanuari liikumist 1905. aastal. Sel Jaani-

päeval said Tallinna töölised loa korraldada rongkäiku rohelisesse. Iga vabrik muretses selleks oma lipu. Nõmmel eraldusid organiseeritud usaldatavad töölised üleüldisest kogust salaja eemale metsa koosolekule. Seekord ei olnud meil võimalik kaua kõnelda. „Kasakad tulevad!“ hüüdis keegi. Silmapilk olime metsas laiali. Üksikutes salkades, kolme-nelja inimese kaupa pöörsime linna tagasi.

Romantilised ilusad õhtud ja päevad kestsid edasi. Mäletan neid niisugustena, nagu ei oleks ma sugugi realselt elanud. Harilikud igapäevased huvid olid nii kaugel, ma neid lihtsalt ei näinud. Halb korter, tühi köht, halb riie — kõik need väiksed puudused ei takistanud elu maitsmast. Überpöördud, nagu oleksid pisikesed pitsitused elutundmust ülendanud, meid kehast lahutanud. Hea, rikkalik elu oleks meid hellitanud, meid seganud tundmast üliinimlikku elu, meie hinge heledust tumestanud.

See oli revolutsiooni kevadel.

MILLAL SATTUSIN NENDE JUURE?

Esimene salapärane kaja sest põrandaalusest ilmast tungis minuni juba 1899. aastal. Kooliplikana olles kuulsin imelist lugu: oli poliitilisi läbiotsimisi ja kinnivõtmisi Tallinnas. Muude seas vangistati üks Vene gümnaasiumi õpilane, tütarlaps. Tema kuju seisis alati minu silme ees: nukker, kahvatu, igatsev kuju trellide taga; selgitatud silmad vaatasid püha kannatava pilguga kaugusse. Ehk ta kõndis, käed üle pea visatud tumedas võlvialuses, silmad sisse pöörduna; nähes teist ülemat valgust.

Vene õpetaja tähendas sellest juhtumusest mööda minnes salapärase ilmega. Juba teisel hetkel eh-

matas oma ettevaatamusest — kõnelda „sellest kardetavast“ klassis noorte rikkumata tütarlaste juuresolekul. Ta sulges kiiresti sõrmega suu ja sosistas: „Sellest ei tohi kõnelda ja vaikige ka teie!“

Kõneldi läbiotsimisest ühe teise kooliõpetaja juures. Uurisin teda suure aukartusega. Ainult ta nägu oli terve ja punane. Mitte sugugi kahvatu ja „revolutsiooniline.“ See segas natuke minu unistust sest põrandaalusest ilmast.

Juhtusin 1904. aasta sügisel Nevski demonstratsioonile. Käisin eksalteerituna nende seas ja otsisin saladuslikke revolutsionääre, otsisin nende peadelt nägemata pühaduse võresid, otsisin loitvaid silmi ja kahvatuid põski. Pekseti üliõpilast, ehk viidi tütarlaps voorimehel politseinikkude vahel vangikotta, siis olin kade ta vahvuse ja eneseohverdamise pärast.

Sattus väljamaal trükitud põrandaalune leht siidpaberil kätte, siis tundsin salaväge juba ainsa lehe puudutamisest sõrmedesse nirisevat. See oli sagedasti rahuliku kodanlase Struve „Osvoboshdenije,“ mis oli punane ainult vana Vene tsensori seisukohalt vaadatuna. Aga minule olid sõnad sel paberil mingisugused salamärgid, millel oli imelik jõud ja tungisid sala väena närvesse. Lehe sisu polnud sugugi tähtis, — tähtis oli ainult see „keelatud.“

Siis tutvustati mind kord Peeterburis Erjapäe perekonnas Eduard Sõrmusega, kes oli kolm kuud vangikojas istunud ja nüüd vabastatud. Istusin kõrval ja vaatlesin teda kui pühakuju: niisugune peab just olema ideaalne revolutsionäär, kannataja. Ma ei osanud teda lihase inimesena käsitada. Eduard Sõrmus oli just põrandaaluse revolutsionääri osale väga kohane: sissepöördud unistavad sinised silmad oskasid vaadata üle kehaliku ilma kõrgemasse hingelisse ruumi. Ta lõi täieliku illu-

siooni oma kahvatu näoga. Pealegi mängis ta viiulit. Kunstitara tõstis ta maapinnalt veelgi kõrgemale.

Siis sõitsin Tallinna ja ühinesin nõgise tööliste rongkäiguga 12. jaanuaril 1905. aastal. See oli Peeterburi 9. jaanuari järelkaja. Seal läks töörahvas pühakujudega kirikulaule lauldes preestri Gaponi saatel keisri palee ette tsaarilt abi paluma, temale oma häda kaebama: „Tsaar on hea, ainult ta ametnikud on halvad.“ Oli vaja pääseda tsaari enda jutule oma väikse palvega: natuke palka lisaks ja tööpäeva lühendada. „Tööraha elu on raske, aga tsaar ei tea sellest midagi; sest ametnikud ei luba sellest tsaarile teada anda.“

Aga seal tabas neid häid lihtsaid inimesi väike pettumus: nad võeti püssikuulidega vastu. Hea tsaar ei teadnud vist ka sellest ametnikkude „häbematusesest.“ Süüdistati valitsust, tema rumalust ja argust.

Peeterburile kajas vastu provints Tallin 12. jaanuaril. Enne lõunat hakkasid vabriku torud ürgama ja Dvigateli mehed tulid nõgiste nägudega Lasnamäelt alla ja käisid Tallinna vabrikud, töökojad järgemööda läbi töölisi töölt võttes ja endaga kaasa kutsudes. Siis kõndis see nõgine tööliste-parv ümber linna ja laulis „priius, kallis anne,“ „mu isamaa armas.“

Käisin nendega ühes eksalteerituna. Mind veetles, kiskus see massi algjõud, nagu möllav tuli, vahutav vesi, keerlev kosk, suurlinna liikumine, raudtee kiiresõit ehk mäest alla lendamine. See oli õudne, kaasakiskuv, peadpööriv. Oli tundmus, nagu oleksin seisnud tormi ajal rannas ja vaadelnud säravail silmil, hinge kinni pidades vahutavaid laineid.

Hulk valgus Koplisse ja peatas viimaks Lansmanni heinamaal. Seal hakkasid nad aru pidama.

Ega nad ise õieti ei teadnudki, millest oli vaja aru pidada. Siiski nad tahtsid kõik midagi — nad tahtsid midagi paremat, kõige enne — paremat sööki, paremat riidet ja korterit: „Linnas käivad inimesed, kes on nii valged ja peened, prisked ja ilusasti riides, — neil on vist palju parem elu, nad on vist palju õnnelikumad. Me oleme virgad, teeme tööd vara hommikust hilja õhtuni, aga meile jätkub vaevalt raha söögiks. See on ülekohtus!“

Ja nad nõudsid natuke palgalisa ja natuke tööpäeva lühendamist. Astus kõneleja üles, kes julges valitsust arvustada ehk haavavalt paar sõna ütelda, siis protesteerisid nad kõik ühelmeelel: Me ei puuduta tsaari ega valitsust; meie nõudmised on ainult majanduslikud — ainult natuke palgalisa. „Tsaar on hea, ainult tsaar ei tea, et ruhval on halb elu.“

See hulk oli siis kangesti vaikne, vähenõudlik ja leplik. Otsustasin siis ühineda selle nõrgise hulgaga, et võidelda kisendava ülekohtu vastu. Ses massis laenetust sünnitada hea kasuks, parema tuleviku kasuks ja ülekohtu kaotamiseks — see oleks jõud, mis võib kõigutada kõik vanad äraiganenud toed.

Hakkasin Tallinnas põrandaaluseid revolutsioonääre otsima. Olin kindel, et neid leidub Tallinnas. Varsti leidsin selleks ka tee, sain tuttavaks Sõrmuse kaaskannatajaga — eestlasega Peeterburi vangikojast. — Usaldasin talle oma põrandaalused igatsused ja ta lubas mind tutvustada „nendega.“ Oi, see oli väga ettevaatlik härra. Õudne ja saladuslik oli esimene käik sinna „teise maailma.“ Ta võttis minu käsivarre, et politsei kahtlasi pilke eemal hoida. Kaarli kirikust käänasime alla piki Vitenhofi tänavat Allemanni tänavasse. „Nad“ elasid linna serval üksikus majas.

Neid oli kolm — üks noor üliõpilane ja abielupaar. Viimased mõlemad kahvatud ja „mustad“, nagu see kohane välimus revolutsionääridele. Hiljemini selgus, et nad olid juudid. Üliõpilane oli valgem, fanaatiliste silmade ja huultega, targa kõrge otsaga.

Veider oli see tutvustamine. Õieti ei olnud mingi tutvustamist. Mind tervitati lihtsalt, nagu ammuaegist tuttavat. Ka ei teinud nad juttu, vaid toimetasid oma igapäevaseid asju, nagu oleksin eile, üleile ja iga päev neil käinud ja istunud. Nad lugesid lehti ja raamatuid, ei lasknud endid minu juuresolekust eksitada. See imponeeris ja meeldis mulle. — Revolutsionäärid on vist kõik niisugused — vaikivad ja loevad palju raamatuid. Mulle pisteti täiskirjutatud leht pihku ja tehti ülesandeks see hektograafi tindiga ümber kirjutada. Andis mulle selle lehe „seltsimees“ Tanja — see kahvatu must proua. Ta mees oli seltsimees Abram ja üliõpilane — seltsimees Anatooli. Leht põles minu peos, pistsin selle põue ja siis lepiti kokku, kus ja millal ma oma töö pidin ära andma. Nende korterisse ei olnud sünnis ilmuda. See oli märgitud.

Leht oli Eesti keeles kirjutatud. See oli lendleht — kardetav kihutusleht. Vist oli neil ikka ka eestlasi, kes neid kirjutasid või vähemalt tõlkisid. Ma muidugi ei avaldanud oma uudishimu nende autorite puhul. Hiljemini, vist sügisel „vabal ajal“, nimetati mulle Mihkel Martna nime. Seepärast käis „seltsimees“ Tanja sagedasti saladuslikult Martnate juures.

Ma aga ei leppinud varsti lihtsa ümberkirjutamisega. Tahtsin ka ise midagi teha, korraldada, mitte ainult käske täita. Korraldasin alguses väikese rühma linnakooli õpilasi, kes kirjutasid minu toas neid lendlehti ümber. Kuis nende silmad särasid

ja põsed hõõgusid! Nad võisid tundide kaupa väsimata seda igavat ümberkirjutamise tööd teha. Ööd ja päevad.

Ma võtsin siis enesele juba suuremad ülesanded täita: hakkasin tõsisemaid ja vanemaid isikuid, minu tuttavaid sellele ideele võitma. Korraldasin agitaatorite ringi; kutsusin sinna Peeterburi üliõpilasi, kes viibisid juhtumisi Tallinnas ja ka teisi minu isikliku instinkti järele tuttavaid seltskonnategelasi. Seltsimees Anatooli tuli neile õpetust andma.

See revolutsiooniline pere — Abram, Tanja, Anatooli — olid Peterburist väljasaadetud valitsusele kahtlased poliitikategelased. Vene valitsus saatis neid üle Venemaa provintssidesse laiali. Nii tutvustati provintsi, valitsuse toetusel, revolutsiooniliste ideedega. Pealinnadest kanti need idud nagu soodsa tuulehooga üle terve suure maa igasse magavasse nurka, koguni Siberi taigadesse. Nii-sugused seemendajad olid ka minu saladuslikud esimesed tuttavad „põranda all.“

Väga elavalt võtsid osa 1905. aasta liikumisest ka kohalikud juudid. Kui mitte vanemad, siis nende lapsed — keskkooli õpilased ja üliõpilased: Sundelevitshid, Gutkinid, Katzid, Blumbergid ja teised. Kui mitte rohkem, siis vähemalt elava kaastundega, korteritega, heade sõnadega ja raha kopikaga. Juudi tütarlapsi liikus palju põrandaaluses piirkonnas, kes olid kõigest sellest romantikast väga shestirikkalt vaimustatud.

Kevadel 1905. aastal ilmusid ka mõned Eesti revolutsiooni tegelased Tallinna. Kõige silmapaistvamad neist olid: Aleksander Kesküla, Otto Sternbek, Amalie Unt ja seltsimees Mägi. Kõneldi imelikke lugusid Aleksander Kesküla lahkumisest legaalelust. Ta oli Tartu Eesti Üliõpilaste Seltsi liige, korporandi kalduvustega. Seltsist astunud

ta väga revolutsiooniliselt välja. Kõneldi koguni piitsahoobist, antud avalikult Jaan Tõnissonile. Koguni keegi Tartu seltskonna preili olnud segatud. Oli sel avantüüril mingi tõealus? A. Kesküla tegi ise sel puhul intrigeerivaid saladuslikke märkusi. Midagi oli igatahes tema ja Jaan Tõnissoni vahel juhtunud; nad olid väga suured vaenlased.

Põrandaaluses ringkonnas püüdis A. Kesküla otsekohe osa mängida ja mõju avaldada. Ta hakkas kohe „suurjooneliselt“ organiseerima. Tal oli energiat ja ka mõju. Ta oli alles noor tegelane, ega suutnud oma kalduvusi veel täielikult väljendada — ei diktaatori osa etendada, ega ka omale arvulisi vaenlasi võita — nagu see hiljemini pärast oktoobri päevi sündis. Nüüd oli ta veel niisama sümpaatiline idealist, ekspansiivne unistaja ja romantik, kel olid oma väikesed iseäraldused ja veidrused revolutsioonilises põrandaaluses ilmas. Esiteks puudus tal revolutsiooniline välimus. Ta oli rohkem Saksa noormees, hästi hoitud ja rietatud, viisakalt korporantlikult kasvatatud. Iseäranis pedantlikult hoolitses ta oma küünte eest. Teda vihastas ja ärritas põrandaalune väline lohakus ja hooletus. Oli juhtumusi, kus ta võttis sõnalausumata mõne tütarlapse käe pihku, ja hakkas kõigi juuresolekul ta küüsi puhastama. Puhtad küüned — oli ta suurem nõrkus. Seepärast magas ta võõras sängis sagedasti kin-nastega.

Otto Sternbek ilmus meile ühel päeval kustki vangikojast. Tallinna keskkoolist oli ta välja heidetud ja õppis Berni ülikoolis. Seal pööris ta Venemaale tagasi suure sumadaniga, täidetud keelatud kirjandusega, mille ta Schveitsi Vene emigrantidelt tahtis kontrabandina üle piiri tuua Venemaale. Ta tabati kinni ja peeti terve aasta ühes väikeses piirlinnas vangis. Sellest vangikojast ilmus

ta Tallinna, lõhkine, nagu ikka. Tal oli väga raske mitte lõhkine olla. See läks nii iseenesest. Ega ta seda ise ei tahtnud. Riided ise olid niisugused räbalad.

Sagedasti oli temaga häda. Ta ei osanud ennast kuhugi panna. Ta oli enesel ja teistel ees, ei leidnud endale kohta, ei tööd ega tegevust. Ta käis vihaselt, nagu puuritatud lõvi ühest nurgast teise, kirus ja vandus. Üleüldse oli ta välimus õige metsik, nii et sandarmid ta sagedasti tema välimuse järele kinni võtsid. Aga kui oli see must hoog möödas, siis võis ta kümne mehe eest tööd teha. Iseäranis oskas ta suurepäraseid kavatsusi ja plaane visata, fantastilisi tuleviku kujutusi nõiduda. Ta oli alati suurjooneline. Iseäranis Aleksander Keskülaga kahekesi oskasid nad terve ilma ära võita. Seal toodi Siberist laevastik ja võideti terve Eestimaa venelastelt.

„Seltsimees“ Mägi oli verevaene kahvatu noormees Narvast, kes tundis üsna hästi partei keelt ja kirjandust ja oskas sel keelel ka oma ringides töölistega kõnelda. Vagune vähemlane agitaator, kes verd kartis, kuna O. Sternbek ja A. Kesküla vere eest tagasi ei kohkunud, kui oli vaja võidelda. Sms. Mägi oli tasane, aus, kohusetruu töötõegija ses pörandaaluses maailmas.

Amalie Unt oli üks neist „Postimehe“ ohvritest: keskkoolist väljaheidetud põetud peaga tütarlaps. Ta oli habras, hüsteeriline, kes oli näljases onnis sündinud, näljas imetatud, pimeduses ja vaesuses üles kasvanud, suure vaevlemisega enese üles upitanud, oma januse hinge hariduse ja valguse järele sirutanud, ikka nälginud ja nälginud, vallakoolist linna keskkoolini. Kui algas revolutsiooniline liikumine, siis oli Amalie Unt neist vastuvõtlikumatest Tartu keskkooli õpilaste seast. Ta vaevatud hing leidis tröösti ja lootust usust õiglase tuleviku-

riigi sisse. Ta andus fanaatiliselt endsalgavalt selle ideele. Ta nälgis ka nüüd ja tarvitas enese ülespidamiseks ainult 5 rubla kuus. Aga ta oli õnnelik, et ta võis anduda, ohverdada ja kutsuda teisi vaevatuid ja koormatuid võitlusele kurjuse, rikkuse, külluse vastu.

Kõigis vabrikutes olid ka valitud töölised, juhid, teadlikud sotsialdemokraadid. Need olid sümpaatilised idealistlikud arenenud töölised, kes olid ka enne seltskonna tegevusest osa võtnud, kas käsitöölise seltsis ehk mujal.

Juhtiv osa oli ikkagi veel venelaste ja juutide käes, sest nad olid vanemad ja rohkem vilunud revolutsionäärid — mitmeaastased „kannatajad.“ Ei julgenud keegi „noortest,“ hiljuti ilmunud tege- lastest neist teisel arvamisel olla.

Nõnda töötas ja elas meie pere üksmeelselt, sõbralikult, pühas usus ja võitluses parema tule- viku eest, mis pidi tooma „vabadus“.

Siis juhtus midagi. See oli 9. juulil, laupäeva hommikul.

ESIMENE VANGISTUS.

On meeles üks õhtu. Nagu üksikud saared udumeres valendavad kaugemast minevikust nii- sugused õhtud. Aga see õhtu ei unune iialgi. See oli viimne õhtu enne esimest suurt sündmust minu elus. Mäletan selle õhtu punaseid varjusid koidu-eha ööl merekaldal.

Istusin ranna lähedal varikus oma valitud rin- giga, kus kõnelesime tulevikuriigist, sellest ilusast, mis ükskord hakkab valitsema, kui kaob ülekohus ja vale maailmast.

Poolsosinal kostis kõne hämaraist põõsastest, kus iga võõras liigutus, hääl, samm meid pani võpatama.

Tol korral oli öö haruldaselt pehme ja soe. Niisugusena näis ta hiljemini olevat, kui soendas igatsus seda ööd. Seisin paari kaaslasega veel vähe aega punases koidu-eha valguses. Veretav taevas ja meri valdas meid võimsalt. Me vaikisime. Kaugelt kostis linna kõmin. — Just need hääled muljutusid kõige sügavamini hinge. Mul on vaja ainult silmad sulgeda ja ma näen ning kuulen seda ööd. Peeaegu niisama teravalt kui olevikku.

Samas ülevas meeleolus tõttasime käsikäes linna. Heitsime magama. Ei aimanud midagi kurja, mis ootas meid järgmisel hommikul.

See sündis umbes kella kuue ja seitsme vahel. Koputati kõvasti ukse pihta. Varsti põrutati. Ma aimasin paha, aimasin vaenlase ukse taga.

Teadsin, et nad tulevad kord. Nad ei võinud rahulikult seda õõnistuse tööd vaadata, mida me tegime valitseva korra hoone all. — „Kuritegijad“ pidid saama karistatud. Teadsin, et karistus tuleb varem ehk hiljem, aga ma ei kartnud seda karistust; sest ma ei tunnud oma kuritegevust. Minu arvates oli minu „kuritegu“ ainult heategu.

Kord hoiatas mind üks minu kaaslastest.

— Kas te ei karda vangistust? Kas olete selle üle tõsiselt mõtelnud? Mul on sagedasti hirm teist; olete väga noor veel ja andute liig lapselik-vaimustatult vabadusideele. See on huvitav ja romantiline, aga see võib teile kalliks minna. Kardan, et võtate selle liig kergelt.

— Ei, sugugi! — vastasin. — Olen täiesti teadlik. Mind ei kohuta vangistused ja kannatused idee eest, mida tunnistan õigeks ja pühaks.

Nüüd oli otsustav tund käes. Kas olin küllalt tugev? Küllalt julge. Küllalt uhke kõik alandused, toorused, kannatused vastu võtma?

Veel kõvemini põrutati ukse pihta. Kostosid

vihased hääled: — Tehke lahti, või me lööme ukse sisse.

Kohe laual minu süngi veeres lamasid kardetavad paberid, millest ma iialgi ei lahkunud. Haarasin nad kähku laualt ja pistsin sõba alla.

Ei olnud enam mingi kahtlust koputajate kohta. Teenija avas ukse ja sisse söötsid mehed, — need, keda ma arvasin — sandarmid pristavi juhatusel. Nad jooksid nagu hagiad nurki pidi laiali. Aga kui nad rohkem ei leidnud, kui minu voodi, siis jooksid nad uuesti uksest välja, jättes ühe sandarmi minu voodi juure vahiks.

Pristav käskis:

— Te ei tohi enne üles tõusta, kui oleme te toa läbi otsinud.

Teadsin juba, kuhu nad jooksid: aias oli väike maja, kus elas kaks minu kaaslast. — Sinna nad muidugi läksid.

Sandarm täitis käsku: seisis ukse juures, ei vaadanud pahemale ega paremale, vaid otse minu voodile. Ma aga julgesin truud käsutäitjat natuke proovida: seletasin talle, et ma, noor tütarlaps, ei või ometi meeste juuresolekul riidesse panna, ta lubagu ust koomale lükata, et mul oleks võimalik end riietada.

Ei olnud see mees nii pahtunud, et ta noore tütarlapse häbist ei suutnud aru saada. Ta lubas.

Ma aga tarvitasin kurjasti hea mehe usaldust: peitsin ühes sellega ka kardetavad paberid põue.

Varsti tulid ka otsijad ühes minu tuttavatega, vangistatud kaaslastega väikesest aiamaist. Pristav karjus:

— Kuidas tohtsite minu äraolekul ennast riidesse panna? Te võisite midagi ära peita!

— Peitsin ka, — hirvitasin eneses. Kartsin siiski, et need paberid võiksid veel minu vaenlaste kätte langeda.

— Võidakse mind ju veel isiklikult otsida.

Kõik minu toa nurgad, sopid, voldid otsiti hoolsasti. Ei leitud midagi. Aga nad viisid minu sellegi pärast vangi.

Enne minekut kutsus priistav kojamehe tütre mind veel isiklikult otsima. Oli siiski nii viisakas, et läks ise teise tuppa.

Kojamehe tütar tegi ainult näo, et mind otsis. Enesel olid silmad vesised.

Meid viidi heledal juulikuu suve hommikul üles Toomemäe lossi vangi.

Üleüldse oli tol ööl Tallinnas nelikümmend poliitika tegelast — haritlased ja töölised — vangistatud. See oli õieti esimene niisugune suurem juhtumus Tallinnas, mis sünnitas seepärast palju ärevust. Töölised hakkasid streikima ja nõudsid seltsimeeste vabastamist. Töölised vabastati, aga meie — haritlased-„kihutajad“ jäime senni vangi.

Toomemäe lossi vangihoonest oli üks tiib kriminaal salapolitsei jaoskonna all. Nüüd paigutati osa meist sellesse tiiba. Ses jaoskonnas oli kolm väikest ja kolm suuremat kambrit kinnise müüri suurest vangihoonest eraldatud. Meie kojast võis vargsi vaadata alla suure vangikoja jalutushoovi. Aga see ei olnud sugugi lõbus pilt: väikesel sõõril käis halle vange üksteise kannul, ikka paar sammu vahet. Iseäranis õudne ja raske oli vaadata ahelais vange.

Alaline ahelate helin vangikojast oli kui alaline meeletuletus inimkonna köidikuist, oli nagu terve maakera ahelasolemise sümbol.

Aga kuski ei kasva vabaduse kirg nii võimsaks, kui just nende helide mõjul; kuski ei suuda inimene vabadusest nii suuri illusioone luua, kui just ahelate helide saatel.

Meie kaasrevolutsionäärid suures vangimajas jaltasid samal sõõril, aga üksikult, kakskümmend

minutit päevas. Neil tundidel peeti meid iseäranis valvel: ei olnud mingi võimalust eeskojast läbi minnes pilku alla hoovi heita. Aga üks niisugune pilk, üks väike tervitus läbi akna võis inimese seal kauaks ajaks õnnelikuks teha. Me ise aga jalu-
tasime kuberneri hoovis.

Ses tiivas oli meid alguses viis, aga lõpuks jäi meid ainult neli.

Esimesed päevad istusin pikas tühjas toas ning ma ei teadnud, mis enesega peale hakata: käisin ikka ühest nurgast teise. Ei olnud veel harjunud terve päev tegevuseta mõtlema. Hakkasin märatsema ja omale raamatuid nõudma. Vangiülem, vanamees, oli vastutulelik ja tõi mulle mitu head raamatut — hingepäästvat lugemist pühade isade elust, pühakirjast ja muud. Ma aga oma tänamata meeles ja revolutsionääri uimas paiskasin need raamatud vanamehe jalgele. — Lähen hulluks, kui te ei anna mulle midagi mõistlikku. Vanamees lõi kartma, et ma võiksin oma ähvarduse täita ja saatis mulle mõned „ilmalikud“ raamatud.

Järgmisel päeval istusin salapolitsei jaoskonna-
ülema kabinetis. See tundus pentsikuna — istuda vangis suure kirjutuslaua taga. Ses kabinetis võtsin ka osa suurest poliitikavangide streigist.

Millest algas õieti see streik, on mulle jäänud uduseks. Vist seepärast, et me tahtsime ka vangikojas revolutsionäärid olla. Meie juhid nõudsid meilt seda ja me täitsime käsku.

Nagu igal seisusel, igal ametkonnal, igal kihil on oma moraal, nii oli ka revolutsionääril oma kõlbus. See avaldus alalises protestis ja rahulolematuses käesoleva olukorra vastu. Seda nõudsid meie seltskonna vaated ja peaasjalikult meie „seltskonna“ üleüldine arvamine. Selle alla pidime vaimliselt painduma. Muidu võis saada „seltskonnast“ välja heidetud.

Oli tähtis, et me oma revolutsioonilist kuulsust ja au kunagi ei alandaks, ja seepärast pidime alati valvel olema, alati olevas olukorras halbtusi leidma, mille vastu olime kohustatud võitlema. Seda revolutsioonilist vaimu ei tohtinud me ka vangikojas lasta langeda. Seepärast protesteerisime vangikoja korra vastu ja kuulutasime streigi. Me nõudisime viisakat ümberkäimist, rutulist kohtuüritust, süütute vabastamist, väljast sissetoodavat toitu, raamatuid jne.

Milles avaldus meie streik vangikojas? Me kuulutasime endid nälgivateks. Tõrkusime söömast ja ähvardasime surra.

Vangikoja valitsus oli niisuguse nähtusega harjumata ja oli alguses üsna jahmatanud. Meile toodi korralikult kolm korda päevas toitu, aga me lükkasime põlglikult söögi kõrvale ja streikisime. Ainult lubasime endale vett keelekasteks. Olid ka streigid täitsa kuivad, ilma veeta.

Võitlus söögihimuga oli esimesel päeval kõige raskem, aga teisel ja kolmandal päeval oli juba palju kergem: pea oli uimane, sees põles tasehijukesi, sest keha hakkas iseennast sööma. Nii lamasime terved päevad suikvel. Janu ja protesti tahtmine tegid näljavalu tundmatuks.

Streik kestis viis päeva. Siis täideti osa meie nõudmistest, või meile lubati vähemalt neid täita. Me rahuldusime ja hakkasime jälle sööma. Olime revolutsiooni au üleval hoidnud.

Mind paigutati varsti uude kambri, mis oli juba vangile kohasemalt sisse seatud.

Mu naaber oli keegi pika ninaga juut, varjunimega „Seršh.“

See ei tähendanud midagi, et mu naaber oli juut. Sain temaga hästi läbi; sest ma sallisin tol ajal juute. Mu uus omandatud sotsialistlik

ilmavaade ja usk nõudsid juutide sallimist. Ja ma sisendasin enesele nende sallimise.

See juutide sallimise sisenduse eeltöö algas juba enne „sotsialistikssaamist.“ Leidsin niisuguse — ühe rahva meeletu ja toore tagakiusamise õigluse seisukohalt täiesti hukkamõistetava olevat. Leidsin, et juudid kui anderikas ja moraalne rahvas võiksid mitmele kristlasele eeskujuks olla.

— Nad hoiavad kokku, ei jäta üksteist hädas abita. Veel palju muid voorusi on neil, mis puuduvad kristlastel.

Alguses oli siiski vaja mõistuse abil võitu saada, instinktiivsest vastikuse tundest juutide vastu. Mäletan esimest juhtumust, kus pidasin seesmiselt just seda võitlust. Sõitsin Venemaal raudteel. Vagunis juttusin kellegi isandaga. Mulle meeldis selle härra julge, vaba, minule revolutsiooniline käsitus — olin sellele vastuvõtlik. Lõpuks tähendas ta, et ta olevat juut. Olin alguses jahmatanud ja pettunud. Ei osanud kohe õiget tooni leida. Ka puutus silma ta juudi nina, mida esmalt ei olnud pannud tähelegi. Äge võitlus pääsis minus vallali, mis lõppes juudi kasuks. Aga ta kaotas siiski minu silmis „vabaduse“ ja „julguse“ sharmi. Nagu ei olnud enam õiget usku, ega isäralist usaldust ta väidetesse.

Revolutsiooni romantika ajal leidsin täiesti loomuliku olevat, et juudid võtsid revolutsiooni liikumisest elavamalt osa kui teised.

Nii tunnistasin ka oma naabri — Sershi — oma sõbraks. Ma teda enne ei tunnud. Ta oli alles paar päeva enne kinnivõtmisi Tallinna jõudnud ja langes ühes teistega vangi. Ta oli juba „vana“ revolutsionäär, tundis hästi partei põrandalust kirjandust, partei lõhet, enamluse ja vähemluse peeni vahesid. Ta oli ise fanaatiline vähem-

lane. Minu silmis muidugi autoriteetlik revolutsioonäär.

Esimene tutvus sündis koputuse keelel seinakaudu. Ta saatis mingi kavalal teel salaja ukse alt mulle kambri kirjakese, kus oli vangikoja tähestik kirjutatud ühes tarvitamise õpetusega. Varsti õppisin selle keele ja võisin naabriga vabalt kõnelda.

Koputus-kõnelemisega tuli aga ettevaatlik olla, sest ukse augu läbi valvati ja luurati meid hoolikasti. Iseäranis agar oli salapolitseijaoskonna ülemise. Ta hiilis õhtul sagedasti sokkidel ukse juure ja käänis tasahiljuks ukseaugu klapi kõrvale. Aga meie kõrvad muutusid vangikojas haruldaselt teravaks. Me ei kuulnud enam kõrvadega, vaid juba lihtsalt mingisuguste erinärvidega, mis olid enne tarvitamata.

Üleüldse olid meie vahid ses jaoskonnas imelikud. Uksehoidjaks olid nuuskurid, igatahes mitte poliitika tegelaste valvurid. Nende musta habemega ülema ristisime „Mustaks kuradiks.“ Ta oli meie tõsine ja põhimõtteline vaenlane. Väiksemad nuuskurid olid meie vastu lahked ja viisakad: muretsesid meile ajalehti ja muud, mis oli meile tarvis. Ainult kirju ei julgenud me nendega välja saata.

Ametlikult kuulusime „suure“ vangikoja alla. Sealt toodi meile sööki, viidi jalutama, kutsuti kokkusaamisele ja sandarmi valitsusse ülekuulamisele. Õhtul toimetas „suure“ vangikoja ülem ka ülelugemise ühe vanema ja ühe noorema pärisuksehoidja ja „Musta kuradi“ saatel. See oli uhke, ametlik talitus: uks keerdi järsku lahti, ning kisti ka järsku pärani. Vangiülem ilmus tähtsa ametliku ilmega ja küsis: — Kas on kõik korras? Ei ole midagi vaja? — Siis käänis ta tähtsalt ümber ja uks keerdi niisama järsku jälle kinni. Seda

talitust peeti iga õhtu kell kaheksa ja nimetati Vene keeles „proverkaks.“ Peale selle oli rahu majas ja me võisime vabamalt seinal juttuda.

Ühel päeval läks mul õnneks oma naabrit ka silmil näha, kui ta jalutas hoovis. Senni kujutelin teda ainult koputuse ja ka sammude järel. Samud olid lühikesed, seepärast otsustasin ta enese ka lühikeseks. Ma ei eksinud. Ta oli lühike inetu juut, 25—30 aasta vanaduses. Ta iseäraliseks tundemärgiks oli suur kongis nina.

Meil pörandaalustel revolutsionääridel tol puhtal idealistlikul ajal ei olnud ilusaid ega inetuid. Meil olid ainult „ilusad hinged,“ sest ennastanduvad revolutsionäärid võisid ideeliselt, tähendab hingeliselt ainult ilusad olla. Keha ilu oli tähtis ainult sellele ilmale, kust meie lahkusime, — noile maistele magajatele hingedele, kes polnud veel ideeliselt ärrganud. Me ainult kahetsesime neid. Me olime leidnud venduse, uue sõpruse ja ka uue armastuse naise ja mehe vahel. Meie armastusel ja meie abielul ei tohtinud midagi ühist olla teise ilma armastuse ja abieluga. Meie armastuse aluseks pidi olema puhas, võltsimata sümpaatia — ideeline ühendus ja hingeline kokkukõla. Meie abielu ei sõlmitud kodanlise seaduse põhjal kiriku rüpes, vaimuliku härra õnnistusel, vaid vabal kokkuleppel. Vastastine usaldus oli abielu kihlaks ja kõik seltsimehed olid tunnistajateks, kellele ilmutati sellest ühendusest. Me leidsime, et säärane kiriklik-seaduslik abielu kinnitamine oli lihtsalt alandav kahele isikule, kes üksteist usaldasid ja armastasid. Selle ametliku talitusega oleksime usku inimesse, peaasjalikult „seltsimehesse“ eitanud, mis oli püha tol ajal.

Enne oktoobri revolutsiooni peeti pörandaaluseis ringkondes abieluühendus üleüldisele asjale kahjulikuks. Sellest hoiti kõrvale ja elati puhas-

vennalikult, ainult ideele. Mina igatahes uskusin omas lapselikus meeles, et see oli tõesti ka nõnda. Vist oli see ka nõnda, sest me olime kõik veel liig noored, veel liig vaimustatud suurest ideest, mis nõudis ohvreid, enesesalgamist, andumist, mis nõudis fanaatilist usku. Tõesti, ma ei suutnud enesele revolutsionääri kujutella, kel olid loomulikud ihad, nõrkused ja pahed. Nad olid mulle pühad. Mu imestus ja pettumus oli suur, kui hiljemini kõneldi parteijuhtide rikastest sündmustest armastuse kurjastitarvitamise alal. Mõnel tähtsamal juhil olnud igas provints-organisatsioonis oma „naine.“ Nad olnud osavad noori tütarlapsi sotsialismi ideele vaimustama ja ühes sellega ka oma isiku kasuks propageerima.

Neist asjust kõneldi alles peale oktoobri revolutsiooni. Siis paljastati juba mõndki. Enne seda oli kõik veel saladusliku ideelise katte all. Revolutsionääride suur enamus oli siis tõesti idealistlik ja usklik-püha.

Ka Tallinna sõitsid suve jooksul mitmed tähtsad isikud pealinnast: keskkomitee liikmed, tähtsad propagandistid ja organiseerijad. Ma vaatasin suure aukartusega nende „partei-lõvide“ peale ja tundsin enese nende juures üsna väikesena; sest nad olid elus juba palju kannatanud — vangikodades viibinud, Siberi taigades rännanud, sunnitöölt põgenenud. Iga üksiku niisuguse isiku minevik oli täis eneseohverdamisi ja suuri kannatusi. Nende kannatuste loori läbi vaatlesin neid kõiki. Ei võinud mulle mõttesse tulla, et keegi neist pühadest kannatajatest oleks võinud minu kui tütarlapse peale ihaldavalt vaadata.

Mulle meeldis väga nende isikute saladuslik ilmumine ja kadumine. Igas organisatsioonis oli üks vastuvõtmise korter, üks isik, kelle varjunime see võõras teadis, kelle juure teda teatud märgu-

sõnaga saadeti. Ka ennast nimetas ta ainult varjunimega, ning keegi ei teadnud, kust ta tuli, kes ta oli ja missugune oli ta minevik. Ta oli „seltsimees“ ja sellest oli küllalt soovitusks.

Revolutsionääride peavoorus oli konspiratsioon. See tähendab — osata oma isikut ja ka teisi kaaslasi varjata, osata vaikida ka kõige lähemaile tuttavaile ja sõpradele. — Ainult see on kindlasti hoitud, mis sa üksi tead — nii võiks formuleerida pörandaaluse revolutsionääri esimese ja tähtsama konspiratsiooni reegli. Revolutsionäär ei tohtinud kedagi täiesti usaldada, pidi oma tegudes, juhtumustes teistele tundmatuks jääma; sest ei võinud iialgi teada, mis seisukorda keegi võis sattuda, mis tal lobiseda. Teiseks ei tohtinud revolutsionäär enesega kanda mingi kirjatähte, mis oleks võinud teisele isikule ehk asjale enesele kahjulik olla. Kirjutatud aadressid olid kõvasti keelatud. Äärmisel juhtumusel võis neid mingisuguses numberkirjas ainult tähendada. Kolmandaks oli revolutsionäär kohustatud ennast nuuskurite eest hoidma ja varjama: ta pidi ennast maskeerima, — oma välimust, kuju ja riideid vahetama. Mehed tarvitasid valehabemeid ja -vurrusid, naised varjasid endid looridega ja riietega. Samuti oli revolutsionääridel kõvasti keelatud — kooskäimine tänavail. Ka vastutulemise juhtumusel oli üksteise tervitamine keelatud.

Neid konspiratsiooni reegleid ei tohtinud revolutsionäär ka vangikojas unustada; seepärast teadsin ma oma naabrist ka ainult niipalju, et ta varjunimi oli Sersh. Rohkem ta enesest ei kõnelnud. Ma ei pärinudki; sest revolutsionääri suurim pahe oli uudishimu. Meie kõne oli kahesugune: vaimline ja maine. Esimene oli sotsialistline, teine — igapäevane vangikoja elust ja korrast. Kõik muu oli kurjast.

Ma ei olnud siis veel ei enamlane, ei vähemlane, ei ka sotsialrevolutsionäär. Tallinna komitee oli tol ajal — enne vangistamist — enamlane, tähendab töötasin ma ka enamlaste juures: trükkisin ja laotasin nende lendlehti, olin üleüldse nende käsutada. Aga oma naisringides kõnelesin muidugi sellest, mis ise arvasin heaks, mida ise uskusin, mis mul enesel valutas. Kõnelesin neile maailma ülekohust, rikaste suurest egoismist ja halastamatusest, kohutavast kuristikust rikkuse ja vaesuse vahel, mis peab ükskord kaduma: — Töölised on need väljavalitud, kes kaotavad ükskord maailma ülekohtu ja loovad õiglase sotsialistliku riigi. Töölised on need uue riigi ideede kandjad, maapealse taevariigi loojad. — Ja palju muud, mida uskusin siis.

Vangikojas oli nüüd parteijuhtidel aega meid „väikesi“ ja „noori“ õpetada ja juhatada. „Väljas“ olid kõik tööga koormatud. Kord sõitis pealinnast Tallinna keegi propagandist-lektor, kes pidas meile mõned loengud Marksi majandus-õpetusest, kapitali ja töö vahekorrast, kapitali koondamisest, lisaväärtusest ja muust, mis tolelaegsel revolutsionääril oli vaja teada. Ma seda teadust kõike nii ruttu ei jõudnud seedida. Vangikojas aga võeti minu arendamine ja õpetamine tõsiselt käsile. Aga peaasjalikult hakati minu kallal misjonitööd tegema, ühelt poolt enamluse, teiselt poolt vähemluse kasuks.

Minu naaber valgustas mind vähemluses, aga Tallinna komitee liikmed, minu endised juhid kirjutasid mulle „suurest“ vangikojast enamlus-selgitavaid kirju. Olin kahe tule vahel. (Sotsialrevolutsionääre tol ajal meil ei olnud.) Mulle saadeti väljamaa siidpaberil trükitud ilmutusi — enamlase Lenini ja vähemlase Plechanovi lehti. „Väljast“ olid nad milgi teel vangikotta toimetatud.

Lugesin neid suure huviga, nagu kõike, mis suutis mind, minu ideed valgustada. Aga enam-luse ja vähemluse peeni vahesid ma siiski nii ruttu ei taibanud. Ka saadeti mulle kõiksugu majandus-teaduslikke ja sotsialdemokraatlikke broshüüre. Ka neid lugesin huviga; sest sotsialist pidi seda kõike hästi tundma. Mul oli häbi, et ma sagedasti nende „tarkade“ meeste jutust midagi ei mõistnud. — Marks ütleb seda ja Marks ütleb teist, — aga mulle oli see alguses tundmatu mets.

Mind huvitas aga ka ilukirjandus ja muu literatuur, aga Karl Marksi õpilastele — sotsialdemokraatidele ei olnud sugugi kõlblik muu kirjandusega aega viita. Ainus tarviline teadus — oli majandusteadus. Karl Marksi „Kapital“ pidi olema meie aabits. Aga see oli väga suur ja paks aabits. Tahtsin ka sotsialdemokraat olla ja seepärast oli vaja seda aabitsat õppida.

Üks uksehoidja-nuuskur oli iseäranis vastutulelik meile: tõi meile ajalehti, lubas meid ükskord koos olla. See oli meie suurem pidupäev.

Üksi istudes sai inimene seltskonna näljaseks. Iga elav inimene muutus haruldaselt armsaks. Oma vangikoja kaaslastest ei maksnud kõnelda — nad olid kõige lähedamad sõbrad, sugulased, vennad, õed. Vangisolemine õpetas inimest armastama, iga lahketa inimese naeratust hindama.

Meie seltskond oli neljaliikmeline. Peale juudi ja minu istus ses jaoskonnas veel kaks eestlast — Amalie Unt ja „seltsimees“ Mägi. Nad olid vähemlased, iseäranis sms. Mägi oli äge vähemlane.

Mäletan Amalie Unti neil koosistumistel palavikus hõõgavate silmega, mis rahulistel hetkedel võisid unistav-pehmet maailma vaadata. Ta hüsteriline läbilõikav hääl oli piinlikus kontrastis ta unistav-pehme pilguga. Ta võttis elavalt osa ves-

test, mis oli sotsialistlik ja marksistlik. Amalie näis ses põrandaaluses kirjanduses ja stiilis rohkem kodu olevat kui mina. Ta sai Tartu üliõpilaste ringist oma eelhariduse.

Ma tundsin ennast vohikuna. Iseäraliste laialiste teadmistega selle kirjanduse alal oli mu naaber Sersh, vähemalt ta oskas väga autoriteetlikult kõnelda. Ja me kõik uskusime. Ka sms. Mägi oli täiesti kodu ja võis vahvasti vaielda.

Tundsin aukartust ja olin kade nende teadmis-tele. Nad tundsid kõigi põrandaaluste parteilehtede sisu peaaegu peast — teadsid, mis numbris oli Plechanov, mis numbris Martov, Trotski, Parvus seda ja teist kirjutanud, mida Lenin vastanud. Ma aga ei teadnud kõigest sellest palju midagi; sest ei olnud neid lehti sugugi nii korralikult lugenud.

Varsti hakkas ka minu parteiline silmapiir laienema. Niipalju oli selge, et nii enamlased kui ka vähemlased püüdsid teineteisele selgeks teha, et nemad üksi on need ainutõsised sotsialdemokraadid, kes tõlgitsevad Marksi õpetust õieti ja puhtasti. Igaüks kiitis oma arusaamise ainuõigeks, võltsimatuks arusaamiseks. Raske oli tulla otsusele, kui lugesid mõlemate poolte ümberlökkamata tõdesid ja kõikumata usku oma tõdedesse. Ka minu kaas- lased kõnelesid vesteõhtuil nii kaljukindlalt, et ei võinud enam mingi kahtlust olla. Aga teisel päeval sain enamlastelt „suurest“ vangikojast pikad kirjad, kus tehti minu kaaslaste väited naeruvää- rilisteks ja lükati ümber loitvalt.

Viimaks taipasin nende kahe voolu psücholoogilise vahe. Enamlased olid otsekohe semad, ägedamad, järjekindlamad, usklik-fanaatilisemad, jook- sid tormi õgusihis, ei vaadanud paremale ega pahemale. Nad ei tunnistanud mingi kompro- missi, ei kodanlastega ei ka demokraatilise parla-

mendiga, kui puhkeb sotsialistlik revolutsioon. Nad nõudsid tööliste sõjariistus vastuhakkamist ja proletariaadi diktatuuri — kõik võim töölistele! Ka uskusid nad, et Euroopa on küps sotsialistlikule revolutsioonile, mille algatajaks ja teetasandajaks pidi olema Venemaa. Oma äkilise, ägeda, aktiivse taktika pärast pidasid nad endid üksi tõsisteks revolutsionäärideks.

Vähemlased olid tasasemad, leplikumad ja parlamentaarsemad. Nad ei tunnistanud sõjariistus vastuhakkamist ega proletariaadi diktatuuri; üleüldse kartsid vähemlased verd, mille eest enamlased sugugi tagasi ei kohkunud. Vähemlased propageerisid hulkade valgustamist sotsialismi ideega, üleüldist streiki ja muid rahulisemaid ja legaalsemaid võitluse-abinõusid sotsialismi saavutamiseks. Ka kokkulepet kodanlastega sallisid vähemlaste põhimõtted.

Põhjendudes taktikale kujunesid ka lahkvaated organiseerimise küsimuses. Enamlaste organisatsioonid olid vandeseltsid, kus valitses täielik konspiratsioon ja diktaatorlik printsip. Igas rühmas, igas komitees oli üks vastutav isik kõrgema organisatsiooni poolt määratud, mitte algorganisatsioonist enesest valitud. See vastutav isik oli kõrgema organi tahtmise läbiviija. Keskkomitee otsused olid kõigile ülevenemaalistele organisatsioonidele sunduslikud. Kes ei talitanud keskkomitee tahtmisel, tähendab ei painutanud ennast partei distsipliini alla, heideti parteist välja. Keskkomitee sai oma sunduslikud määrused partei kongressidelt.

Vähemlaste organisatsioonides valitses demokraatlik põhimõte. Iga algorganisatsioon — rühm, komitee valis oma esitaja kõrgemasse asutusse. Seetõttu oli ka distsipliin vähemlaste organisatsioonidel lõdvem, enamlastel aga raudne.

Kolme kuu istumise järele olin omandanud need algteadmised partei taktikast ja organiseerimise põhimõtetest, saanud uduse ettekujutuse sotsialismist ja Marksi kapitali õpetusest — pealiskaudsed teadmised, mis olid õigeusulisele marksistile tingimata tarvilikud.

Niisugune vangistamine oli tol ajal ainult kasulik revolutsionäärile, oli vahepealseks ülikooliks enese leidmise, süvendamise, arupidamise ja hindamise kohaks, — kõrveks, kuhu pühad põgenevad rahva eest, et „sisse vaadata.“ See vägivaldne eraldamine inimestest ja seltskonnast oli seesmiseks rikastamiseks ja enese distsipliini kasvatamiseks. Tundsin ise, kuidas muutusin niisuguse istumise järele palju taltsamaks ja rahulisemaks. Mis sees kees, ei tarvitsenud igakord välja purskuda.

Mis mul iseäranis meeldis vangisolemises, oli tänulik meel, lapselik rõõm kõigest, mida „väljas“ ei pannud lihtsalt tähele: paar sõna tervituseks, tuttav nägu läbi aknavõre, naeratus, tükike sinist taevast, roheline puuleht, väike tähelpanek, meeletuletus — missuguse tänu ja soojusega võttis seda vang vastu! Vang armastas inimesi ja tundis rõõmu igast elavast olevusest. Kõik olid talle head sõbrad, kellele ta saatis sooje kiiri. Ei iialgi väljas pole inimesel niipalju sooje kiiri, nii vähe jämedat egoismi. Vang oli hele, oli tõsiselt püha, nagu inimene suudab püha olla.

Aga see oli ka ainult siis — revolutsiooni romantika ajal, kus polnud veel pettumusi, kus usk oli kõikumata.

16. OKTOOBER.

Istusime lootuseta ja lõime omale vangikoja ilma: leidsime ilu ses äraolemises, eraldumises ja loobumises. Uskusime, et olime koguni õnnelikud.

Aga — oli tarvis ainult tasast häält kõrva: sa saad vabaks — kuulatasime elektriseerituna; sõrmis, varbis surises õnne aimus.

Me päevad lähenesid oktoobri päevadele. Läbi trellitud uste ja akende tungisid teated streikidest kaugel Venemaal. Aga nad võivad ka Tallinnale läheneda — need streigid. — Olime valvel ja kuulatasime erksalt.

Siis äratas meid hommikul vabrikutorude välja-kutsuv ürgamine. See ei tahtnud lõppeda. — Oi, midagi sünnib väljas. Miks ürgavad nad nii ähvardavalt?

Ja midagi sündis. See oli 14. oktoobril. Kuulatasin hinge hoides ukse taga: kas ei avalda mõni vangivaht seda, mida aimasin, aga ei teadnud. Ma püüdsin kinni palju, mille läbi sattusin veel suuremasse ärevusse. Vahtide sammud ja hääled olid juba minetanud kindluse ja tasakaalu. Kuulsin sõnad — üleüldine streik. Sest oli mulle küllalt.

Joobnuna õnnest tõttasin uudist naabrile teatama. Aga ma ei osanud äkisti enam koputada. Mu naaber mõistis ainult, et olin äärmiselt ärritatud — aga ka muud midagi. Pidin tarvitama me tagavara telefoni — see oli väike auk kõrges seinas, mille kaudu veeretasime üksteisele ajalehti. Selle auguni küünisin ainult toolil seistes, aga see oli kardetav: iga silmapilk võis luurav vaenlane ukse taga meid tabada. Olime selle kõnetoru tarvitamisega seepärast ka väga ettevaatlikud. Nüüd tuli seda aga tarvitada, et kiiresti kõiki teateid edasi anda, mis püüdsin kinni võorusest.

Neid teateid tuli ikka juure. Õhtuks muutusid üsna ärevaks. — Streigid purustavad ja lõhuvad, koguni erakauplusi — röövivad ja riisuvad.

Kuidas see võib olla? Streigid lõhuvad? — Ei, me ei võinud seda uskuda. Vist mustad jõud

tarvitasid soodsat juhust röövimiseks ja riisumiseks. Või aitas seks politseivalve ise kaasa? Et alandada tööliste liikumist.

— Saksa teater põleb — kuulsin võõrusest.

See oli kerge, tsirkusetaoline puuehitus, see võis kergesti põleda.

Sama ärev ja rahutu oli uni sel ööl vastu 15. oktoobrit. Hommikul ärgates ei tahtnud uskuda, et valgus tungis nagu ennegi läbi trellitud akna.

— Täna peame saama vabaks!

Nad tulevad ja päästavad meid vangist. Ei või olla teiseti!

Siis istusin aknale ja ootasin „neid.“ Kuulatasin teravalt iga müdinat ja sammude astumist. Närvid olid ärkvel ja ootel. Läbi vangla müüri tungisid igatsevad hääled „väljast.“

— Seal on revolutsioon, seal on palju õnnelikke. Nad on vabad. Aga me peksame oma tiibu vastu vangla müüri.

Nii istusin ja ootasin videvikuni. Iga hääle ja krõbina peale jooksin uksele kuulama. Ei pidanud säärast kuulamist ukse taga enesele alandavaks; sest ma olin ju vang. Püüdsin kinni mõne teate sest võidust, mille eest ise kannatasin. See oli mu eesmärk.

Siis kuulsin selgesti inimesehulga samme, mis lähenesid Toomemäele. Terve Tallinn ja Toome-mägi kõikusid inimeste astmete all. — Nad tulevad!

Aga see oli pete.

Mulle ainult näis see nõnda.

— Ei, nad peavad tulema! Nad päästavad meid. Nad kangutavad lahti rauduksed ja kannavad välja meid sinna, kus on palju õnnelikke.

Hämarus laskus raskelt vangihoonele. Rauges lootus ja usk. Väsisin aknal istumisest ja kuulamisest. Tundsın nälga. Meie — värisevad puuri-

linnud lasksime tiivad longu — olime väsinud peksmisest.

— Tallinnas ei ole vist midagi iseäralist juhtunud. Mu haiglane vangikambri ettekujutus — streik — ei tähenda veel revolutsiooni, ei tähenda veel vabadust.

Tüürisin mõttekäigu tagasi trellidesse, litsusin tuleviku unistused ja lootused uuesti lubjatud seinte vahele. Tundsin ses otsustavas peatuses koguni kergendust. Mulle näis väline ilm oma murede ja konfliktidega koguni vastumeelt, vähe ihaldatav olevat.

Siin pole vaja millestki muretseda — ei eilsest, ei tänasest, ei homsest päevast. Kõik on valmis: roog, ase, tuba. Realist pisikest elu pole tarvis tunda; võib viibida kõrgemas, pühapäeva luuleilmas, unistuste ja fantaasia vallas ja anduda filosoofilistele vaatlustele.

Olin endise seisukorraga uuesti leppinud, leides selles koguni omapärast ilu — vangitsetud „vabas olekus.“

— Mis tähendavad trellid, mis tähendavad lukud? Inimese mõtteid, ta hinge, ta vaimu ei suuda keegi vangistada.

Selles sisemise vabaduse tundes on oma veetlevus, oma suurus. See teadmine võimaldab kõige raskemaid ahelaid kergelt kanda, kõige tugevamad trellid ja lukud tähelpanemata jätta.

Sõin juba rahulikult oma õhtueinet, kui avati äkisti raske uks ja ilmutati.

— Te olete vabad! Võtke oma asjad ja minge!

Nõnda avati ka mu naabri Sershi uks, siis Amalie Unti ja sms. Mägi uks.

Aga meie? Me ei osanud alguses suurest õnnest sõnagi lausuda. Me jooksimine välja koridori, hüp-

pasime kui hullumeelsed, kaelustasime, suudlesime, ja siis hõiskasime ühest suust:

„Oleme vabad! Vabad! Vabad!“

Neid sõnu, neid joovastavaid sõnu tunneb ainult vang.

Kuidas me trepist alla veeresime, kes seda mäletab? Kas kukerpalli, püsti, käpakil või ühe hüppega õue?

Ainult seal püüdsid meid käed kinni. Tõsteti, visati, karjuti hurraa!

Oleme vabad, vabad, vabad!

Tööliste saatkond võttis meid vastu. Ka advokaat Temanti must habe vilkus nende seas. Saatkond oli mulle tundmata. Need olid vist juba uued „seltsimehed,“ kes suvel veel ei olnud meie seas.

Meil tuli teisi vabastavaid kaaslasi oodata suurest vangihoonest.

Viimati saabusid nemadki.

See publikum, nähtavasti, avaldas oma vabastamise rõõmu kainemalt meist. Neil olid koguni riidepambud seljas. Meie aga olime sedavõrt segased, et ei läbenud riideid kaasa võtta.

— Nüüd läheme „Estoniasse.“ Seal oodatakse meid!

Märg oktoobri õhtu... Linn pime... Linnavahid tänavailt kadunud... Teed porised... Meil aga kingad lõhkised.

Esimene reaalne vabadustunne — olid märjad jalad.

Mis tähendasid märjad jalad, kui olime vabad?

„Estonias“ tõsteti meid uuesti kätele. Mihkel Martna mõru kaju tervitas meid esimeseks puudutades oma nürida habemega meie põski.

Kätel kanti meid läbi saali. Rahvahulk joobus hurraa-hüüus. Palju säravaid silmi oli ümberringi.

Usun, et saal oleks võinud neist silmist üksi valgeks saada.

Näis, nagu oleks terve Tallinn seal esitatud. Eesti ja Vene haritlased istusid nähtaval kohal. Tuttavad näod naeratasid meile ja hüüdsid tervitussõnu. Kadunu doktor Köhleri suur kogu puutus esimesena silma. Kustki „seltsimeeste“ seast välkusid Alma Ostra revolutsioonitulel loitvad sinised silmad. Kõik olid õnnelikud, olid head ja heledad.

Midagi suurt oli sündinud, mis suutis vähemalt üheks silmapilguks inimesi vennastada, üheks silmapilguks hingi soendada. Nad seal „Estonias“ olid sel õhtul nagu ühine hiilgav helmekee, lüli lülili liidetud. Vaen ja viha ei julgenud sel valgel õhtul saali hiilida. Viha ootas pimedas akna taga ähvardades vargsi rusikaga.

Üle Venemaa oli suur revolutsioon puhkenud.

Teisel, 16. oktoobri, hommikul ärgates, valdas mind uuesti vabaduse joovastus, aga ka salajane mure ja reaalne hommiku kainestus. Tundsin vargsi kartust hinge hiilivat: katel keeb, ajab üle ääre. Kuidas tuld õieti kohendada? Nagu mingi ebamäärane vastutuse mure. Aga vabadusrõõm oli nii suur, et see mure jäi alateadvuslikku piirkonda suikuma.

Mulle anti kuivad sukad ja koguni terved kingad jalga; sest tuli minna Lausmanni vabriku heinamaale tööliste üldisele koosolekule, mis oli määratud kella kümneks hommikul.

Töölised tahtsid näha oma vabastatud sõpru, keda nende võim oli suutnud vangimaja müürist välja kangutada.

Tänavad olid porised, nagu ikka oktoobri tänavad. Aga see ei suutnud vabadusrõõmu tumestada.

Lausmanni heinamaa mustas inimestehulgast. Seal astusid üles eilsed vangid, tervitasid töölisi,

nende vabastajaid. Nad olid erutatud ja kahvatud veel, aga nad olid end niipalju kogunud, et võisid kõnelda.

Ma aga ei osanud neile ootajaile ja kuulajaile midagi öelda. Olin liig erutatud. Tervitasin ainult. Suur rahvahulk teeb mind alati segaseks. Mul on häbi rahvahulga ees seista, kui nad mult midagi tarka ootavad. Suurt hulka peab põletama, sütitama. Mu kaaslased oskasid seda väga osavasti. Kuulasin ja imestasin.

Vaatlesin ja võrdlesin seda oktoobri rahvakogu 12. jaanuari hulgaga, mis seisis selsamal Lausmanni heinamaal, ilmutades kodanlusele esimest korda oma olemisest. Nad jäljendasid 9. jaanuari Peeterburi tööliste väljaastumist. See oli siis ilmsüütu streik majanduse nõuetega. Töölised ise keelsid siis kõnelemise poliitikast. „Me ainult nõuame palgalisa, me valitsust ega tsaaritrooni ei puuduta. Tsaar on hea ja armastab oma rahvast; ainult tema tahtmise täitjad on halvad ja seepärast sünnib nii palju ülekoht.“ Siis laulsid nad: „Priius, kallis anne,“ „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm,“ „Minge üles mägedele“ ja teisi.

Nüüd aga kõnelesid nad ainult poliitikast ja sajatasid tsaari. Hüüdsid „maha isevalitsus!“ ja lasksid elada demokraatlikku vabariiki.

Rahvahulgad lahkusid Lausmanni heinamaalt, liikusid läbi linna ja laulsid: „Kauem raudu me kanda ei taha.“ Ei laulnud enam: „Mu isamaa armas.“

Rahvahulk liikus linnast läbi Uuele turule. Jäi sinna ootama oma saadikuid linnavolikogust. Töölised nõudsid linnavahtide ja sõjaväe vahisalkade lahkumist, nõudsid omakaitset. Ja ootasid vastust. Nad olid rahulikud ja kannatlikud.

Oli videvik.

Uue turu vastas, ringkonnakohtu ees seisis sõjaväe rühm. See hakkas rahvahulga poole liikuma. See liikumine oli õudne ja erutav. Rahvahulk läks rahutuks. Aga kuberner Lopuhin oli lubanud sel päeval koosolekuid pidada. Sellele lubadusele toetades, rahustas üks minu kaaslastest rahvahulka ja manitses rahule: „Ei juhtu midagi!“ Hiljemini kõneldi, et mina käskinud rahvast paigale jääda, et minu peale langevat terve veresüü.

Sõjaväe rühm nihkus lähemale ja pani viimaks püssid palgesse. Kostis kogupauk. Seesama kaaslane, kes rahustas rahvahulka, käskis rahvast maha heita. Hulk täitis silmapilk käsku. Terve turg oli täis lamajaid inimesi. Varsti kostsid oigamised. Ka mina tundsin tõuget rinda ja märg oli. Ütlesin oma kõrvallamajale Amalie Untile: „Ma olen vist haavatud.“ „Ei või olla,“ vastas ta, „ega nad inimesi ei lase!“

Ka tema uskus Lopuhini aususse ja soldatite inimlikkusse.

Ei ole kerge pettuda ja usku kaotada. Ka siis, kui oma silmaga näed.

Mina aga tundsin verd. Sellepärast ei suutnud mina enam Amalie Unti sarnane idealist olla. Soldatid täitsid kohust ja lasksid sinna, kuhu kästi — rahva sekka. Oli ka kuule, mis kõrgemalt lendasid. Nende üksikute juures võis mu sõbra usk teed edasi leida.

Kogupaugud kestsid edasi. Mulle näis, et nad igavesti kestavad. Aga oli kõigest ainult kolm kogupauku. Mulle olid nad igavik.

Laskmine vaikis. Silmapilk oli turg tühi. Jäid maha ainult raskesti haavatud ja surnud.

Imestasin, kuidas see inimeste kogu nii kiiresti jõudis laiali jooksta.

Mind talutati sest kohutavast paigast eemale. Nuteti ja sajatati. Ma vist ise sajatasin kaasa. Olin

vähe segane. Siiski mäletan üksikasjalikult kõik, mis sündis. Nägin üht naist selili lamavat, kellel aur käis suust välja. Iseäranis ähvardav ja õudne oli ta kübar peas. Ta oli surnud.

Palusin end talutada vasta oma onu juure Kuibergi majasse. Seal seoti esialgselt mu haavad. Haige tädi nurgas parastas: „Paras, kes käseb joosta!“

Mind asetati raamile ja kanti Greiffenhageni haigemajasse. Teel hakkasid kandjad ja saatjad leina marssi laulma. Protesteerisin matmise laulu vastu ja nõudsin revolutsiooni laulu. Ma ei mõelnud veel surra. Ja nad laulsid revolutsiooni laulu. Aga see kostis sama kurvalt ja õudselt kui leinalaul.

Kes nad olid — minu saatjad ja lauljad — seda ma ei tea. Kaua helises see laul mu kõrvus. Nõnda laulda võib ainult siis inimene, kui ta on hargunud lihast, kui ta on muutunud vaimuks, kes soovib oma kehale surma, et kehast vabanemise joobumust lõpulikult maitsta. Inimene on siis ekstaasi viimse piirini välja jõudnud.

Haigemajas oli juba teisi haavatuid. Nad tõid vaikesse Saksa haigemajasse korratuse, õudse ärevuse.

Tohtrid ja õed jooksid närviliselt käske andes. Lamasin ootetoas; minu lähedal toolil istus haavatud tööline. Veri nirises jalast. Ta hoigas ja hoidis jalga. Tohter jooksis mind vaatama. Seal juures ei jätnud tähendamata: „Ah te olete see Marta Lepp.“ Tähendab oli minu vabaarmastuse kõmüst pärit kuulsus ka sakslaste juure tunginud. Ka küsis ta: „Kas võite veel kannatada.“ Ma võisin kannatada sest erutusest ei tunnud ma õieti mingi valu.

Kõneldi sadadest haavatuist ja surnuist. Minu kaaslased olid kõik terved. Nad olid ärevuses ja

mures minu pärast. Amalie Unt nuttis veel sei õhtul minu voodi veeres. Ja me töotasime mõlemad kuberner Lopuchinile kätte maksta.

Ka kartsid mu sõbrad, et mind võidaks haigemajast otse vangikotta tagasi toimetada. Seisukord oli selgusetu: Peeterburist puudusid teated, raudtee ja telegraaf streikisid. Arvatavasti püsis tsaar Nikolai troonil; sest sõjavägi oli talle ustav ja täitis täpisealt käsku — tappis ülemuse nõudmisel ka rahulikku rahvahulka.

Mu kaaslased nõudsid doktor Greiffenhagenilt minu julgeoleku kindlustusi, sandarmivõimudele väljaandmise keeldumist. Arst lubas, sest teda ähvardati. Iseäranis oskas Aleksander Kesküla terroristlikult kõnelda. Ja teda kardeti. Ta oskas vastast kohutavalt suggereerida — hirmutada rahvahulkadega, saladuslikult peidetud jõududega, mille ta oma võimuga võis iga silmapilk panna liikuma. Ta võis jubedalt mõjuda ka kõige skeptilisema, külmaverelisema mõistuse peale. Sarnaseil juhtumusil tuletas ta meeles viisakat, peent, hästi rietatud röövlipealikut.

Järgmisel hommikul aga ilmus kuulus 17. oktoobri manifest, kus lubati palju vabadusi: trüki-, sõna- ja koosoleku vabadusi ja lubati isevalitsuse kõrval väikest konstitutsiooni, riigivolikogu nimelist parlamenti. Riigivolikogu otsusi ei pruukinud tsaar sugugi kinnitada, ja siis jäid otsused ainult ilusaiks fraasideks ja shestideks.

Meid muidugi see manifest ei rahuldanud; me nõudsimme oma kindlat minimumi-programmi.

Keegi Saksa arst tõi hommikul esimesena selle manifesti ja hüüdis võidurõõmsalt suure paatosega.

— Nüüd oleme vabad. Soovin õnne. Te olete saavutanud, mida püüdsite.

— Me nii vähe ei püüdnud.

— Olge õnnelikud, et selle olete võitnud.

Meil aga oli vaja demokraatlikku vabariiki, asutavat kogu, üldist hääleõigust ja palju muid parteiprogrammi punkte.

Mulle isiklikult oli see manifest siiski kasulik. Selle järele ei võinud keegi mind enam vangikotta tagasi saata; seepärast olin üsna rõõmus selle manifesti puhul. Ainult seda rõõmu välja näidata, hõisata, nagu „kodanlased“ seda tegid, käis minu partei moraali vastu.

Ka minu kaaslased olid iseeneses õnnelikud selle väikese puhul, mis andis neile võimaluse vabalt liikuda, „põrandaalt“ inimeste sekka tulla. Aga rõõmust nagu ei kõlvanud seejuures näidata.

Suurem sündmus peale manifesti oli oktoobri ohvrite ühine matmine. Revolutsioonilise rahva esitus nõudis sel päeval politsei ja sõjaväe vahisalkade äraolekut linna tänavailt. Ja see täideti. Vähemalt tänavail nad ei ärritanud oma olekuga rahvast, kelle 16. oktoobri haavad olid veel liig värsked ja verised. Sõjaväe salga ehk üksiku linnavahi silmapuutumine oleks võinud rahvahulga sel päeval marru vihastada. Lopuchin tundis niipalju rahvast ja ta täitis „rahva“ soovi. Ainult korratuse juhtumuseks olid nad peidupaigus ja võisid sealt hädakutsel iga silmapilk välja söösta. Tähtis oli, et rahvahulk neid ei näinud.

Ma sellest päevast ei saanud ise osa võtta; sest arst ei lubanud mind aknale viia, milleks mu kaaslased küll palusid luba. Ta põhjendas oma keeldu minu nõrkusega, mis võiks haavade paranemisele kahjulik olla.

See oli 20. oktoobril. Niisugune matuserong oli esimene sarnane sündmus Tallinnas. 57 kirstu kanti rahvahulga ees, millele järgis terve linn. Ja, terve linn — niisugune oli mulje saatjal, ehk küll sakslased, kadakad, venelased ja mitmed teised

vaiksed ja kartlikud kodanikud kaasa ei läinud. Kirstud olid Rahumäel, aga viimsed saatjad olid alles linnas — nii pikk oli see leinarong.

Ses kurbuses olid nad veel kord ühte sulanud, nagu eelmisel päeval Estoonia saalis.

Kadunu Kaarlikiriku pastor Hurt pidanud haul „revolutsioonilise“ kõne, nagu räägiti. Kõik kõned olid siis revolutsioonilised, nii „kodanlaste“ kui ka revolutsionääride kõned.

Neid kõiki oli vägivald ja toores tapmine haavanud. Nad olid vihased ja kurvad.

See oli teine suur päev 1905. aasta oktoobril.

VABADUSPÄEVAD.

Manifesti väljakuulutamisega algas minu kaaslastel palavikuline tegevus väljas. Senni parandasin oma haavu Saksa haigemajas.

Neil tuli jooksta ühest vabrikust teise, ühelt koosolekult teise, tuli seletada ja õpetada rahvast, kes ei teadnud midagi. Nad tarvitasid koosolekute vabadust nõrkeva väsimuseni: polnud neil aega süüa ega magada. Ainult mõneks hetkeks jooksid nad minu juure haigemajasse ja teatasid päeva-uudiseid.

Oi, neil oli raske, sest nad ei teadnud õieti ise, mis teha! Olid joobnud momendist, ei suutnud seepärast kainemalt vaadata, ei ette ega taha. Nad täitsid ainult üht ülesannet, revolutsiooni süvendamise ülesannet ja seepärast oli nende tegevus ainult vanade tugevde lõhkumine, mahakiskumine, arvustamine, kihutamine.

Koosoleku-vabadusega sattusid nad ekstaasi ega suutnud reaalselt seisukorda hinnata.

Ma lamasin aga haigemajas ega saanud sellest osa võtta. Imelik, et ma iseäranis välja ei kippunudki. Mind nagu kohutas see närviline väsitav töö ja jooksmine; olin harjunud vangikojas vaikuse ja korraga. Hulk mind siiski hirmutas: olin harjunud töötama väikestes ringides, kus olid juba minu head sõbrad. Aga suurel koosolekul tegid mu araks kõik need tundmata näod, keda pidin sütitama.

Ka haigemajasse tungis väline ärevus ja omandas sagedasti veidra kuju. Rahu ei võinud tol ajal kusagi olla. Minu kuuaegne viibimine haigemajas moodustas rea imelikke juhtumusi ja anekdoote.

17. oktoobril, terve päev seisis haigemaja ees alaline miiting. Publikum tahtis mind oma silmaga näha. Ka tahtis ta mu haavu vaadata ja ise otsustada, kas olen surma mõistetud, sandiks arvatud, või ellu määratud.

Rahvahulk ei usaldanud Saksa haigemaja ja kahtlustas Saksa arste kõige tooremalt.

Tohtrid ja teenijad jooksid mulle sissenõudjate nimesid teatama. Mul lubati vastu võtta kõige lähedamaid tuttavaid. Aga nimed olid enamasti võõrad ja ma ise olin üsna segane kõigest sellest tormijooksust. Siis üllatati mind äkisti terve lille puhmastikuga: voodi oli üleni lilledesse peidetud. Kes need lilled saatsid, ei tea tänapäevani. Rahvas oli siis mu sõber, mu jumaldaja, oli ühe silmapilguga kõik laimujutud unustanud, millega mind üleujutas enne vangilangemist. Ka sama blond daam ilmus mulle valgeis sulgis oma kaastundmust avaldama. Ta oli väga osavõtlik ja kõneles palju oma suurest sõprusest minu vastu. Ta soovinud mulle isegi vangikotta külla tulla, nõudnud seks prokuroorilt luba, mille see talle keelnud. Tulin otsusele, et blondil daamil oli hea süda ja ta võttis ka üleüldisest laimust ainult heasüdam-

likult osa. Ta ei kartnud end sugugi kompromitteerida ilmutades prokuroorile oma tutvusest minuga. Teised mu tuttavad püüdsid vangisoleku ajal mind ära salata, et mitte ise poliitiliste kahtlaste kilda langeda. Palju „Peetruse järelkäijaid“ õppisime tundma revolutsiooni tegevuse ajal. Tänaval, ehk mujal ei olnud äkisti vana hea tuttav enam tuttav. Ainult, kui olime võidul, siis tulid varsti kõik „head tuttavad“ ja tuletasid väga sõbralikult vana tutvust uuesti meele.

Ka sel 17. oktoobri päeval, kui ilmus „vabaduse“ ja konstitutsiooni manifest, oli mul sõpru — uusi ja vanu — lugemata hulk. Nad tõttasid kõik mulle tormi jookstes kaastundmust avaldama.

Teisel päeval muidugi langes juba laine.

Kuulujutud verepulmast olid ka maale ulatanud. Kõneldi sadadest tapetuist ja tuhandeist haavatuist; kõneldi ka minu tapmisest, minu surmavaist haavadest, minu sandiks-jäämisest. Kõik need jutud tungisid samuti mu vanemate kõrvu. Nad sõitsid kabuhirmus jalamaid linna. Vastusõitjad teel teadsid neile ikka õudsemaid asju kõnelda, nii et vanemad, vaesekesed, vaevalt suutsid hirmu mõjul hinge sees hoida. Aga linnas selgus, et kõik oli liialdatud. Rahval on laialine fantaasia ja sellega tuleb alati rehkendada. Kui haavatud sõdur põgeneb lahiugult, siis teatab ta harilikult: — Kõik on otsas, kõik on kadunud, kõik langesid, ma olen haavatud. — Ja veel niisugune erakorraline juhtumus tol sündmuste-vaiksel ajal võis inimeste mõttekujutused täiesti pea peale pöörda. Ei olnud sõda, ei olnud tapmisi — ei olnud verd peale Anijate meeste peksmise meie maal nähtud, ja nüüd korraga nii suur verelomp. See pani terve maa lainetama, ärritas kättemaksmisele ja äratas inimeses ta alginstinktid. Veri on alati hädaohklikum abinõu. Valatud verd keegi niipea ei

unusta — sajad aastad pärandub valatud vere viha põlvedele.

Ka sakslased ise avaldasid suurt uudishimu minu isiku vastu. Sagedasti nägin neid haigemaja kajas minu haigetoa uksest sisse piilumas. Ka tuttavaid nägusid naabermõisaist vilksus seal. Olin neile imeloom mõnest loomaaiast, keda uudishimus tuldi vaatama. Mis võis tol ajal kohutavamalt olla, kui revolutsionäär, ja niisugune hirmutis oli veel koguni noor tütarlaps. Aga leidis ka teisi härdameelsemaid, kes tundsid kahju ja kurbust eksinud hingest. Nad tulid mind päästma halvast seltskonnast, kuhu ma nooruse rumaluses olla sattunud. Üks niisuguseist päästjaist — vana daam saatis poti lilli ühes saatekirjadega. Kirjad olid südamlikud, noomivad ja õpetlikud, kutsusid tagasi Jeesuse juure, kes oma verrega minugi patud lunastanud. — Jumal tunneb suurt headmeelt kogudusse tagasitulnud hingest. Veel ei ole hilja!

Ristikogudusse tagasi kutsumas käis mind ka minu endine leeri-pastor, Oleviste kiriku õpetaja Hahn. Ta kannatanud raskeid hingepiinu, et ta mind polnud vangimajas käinud vaatamas. Ma olnud ta eeskujulisem ja usklikum leerilaps.

— Kõik on minu süü, et te kurjadest inimestest olete eksiteele viidud. Minu kohus oli teid vangikojas manitsema tulla. Aga veel pole hilja!

Avaldasin noomitusjuttu eelaimuses näol karsitust.

— Te olete veel raskesti haige, ma ei taha teid seekord rohkem tülitada. Tulen teinekord!

Ma vaikisin.

— Vähemalt lubate oma eest paluda?

— Kes seda teile võib keelda?

Ta pidas sõna ja tuli teinekord.

Ja ta tuli teinekord, kui keegi aadeli preili, ses kliinikus praktik-keemik, minuga oli süvenenud

majandusteaduse teooria vaidlusse. Ta kaitses ägedalt Adam Smithi teooriat. Rohkem aga huvitas teda küsimus: kas ma sakslasi vihkan, kas sotsialdemokraatlik ilmavaade tunnistab ja toetab viha sakslaste vastu. Ma rahustasin teda ja kinnitasin, et sotsialdemokraadid on nii humaansed, et nad ei vihka ühtki rahvast. — Meil Baltimaal on tegemist Saksa aadeliga, Saksa mõisnikkudega, nende vastu me võitleme küll kui klassi vastu.

Nõnda seletasin talle autoriteetlikult. Ta rõõmustas väga, et ma sakslasi, üldse Saksa rahvast ei vihkavat, nagu Teemant ja Päts seda tegevat. Viimaste viha sakslaste vastu oli preili arvates ümberlökkamata tõde.

Nende seletuste ja vaidluste ajal ilmus ka pastor Hahn. Ma olin nii ülemeelne, palusin preilit pastor Hahnile teatada, et ma teda ei soovi vastu võtta. Preili oli pastor Hahni koguduse liige ja hea tuttav. Ma nägin, et see oli neile mõlemaile väga haavav. Olin ebaviisakas ja ülemeelne.

Pastor Hahn sõitis patusest Tallinnast ilmsüüta provintsi — Pärnu — päästma veel, mis päästa võib. Nõnda kirjutas „Teataja.“ Seal Pärnu kirikus põrutas pastor „viimse päeva“ jutlusi. Valdhofi naised istusid juba kolmat päeva kirikus: kuulasid ja nutsid. Mehed tulid töölt koju, olid näljased ja vihased: naised polnud neile sööki keetnud, vaid elasid ainult taevatoidust. Mehed võtsid kotti ja tõttasid, nõgised nagu nad olid, kiriku. Meeste parve nähes ei aimanud pastor enam head ja põgenes kantslist käärkambri, sealt välja üle kirikumüüri oma rongahõlmu lehvitades. Sellest kõnelesid Pärnu elanikud ise. Sellest kirjutati ka „Teatajas“ ja „Uudiste“ naljalisas.

Vana doktor Greiffenhageniga aga sobisin hästi. Ta oli sümpaatiline härra, anderikas, hoolas, kohuse-

truu arst. Rumalad kuulujutud tema ebakorrektselt, sihilik-halvast arstimisest haavasid teda sügavalt. Need kuulujutud olid ometi nii metsikud, et linnavalitsus oli sunnitud Eesti arste saatma minu haavu revideerima. — Saksa arst tahtvat mind verekihtitamisel teise ilma saata, — nõnda kõneles rahvas.

Sel puhul oli mul dr. Greiffenhageniga lõikamise toas omavaheline läbirääkimine. Ta oli peale Eesti arstide visiidi väga ärevel, kurb ja haavatud. Mul oli tast kahju.

— Ma olen monarhist, te olete sotsialist, nüüsgugune on meie poliitiline ilmavaade, aga Te olete ka minu haige ja ma Teie arst. Mu arsti südame-tunnistus, au, moraal nõuavad mult, et ma haiget ravitsen piinlik-korralikult. Säärane kahtlustus haavab mind hinge põhjani.

Ma omalt poolt kinnitasin, et ma isiklikult pole kahtlustanud teda ühelgi silmapilgul.

— Usaldan teid, auväärt arst, täiesti!

— Rahva rahustamiseks saadan tänasest päevast igapäev ajalehte teateid teie haiguse seisukorrast. — Nagu mõni kuninganna, — urises ta eneses.

Me lahkusime sõbralikult.

Hiljemini oli meil sarnaseid omavahelisi rääkimisi ja keerdsõlmede lahendamisi veel sagedasti. Need olid harilikult peale haavade sidumise lõikamise toas. Ta palus sel puhul teenijad, õed ja ka aadeli soost ülemõe lahkuda. Arsti säherdune teguviis haavas aadlisoost ülemõde. Ta kahtlustas, et ma koguni vana Greiffenhageni enese olla sotsialistiks pöörnud; sest „terve maja“ oli, tema arvates, — minu mõjul sotsialistiks juba muutunud.

Järgmine juhtumus oli juba täiesti erakorraline ja fantastiline. Iseäranis vastuvõtlik ettekujutus maalis selle juhtumuse veel mitmevõrra fantastili-

semaks. Venemaal algas mustasajaline liikumine — juutide rüüstamised, must kihutustöö ühes sellega ka intelligentsi ja üliõpilaste vastu, nende vastu, keda sõduri õppusel kujutati „sisemiseks vaenlaseks;“ need olid: kuritegijad, vargad, mässajad, sotsialistid, üliõpilased ja muud tsaari vaenlased. Tallinnas ei võinud muidugi juutide rüüstamisest juttu olla; sest Tallinnas elas ainult kaks ja pool juuti. Ja üliõpilasvastast viha ei tunnud rahvas ka tol ajal.

Siiski leidis keegi venelane, nimega Isajev, kes kutsus Viru tänaval rahvast juutide rüüstamisele. „Teataja“ toimetuses käinud ta ka hirmutamas. Ei tulnud otsusele: oli ta hull, poolhull, lihtsalt rumal, või üsna tark. Tõsiselt teda keegi ei võtnud. Ühel õhtul ilmus ta ka minu juure haigemajasse. Ilmus niisugusel ajal, millal enam kedagi ei lubatud haigete juure. Ta sööstis minu tuppa, otsekohe minu voodi juure, istus koduselt voodi servale ja lämmatas mind suust aurava viina hai-suga. Ma ei osanud õieti ehmatada; rohkem imetasin ja pahandasin:

— Kes te olete ja mis te soovite?

— Ma olen teie sõber, hea tuttav. Mu nimi on Isajev.

— Aga ma teid ei tunne.

— Kuidas ei tunne, ma olen ju teie seltsi liige?

— Mis seltsi liige?

Käsi pidas midagi põuetaskus ja ta vaatas ise erutatult ringi. Ma lamasin nimelt ühistoas ja minu kaashaiged olid enamasti haavatud ühisohvrid turu-platsilt. Nad kahvatasid ja ehmatasid sest ilmu-misest. Ka ühtki haigeravitsejat ei olnud läheduses. Ka kõlistada ei julgenud ma: kartsin, et minu närviline liigutus võib teda hakatada ja teda teole provotseerida. Aga nähtavasti hillitsesid teda

haiged ümberringi. Mu enesekaitse plaan oli järgmine: sel silmapilgul, kui ta pussi ehk revolvri võtab minu tapmiseks, haaran ta käe ja käänan löögi kõrvale; ise hüppan voodist välja teise tuppa. Mu voodi kõrval viis just uks väikesse veertuppa. Kõike seda romantilist röövlite romaanidest ei juhtunud. Mees ainult kogeles veel tüki aega ühisest seltsist. Ta sõitvat sel õhtul ära ja tahtnud tingimata minuga enne ärasõitu kokku saada, — väga tähtsa asja puhul. Asi muidugi jäi seletamata. Istus, minu voodi serval nagu nõeltel ja hiilis tasa toas ringi. Häält sundides rahulikult palusin teda lahkuda:

— Ma teid kui „meie seltsiliiget“ ei tunne, olen haige ja nii hilja õhtu ei võta kedagi vastu. Ja ta lahkus.

Oi, missugune maru pääsis peale selle lahti! Esimesse ärevusse sattusid mu kaashaiged, siis teenijad ja õed, peasjalikult Eesti teenijad ja Eesti õed.

Selle aja jooksul olid haigemajas juba kaks tugevat vaenulist parteid tekkinud: Saksa partei ja Eesti partei. Iga päevaga läks nende vahekord teravamaks. Peapõhjuseks oli minu isik: ühed mõistsid mu hukka, teised kaitsid. Naised on hariplikult ägedamad ja fanaatilisemad; nii kujunes võitlus ka ses haigemajas väga ägedaks, kus naiselement oli enamuses.

Teisel päeval jutustasin sest imelikust külas käigust ka oma sõpradele. Need sattusid veel suuremasse ärevusse. Al. Kesküla tegi sest väga põneva ja jubeda stseeni, milles ei puudunud teaterlik efekt. Istusime ses väikeses veertoas, kuhu kavatsesin mõrtsuka pealetungimisel põgeneda. Mulle lubati juba päeval natuke istuda. Sinna laskis A. Kesküla selle aadlisoost ülemõe kut-suda. Revolvri pani Kesküla seks puhuks põlvele.

Preili astus sisse. Läikivat revolvril nähes vaarus ta tagasi, oli peaaegu minestusse kukkumas.

— Kas revolvriga võetakse nüüd vastu?

— Ega me teid ei puuduta! vastas Kesküla viisakalt.

— Ainult siis võin teiega kõnelda, kui peidate revolvril.

Kesküla võttis sõjariistusrahu nõudmise vastu ja siis algas kare ülekuulamine. Preili vabandas teadmatusega. — See kahtlane ise tõendanud, et ta minu hea tuttav.

— Aga te pole mind iialgi nii hilja sisse lasknud. Mind aga tunnete juba esimesest õhtust, kui haavatud teile tapaplatsilt toodi. Te tundsite ometi viinahaisu ta suust lehkavat! Kuidas võis sarnane juobnud inimene preili Lepa tuttav olla!

— Kust mina teadsin.

— Te peate seda teadma!

— Me paneme talle sõjariistus valveks kaks meie usaldusmeest.

— See pole minu lubada. Sellest küsige arstilt.

Nii lõppes see kõrge läbirääkimine. Preili lahkus punasena ärritusest ja vihast.

Dr. Greiffenhagen muidugi erasõjariistus kaitset oma majasse ei lubanud: see võivat sekeldusi politseiga välja kutsuda.

— Nõuan seks juhtumuseks politsei kaitset.

— Politsei kaitseb ainult mustasajalisi ja neid-samu „Isajevid,“ aga mitte meid.

Arst püsis oma arvamises ja jäi oma usule kindlaks:

— Ainus ustav kaitse on Vene valitsuse politsei kaitse. Minu kohus on oma haigete kindelolekust muretseda.

Ja tõesti õhtul ilmus politsei kaitse haigemajasse. See tekitas uut ärevust minu sõprade —

Eesti teenijate seas. Tuli ilmsiks nende sügav umbusaldus Vene politseikaitse vastu. Noor tütarlaps, välisukse hoidja, ei tahtnud neid milgi tingimisel sisse lasta. Koguni revolvri tõmbas ta välja: — kui te julgete „temasse“ puutuda, siis olen mina esimene, kes „teda“ kaitseb. Ka teised teenijad jooksid nuttes minu juure: — Nüüd tuli see tõsine mustsada teid tapma.

See oli kõik väga õudne ja hirmus, aga ma siiski nende kartust täiesti ei jaganud. Olin politsei valvega Toomemäel vangimajas harjunud, kus nad täitsid viimasel ajal uksehoidjate kohuseid nuuskurite asemel. Sain nendega hästi läbi. Koguni üht politsei kordnikku — Landsmanni tundsin gümnasiumi õpilasena; temaga jooksin siis koos liiväljal. Vana tutvuse mälestuseks püüdis ta mu elu oma võimuulatuses võimalikult kergemaks teha. Ka nüüd oli mu kaitse seitsmest jaoskonnast. Aga haigemaja teenijaid ei suutnud ma siiski rahustada. Üks neitsi valvas terve öö mu jalutsis ja vandus esimeses tuhinas mind oma kehaga kaitsta — enne mitte paigast nihkuda, kui politseinikud lahkunud. Üldse ei maganud ükski eestlane-teenija sel ööl: noorem velsker kõndis terve öö vööruses, kirves kaenlas, vanem velsker magas, kirves ja puuhalg kõrval — kõik olid sõjavalmis „mustsada“ vastu võtma, kui see mõtles tulla röövima ja tapma. Kas nad tõsiselt uskusid oma jõu ja võimusse — sõjariistus politseinikkudega võitlusse astuda, või oli see lihtsalt instinktiivne demonstratsioon „valitsuse“ ja „võimu“ vastu.

Sakslased olid eestlaste suure „ohvrimeelse“ meelevalduse puhul väga rahutumad ja vihased. Lõhe eestlaste ja sakslaste vahel kasvas veel suuremaks.

Järgmisel hommikul oli mul arstiga jälle eraläbi-rääkimine. Ta kinnitas veel kord, et politseikaitse

olevat ainus ustav kaitse, ja ta olevat minu vastu oma kohuse täitnud. Ta palus mind oma teenijaid rahustada, kes avaldavat juba täiesti hullustuse, massilise psühhoosi tundemärke.

Avaldasin arstile oma eraarvamise politseikaitse kohta ja palusin ära saata.

— Ma ei näe neid meeeldi oma läheduses; mul on neist halvad mälestused.

Me ei jõudnud kokkuleppele. Politseikaitse jäi haigemajasse. Tema „hulluksläinud“ teenijaid lubasin rahustada.

Nii kaitses mind Vene politsei dr. Greiffenhageni kulul ligi kaks nädalat. Nägin neid aias truult vahil seismas. Võimalik, et Šaksa arst nägi neid healmeel ka oma kaitseks „hirmsate“ revolutsionääride vastu.

Haavad olid juba paranenud, viibisin veel viimseid päevi haigemajas. Kohtasin politseiülemat eeskojas, kes üllatas mind veidra palvega:

— Kas lubate meile, preili, siit lahkuda? Arst lubas, kui te oma nõusoleku annate.

— Naljakad mehed, minge Jumala nimel! Ega mul teid pole vaja.

— Tänan, preili!

Ta võttis oma linnavahid ja lahkus haigemajast. Ei suutnud seda uskuda.

— Ei tea kes on põrunud? kas tema, kas arst, või mina? Või elan tõesti muinasloos ja olen nõiutud printsess?

Veel üks väike vahejuhtumus oli mul ses haigemajas. Eesti teenijad ähvardasid streikida. — Dr. Greiffenhagen pidas minuga jälle labirääkimisi ja palus mind vahemeheks olla tema ja teenijate vahel.

— Mis saab minu haigetest, kui nad hakkavad streikima? Jumala nimel, ärge ässitage neid streigile!

— Kahtlustate mind ilmasjata, tohter! Te võõrastelahke katuse all pole mõttesse tulnud ässituse tööd teie vastu teha.

— Vähemalt rahustage neid! Teil on suur mõju nende peale. Mõtelge oma kaashaavatute peale, kes jäävad hooleta ja ravitsuseta. Armas preili, tehke seda!

Rahustasin arsti oma lubamisega, aga mul polnud sugugi vaja oma „suurt mõju“ panna maksma, sest streik polnud sugugi tõsiselt kavatsetud.

Väljakirjutamise päeval jumalaga jättes ütles vana Greiffenhagen mulle otsekoheselt:

— Jumalale tänu, et viimaks lahkute! Ei ole keegi haige mulle nii palju muret ja ärritust sünnitanud kui teie; ei ole kellegi pärast nii palju pahandusi, tuska ja meelehärma kannatanud kui teie läbi.

See oli tõsiselt südamlük jumalagajätmine ilma valeta ja pettusega. Austasin seda meest; ta oli mulle sümpaatiline, iseäranis sel lahkumise tunnil meeldis ta mulle oma otsekohesusega.

*

Haigemajast läksin otseteed oma kaaslaste juure. Neil oli mingisugune koosolemise korter, mida nimetati kommuuniks. Astusin sisse nende juure kui oma lähemate sõprade, sugulaste juure. Aga ma tahtsin jalalt ümber käända ja põgeneda. Seal valitses segamini-olek, korratus, täieline kaaos. Kuuldus sõnelemist, nääklemist, kostis tigedaid hüüdeid, hammustavaid vastuseid, nägin tusaseid nägusid. „Nad on väsinud, tüdinud üksteisest,“ mõlkus mõte peas.

Kergel, õnnelikul sammul ruttasin sinna nende juure. Ootasin soojust, aga nüüd vaikis varsti minu rõõm ja midagi lõpmata rasket lasus hingele. Tundsin enese võõrana, üleliigsena. „Need on

võõrad, mitte minu endised sõbrad.“ Nagu ebamäärane esimene pettumus hiilis hinge.

Neil „vabaduse“ päevil olid juba tekkinud meie „seltskonda“ logelejad, eesolijad, kes sünnitasid selle korratuse, nääklemise ja halva meeoleu „kommunis.“ Kuidas nad sinna sattusid, mis päevast hakkasid nad seal logelema ja ees olema — seda ei tea. Aga nad olid seal ja lahti neist enam ei saanud. Neid aeti ja tõugati, nõuti, et nad teeksid midagi; et nad vähemalt võtaksid raamatu, õpiksid ja loeksid. Midagi ei aidanud — nad ainult segasid ja rikkusid meeoleu. Keegi Hugo, huligani kalduvustega noormees sünnitas kõige rohkem meelehärma. Esimesel liikumise päeval Tallinnas avaldanud ta oma revolutsioonilist meeoleu pagari akende sissilöömisega ja kookide võtmisega läbi lõhutud akende. Ka teatri süütamises olnud ta esimene.

Raske oli ses õhkkonnas elada. Olin harjunud vangimajas ja hiljemini haigemajas vaikusega, üksi olemisega kindla korraga. Korratus väsitab mind. Mu endised kaaslased, mu head sõbrad, kellega senni meeleldi veetsin, kellest vangikojas tundsin suurt rõõmu, olid nüüd sagedasti vastumeelsed.

Siis eraldusime neist viiekesi, kes me vangist olime vabastatud. Üürisime nende „logelejate“ teadmata uue korteri. Lootsime sel kombel neist pääseda. See ärritas neid. Nad valvasid meid senni, kui leidsid meie uue korteri. Paha aimamata istusime ja puhkasime ühel päälelõunal sest rahutumast välisilmast, kui kuulsime kära ja samme trepil. „Kommun“ tormas sisse, et ka meil oma korratust luua. Endine korter ei meeldinud enam. Seal oli nüüd igav ja vähem rahvast. Nad ei saanud nägelda ega kellelegi tülinaks olla.

See pealetükkimine oli ahastav. Neil puudus igasugune takti tundmus. Oma rumala, sagedasti

inetuma ülespidamisega heitsid nad kahtlasi varje ka teistele puhastele revolutsionääridele.

Hakkasin ka tööle. Revolutsiooniline tegevus oli hoopis teise iseloomu omandanud, nõudis teist taktikat, ja teistsugust pingutust. See töö oli nüüd massiline, mitte enam kitsas põrandaalune, intiim-rühmaline. Nüüd pidi rehkendama hulga arusaamisega, tuli demagoog olla ja hea kõnemees. „Põranda all“ kõnelesime väljavalitud väikesis ringides, juba rohkem arenenumaile töölisile. See oli õieti ainult kultuuriline, pedagoogiline, ideaalide õpetamise töö. Nüüd puutusime vahetumalt kokku massi instinktidega ja seepärast pidime alla minema nende instinktide juure ja tegema vulgäärset kihutustööd. Pidime klassiteadvust äratama, tähendab massi vihale ärritama „kodanlaste“ vastu. See kihutustöö ei meeldinud mulle.

Ka organiseerimine muutus hulgaliseks. Tekkisid ametiühingud. Kõik tööalad pääsesid liikvele, hakkasid liituma ja oma seltse looma. Koguni politseinikud võtsid demokraatlisest voolust osa. Kõneldi nende koosolekust liitumise otstarbeks. Viimane nähtus äratas meis imestust ja vaimustust. See kindlustas meie usku revolutsiooni võidusse.

Käisin parema meelega neil ametiühingu asutamiste koosolekuil — rätseppade, kingseppade, äriteenijate ja muudel. Seal tehti midagi; asutati seltsi, arutati põhikirja ja oldi reaalsed. Mind tüütas ja väsitas suuril miitingu il see tühi ebareaalne rääkimine — sõnade-tegemine revolutsiooni süvendamise otstarbeks. Ka õppiva noorsoo koosolekud meeldisid mulle: seal oli vaimustust, idealismi, usku paremasse tulevikku. Nad julgesid ise seda paremat tulevikku luua. See värskendas nagu karastav suplus kuumal päeval.

Meilt nõuti palju tööd, mida me ei jõudnud täita. Meid oli liig vähe. Töölised ise olid saa-

matud, ei osanud omapead midagi teha. Aga midagi oli vaja teha. Me ise olime sama abitud, noored ja kogematud suurtes ülesannetes, hulga juhtimises. Ainult suur usk ja joovastus andis häbemata julguse käed ajaloo külge panna: kõike vana materdada ja uut nõuda, millest meil endil oli ainult ebamäärane, udune ettekujutus utoopiliste oletuste põhjal. Reaalne mass aga ei tahtnud end painutada meie idealismi järele, vaid püsis oma instinktides ja kiskus ka meid nende keerisesse. Me püüdsime oma abitust sõnakõlk-sudega, lööksõnadega, revolutsiooniliste hüüdsõnadega lämmatada.

Me polnud sugugi reaalsed poliitika tegelased: unustasime tsaari troonile, ehk küll kõnelesime sageli kihutustöö tarvest sõjaväes — tsaaritrooni kindlamas kantsis. Aga siiski ei pannud see kindel ja truu kants meid tõsisemalt mõtlema. Äigasime nagu käega uskudes, et ka sõjavägi on revolutsiooniline.

Nii me elasime need kaks kuud alalises udus ja meelesegaduses, mis meile keelis reaalist seisukorda tähele panna ja hinnata. Me ainult kõnelesime. Olime kõik varsti surmani väsinud suurest pingutusest, mida nõudis massi juhtimine. Meid oli vähe. Kõige rohkem aga väsisime oma saamatusest hulga valitsemises.

*

Palju oli muutunud suvest meie organisatsioon. Siis oli määratud komitee enamlaste põhimõtete järele. Nüüd olid aga vähemluse poolehoidjad enamuses ja seepärast oli Tallinna komitee nüüd demokraatlikumalt valitud. Nüüd istusid komitees ka vabrikute organisatsioonide tööliste esitajad, samuti ka kõiksugu propagandistide ja agitaatorite ühingute esitajad, kes olid oma algorganisatsiooni-

dest valitud. Suvel oli aga see komitee mõni viieliikmeline oligarhhia, kes saatis oma asemikud algorganisatsioonidesse. Ka oli juutide mõju tunduvalt vähenenud; eestlased olid oma otsustes iseseisvamad ja eestilisemad — töötasid rohkem oma peaga, olid ise juhtijad. Enamlased ja vähemlased töötasid koos.

Väljapaistvamad tegelased — eestlased — olid August Rei, Otto Sternbek, Aleksander Kesküla, Alma Ostra, sms. Mägi, Karl Ast ja mõned teised.

A. Rei oli juba siis väga tõsine ja soliidne. Aga teinekord unustas ta oma soliiduse ja siis võis ta ekspansiivse poisikesena unistada ja fantaseerida. Ta sattus siis välja reaalsest elust ja võis rumalusi teha. Aga teistega võrreldes oli ta siiski tasa-kaalsem ja tõsisem. Ta toimetas poolavalikku partei häälkandjat „Sotsiaaldemokraati,“ millest aga ainult kaks numbrit võis ilmuda. Ka komitee koosolekuil olid A. Rei arvamised kõige küpsemad ja soliidsemad. Üldse oli temaga kodune ja rahulik töötada. Ta võis väga äge olla, aga ta ei sünnitanud seepärast konflikte: ta oskas neid hästi lahendada, kui oli tarvis. Ka oli ta kõige rohkem eestiline.

Aleksander Keskülas kujunes ta türanniline iseloom sel ajajärgul juba selgemate joontena. Ta oli terav, haavav, soetas omale leppimata vihamehi oma väljakutsuva käitlusega. Ka eraldusid selgelt ta enamlised ja terroristlikud kalduvused. Hulljulgeiks romantilisiks kavatsusiks oli tal lai aheldamatu fantaasia.

Alma Ostra kui revolatsiooniline naine imponeeris mulle väga. Ta võitis esimesest silmapilgust minu südame. Mäletan, kuidas ta astus esimene kord üle mu ukسلäve — maailma äravõitja näoga, julge, iseteadva kõnnakuga, pea musta läki-läkiga kuklasse visatud, nagu oleks ta oma rinnaga taht-

nud kõik müürid läbi murda. Iseäranis veetlesid ta suured sinised silmad ja kõlaline madal rinnahää. „Vaata kus Eesti Jeanne d'Arc!“ Komitee koosolekuil kõneles ta iseteadvalt ja targalt. Tundsin enese tema kõrval üsna väikese olevat.

— Ta peaks alati punast lippu kandma, veetlevalt hulga ees kõndima, seda vaimustama ja võitlusse viima. Ja hulk järgib sisendatult, nagu kuu-tõbine, unustades kodu, naised, lapsed, mineviku mured ja tuleviku hädaohud — ta ainult läheb.

Ma peaaegu jumaldas in teda. Aga see on alati kardetav. Jumalusele ei suudeta inimlikke nõrkusi andeks anda; pettumuses paisatakse jumalus troonilt alla mudaauku, jäetakse sinna mädanema: ei suudeta sealt enam välja tõsta, ei suudeta surma tunnini andeks anda. Pettumuses ollakse armutu ja ülekohtune, sel vihal pole äärt ega piiri; pettumuses pillutakse jumalus kividega surnuks või kistakse elavalt lõhki. Ja häda veel, kui pettub suur rahvahulk! Ei ole tigidamat looma maailmas, kui pettunud rahvahulk.

Kõige hädaohtlikum ja tänamata osa on — olla kellestki jumaldatav.

Otto Sternbekil oli nüüd energiat ja hoogu. Ta jooksis narmeldavate pükstega ja ripnevate nõõpi-dega ühest koosolekust teise, ehk jälle kirjutas, et tint lendas ja pea auras. Ainult väikestel puhkehetkedel tõmmati Aleksander Keskülaga suuri jooni maailma poliitikasse. Ka August Rei armastas „suurjoone“ tõmbamisest elavalt osa võtta.

Üldse mäletan ma Otto Sternbeki ja August Reid sõpradena. Mulle näis, et üks avaldas teisele mõju, aga kumb kummale — oli raske otsustada. Olles lahus kirjutasid nad teine teisele pikki kirju — mõnikord kümnepoognalisi — tihedalt, tihedalt tähestatud. Ka poliitilised tõusud ja mõõnad,

ilmavaate murded, pettumused ja vaimustused õnnitsesid ja kannatasid nad nagu teine teist jäljendades.

Karl Ast oli „bosjaki“ nime all tuttav. Esimene kord mäletan teda suvel, vist jaanipäeval, tööliste kõnet pidamas. Mu ettekujutuses oli ta pikk, kohutav peenike, terav, kangesti väle ja tuline. Nagu pilluks ta sädemeid, kui kõneles. Neil „vabaduse“ päevil mäletan teda tuulekeerisena, uksest lahtiste hõlmadega sööstvana, järgmisel hetkel uuesti teisest uksest välja tormavana.

Veel liikus meil noormees Ott, realkooli õpilane, vist väljaheidetud. Ta oli verine revolutsionäär, kes ei suutnud revolutsiooni ilma pommideta kuidagi kujutella. Seepärast käis ta ikka — keemiline laboratoorium taskus. Ta oli alati täidetud kõiksugu lõhkeainete pulbrite ja segudega. Kui keegi lubas teda oma korteris ööd viita, võis ta ettevalmistatud olla, et öösi mõni segu ahjus valmines. Ka kogus ta oma tuttavailt rohuteadlasilt terve lao mürke. Mis jaoks oli tal tarvis see hulk surnupealuudega purke? Vist romantilise, õudse revolutsiooni ümbruse loomiseks. Teda nimetati selle kalduvuse pärast „professoriks.“

Ka käisid meil mõnikord noored Tartu külalised — realkooli õpilased Nikolai Köstner ja Aleksander Oinas. Nikolai Köstner oli käistest ja pükstest väljakasvanud pikkade otstega tagasihoidlik noormees. Ta piilus rohkem kõrvalt, kui teised kõnelesid. Aga kui ta võttis viimaks julguse ka oma sõna sekka öelda, siis ütles ta seda tusedalt ja soliidselt. Kõik pidid seda tähele panema.

A. Oinas oli aga sõnarikkam ja armastas targalt kõnelda. Ta oli juba „palju“ lugenud ja uurinud; teda nimetati seepärast „Faustiks.“ Teda peeti paljutöotavaks noormeheks, tulevaseks Eesti kuulsuseks. Ta püüdis oma aastaist vanem ja soliidsam

olla, unustas mõnikord selle osa ja oli siis armas ja loomulik oma vanadusele vastav poisike. Järgmisel silmapilgul aga kahetses ta oma „kergemeel-sust“ ning oli jälle väga soliidne.

Vilgatas paar korda meie juures mustalokiline Friedebert Tuglas — romantiline revolutsionäär-kunstnik-näitleja. Tema osa oli — kõnelda kunstniku vaimustusega revolutsiooni iludusest. Ta ilmus saladuslikult tagant uksest tasase sammuga ja kadus sama müstiliselt. Nõnda näis mulle.

Tööliste esitajaist olid huvitavamad tegelased — Johannes Pikkov, varjunimega „Mapp,“ Leberecht ja Dvigateli esitaja Vürst*).

J. Pikkov avaldas kõige intelligentlikumat mõju. Mäletan üht kahekõnet temaga. Ta heitis ette meile haritlastele-tegelastele eraldumist töölisist.

— Te tulite küll meile õpetama, meiega koos võitlema ja töötama, aga te ei tulnud meie juure elama. Teil oli igav meie seltsis. Tööd lõpetades lähete jälle oma seltskonda tagasi. Teil pole vist kunagi soovi olnud meiega lihtsalt õhtut viita, meiega koos teed juua, juttu ajada, lõbut-seda. Ma ei usu, et ükski teist ideaalistest revolutsionääridest-tütarlastest astuks abiellu mõne lihtsa töölisega. Ainult partei nimekirjas ja sõnades olete meie seltsimehed ja vennad, aga ei iialgi elus.

Valus oli see mulle kuulda, aga tal oli õigus. Ta andis mulle vasarahoobi pähe ja äratas minu magusast uimast, kuhu olin revolutsiooni romantika mõjul sattunud.

Dvigateli esitaja Vürst valiti harilikult komitee juhatajaks. Ta oli suur tüse mees ja tarvitas õigel ajal oma juhataja rusikat. Iseäranis, kui enamlased

*) Vürsti paljastati 1917 a. kevadel nuuskurina.

ja vähemlased hakkasid omavahel fraktsiooniliselt vaidlema ja kaldusid asjast kõrvale, ehk kui juudid ei jõudnud oma kõnejuga nii ruttu sulgeda — pörutas Vürst — Vähem sõnu ja asja juure!

Rahvuslikult olime tol ajal magajad. Ainult ebamäärased rahvuse instinktid sundisid meid suuremale aktiivsusele ja ohvrimeelsusele.

Oli olemas ka Eesti sotsialdemokraatlik partei, mis koondus Tartu päevalehe „Uudiste“ ümber. Neid nimetati föderalistideks; sest nad tunnistasid rahvuslikku põhimõtet organiseerumises; nad põhjendusid Austria sotsialdemokraatialle. Meie Tallinna komitee oli aga tsentralistlik, nagu terve Vene riik. „Tallinna-Teataja“ toetas meid tsentraliste H. Pöögelmanni ja M. Martna kaudu.

Olime noored idealistid, internatsionalistid, kes unistasid üleilmalisest vendusest.

Juudid ja venelased, kes istusid ühes meiega komitees, valvasid hoolsasti meie väljendusi rahvuslikus suhtes. Rahvusliku tendentsi ilmsikstulemisel pilgati vaene ohver halastamata surnuks üleüldiste sotsiaaldemokraatiliste põhimõtete — Marxi, Engelsi ja Kautzki abil.

Tallinna komitee oli äge vastane Tartu föderalistlikule komiteele. Peeti ägedaid vaielus-koosolekuid tartlaste ja tallinnlaste vahel. Tartu partei esitajad olid — Peeter Speek, Gotlib Ast, Eduard Vilde, Linda Jürmann ja teised. Nad olid vanemad ja soliidsemad Tallinna omadest, aga viimastel oli suurem mõju hulgale, vähemalt Tallinna hulgale. Tallinna tegelased teadsid seda ja esinesid seepärast väga võiduteadvalt: Vastane tehti massi silmis naeruvääriliseks. See on alati kõige mõjuvam võidu abinõu. Iseäranis osavad selleks olid — Alma Ostra, August Rei ja ka Karl Ast. Viimane põles ägeduses oma vanema venna vastu. Nii võitis Tallinna partei.

Mis oli selle võidu põhjus? See jäi õieti tume-
daks, nagu hulga hing ja tahtmine sagedasti.
Võib olla veetles teda tallinnlaste noorus, arene-
matus, tähendab primitiivsus ja lihtne usk. Tart-
lased olid Tallinna töölisele liig haritud, liig
„kodanlased“, läbiimbunud ülikooli vaimust, see-
pärast parlamentaarsed ja legaalsed. Neil puudus
„põrandaalune“ lõhn ja romantika.

Neid vaielusvõidu ajamisi peeti ka Tallinna sot-
siaaldemokraatide ja „kodanlaste“ vahel rahva-
koosolekuil. „Kodanlased“ olid Tallinna demo-
kraatlikud haritlased, nii eestlased kui ka muulased,
paljad Tallinna Vene vabameelsed haritlased, —
insenerid, advokaadid ja edumeelsed ametnikud.

Noil koosolekuil tarvitati sama „naeruvääriliseks-
tegemise“ taktikat. „Kodanlasi“ püüti tööliste
hulga, ehk ka mittetööliste hulga ees rumalaks
tembeldada. Meie seas arendati arvamist, et
„kodanlased“ on lihtsad rumalad. Seda näidet
usuti üsna tõsiselt.

Ma isiklikult neist vaielustest ei võtnud osa;
sest ei olnud julgust selleks ja piinlik oli välja
astuda niisuguste soliidsete meeste vastu, neid
naeruvääriliseks teha ja rumalaks tembeldada.
Selleks oli vaja suurt häbematust ja iseteadvust.
Mu kaaslased ei usaldanud mind ise ka lasta
välja astuda. Kadestasin Alma Ostra vahvust sar-
naseis väljaastumisis — julgeda neile otsekohe
näkku öelda, et nad on rumalad. Siis hiilis kahtlus
hinge. — Kas on kõik meie oma juures korras!

„Vabaduse“ päevil organiseerus ka Tallinna
haritlaste ühing. Sellesse koondusid radikaalse-
mad ja vabameelsemad Tallinna haritlastest, rah-
vuse ja soo peale vaatamata. See ühing oli sama
poolavalik, kui kõik meie tollaegsed ühingud.

Käisin mõnikord nende koosolekuil ja mulle
meeldis seal. Tundsın küll kahetsust, et mulle

meeldis nende „kodanlaste“ juures. Nad meeldisid mulle oma intelligentsusega ja viisakusega. Puhkasin „kommuuni“ korratusest ja lohakusest.

Sotsiaaldemokraadid — tööliste juhid ja õpetajad pidid end lihtsustama ja labastama, et olla töölistele arusaadavamad ja lähedamad. Jäljendati tööliste välimust ja riideid, — kanti Vene särki tärgeldatud krae asemel. Organiseeritud töölised aga vastuoksa püüdsid haritlastele läheneda, kommetes, kõnekäänudes, riides neid jäljendada.

Ma märkasin seda nüüd „vabaduse“ päevil. Suvel enne vangimist elasin täiesti ideelises revolutsioonilises uimas ega näinud midagi sarnast.

*

Jaan Tõnissoni algatusel kutsuti kokku novembrikuus Tartusse rahvaasemikkude kongress. J. Tõnisson lootis selle kongressi kaudu sotsiaaldemokraatlikku mõju vähendada rahva seas. „Uudised“ ja „Teataja“ arvustasid karedalt Tõnissoni valimisviisi — tunnistasid selle täiesti ebademokraatlikuks. Iga Eesti linn, elanikkude hulka arvesse võtmata, lähetas neli saadikut — kaks majaomanikkude ja ärinikkude poolt, kaks tööliste esitajat. Iga kogukond saatis kaks esitajat — üks peremeestelt, teine maatameestelt. Iga Eesti selts saatis ühe esitaja. Üldine saadikute arv ulatas 800-ni.

Tõnisson avas kongressi ja algas otsekohe vastaste materdamisega. Koosolijais tõusis kära: üks ei kuulnud teise sõna. Kõnelda oli täiesti võimatu. Tehti ettepanek kongressi juhatajat valida.

Pahempoolsed hõiksid Temanti, teised Tõnissoni. Tõnisson jäi suurde vähemusse. Rahvas oli taltsutamata; ei olnud võimalik üheskoos suures müras koosolekut pidada. Siis lahkus Tõnisson oma 300 poolehoidjaga kongressi saalist, et teises ruumis ainult „omastega“ koosolekut jätkata. Tee-

mant oma 500 poolehoidjaga jäi paigale ja nimetas end „valitud rahvasaadikute koosolekuks.“ Ta võttis vastu väga radikaalsed otsused — nõudis Asutavat kogu, valitud üldisel, otsekohesel, ühesugusel ja salajal hääletamisel. Veel palju teisi radikaalseid uuenduse-nõudeid võeti vastu tööliste kaitseeaduses ja muudel aladel.

Otsused olid suurepärased, aga kuidas neid ellu viia, ei teadnud keegi. Täidesaatev võim oli sel momendil nagu kõrvaline asi. Peaasi olid otsused. Saadikud sõitsid koju ideedega ja otsustega täis pumbatud, aga nad ei osanud nendega midagi peale hakata.

Pääsid liikvele fantastilised kuulujutud välisest abist — Rootsist, kes pidi tulema oma endiseid alamaid avitama. Koguni Saksa valitsust oodati.

*

Nii hõljus ja liikus varsti terve pind oktoobri tõukel. Suurem ja ägedam oli liikumine linnas. Maal oli tõusmine linna järelkajana madalam ja pehmem. Hulk on inert niisama seismises kui liikumises. On ta kord juba liikvel, siis ei suuda ta ennast ise seisma panna, vaid selleks on vastusurvet vaja. Hulgalt enesel puudub mõistus, puuduvad enesetaltsutamise, piiramise närvid ja ta võib omapead liikumises areneda lõpuliku hävimiseni. Hävitamise tuhinas kaotab ta objektiivsuse ja ülevaatlikkuse tunde, ette- ja tahanägemise arusamise. Mass on sarnasel juhtumusel instinktide mängukanniks saanud, on nagu eksinud kari laanes, kes kaotanud rõhtloodse tasakaalu ja tormab meelesegaduses just vastuoksa.

Nii sündis oktoobri revolutsioonil. Jõudsimemomendini revolutsiooni arenemises, kus mitmesaja-aastane viha pääsis liikvele — parunite sakslaste vastu. Ka kuulutati uuesti üldine streik välja.

Valitsus oli küllalt kaua revolutsiooni süvenemist pealt vaadanud ja nüüd otsustati „mängule“ lõpp teha. Sõjaseadus kuulutati välja.

Algas ülemaaline tagaajamine, hirm, põgenemine, jooksmine. See oli detsembri algul. Kes ei tahtnud põgeneda, see vangistati. Peaaegu kõik haritlased — seltskonnategelased linnast ja maalt tehti taltsaks. Keegi ei julgenud enam vabadusest piiksatada.

10. detsembriks oli Tallinna Eestimaa kogukondade saadikute kongress kokku kutsutud. Saadikud ilmusid tähtajaks Tallinna, aga ei leidnud ühtki kongressi korraldava büroo liiget. Büroo liikmed olid vangistatud.

Mehed ei osanud segaduses ise midagi peale hakata. Said teada, et Volta vabrikus pidasid töölised koosolekut. Läksid sinna. Sealne koosolek oli niisama segane, plaanita käratsemine. Töölise juhid olid vangistatud ja hulk ei osanud ilma juhtideta enam midagi otsustada. Ainult viha ja tasumisehimu valdas hulka. Tulid kuuldavale hüüded: „Kõik on parunite süü.“ Talupojad-saadikud uskusid vankumata: — Mõisnikud on need kurjategijad. Lööme nende pead puruks! Tuli otsa! Maalt välja! Külmaks!

Ärevus, segadus, kära, müra oli nii suur, viha paisus. Polnud mingi võimalust instinkte hillitada, rumalustest tagasi hoida.

Hulk valgus maale ja hakkas põletama. Algas 1905. a. revolutsiooni draami õnnetum vaatus.

Tagaajamised, kinnivõtmised linnas kestsid edasi, aga maal pidustas revolutsioon oma lõpp-pidu kiimalise joovastusega. — Mõisad põlevad, saksad surevad, — punetas jubedalt ümberringi taeva-kaarel.

Kes suutis metsikut pidustamist lõpetada? Mitte juhid, ega targad kõned ei suutnud joobnuid vai-

gistada. Valitsuse verine püssitikk lõpetas viimaks pöörase pühitsemise.

Valitsuse võimudele olid mõisate põletamised ja rüüstamised karistussalkade tegevuse märguandmiseks. See oli soodus juhus kõige valjemate surveabinõude tarvitamiseks „mässajate“ vastu, — sõjaseaduse väljakuulutuse väljakutseks.

Ka meie — Tallinna sotsiaaldemokraatlikud tege- lased võeti vangi. See oli üks halenaljakas juhtu- mus, millest mäletades tunnen alati häbi. See oli vist 12. detsembril.

Millegi pärast olime ühise korteri — kommuuni — üürinud, kuhu mahtusime kõik. Ümberringi algasid kinnivõtmised, aga meie viibisime ikka oma kom- muunis, pidasime koosolekuid ja magasime seal, nagu poleks midagi juhtunud.

Me ei uskunud lihtsalt, mis sündis väljas — viibi- sime vabaduse uimas. Ka olime kinnivõtmiste puhul täiesti ükskõiksed: — Kui kaua nad meid ikka peavad?

Ja väsinud olime vabadusest ja korratusest. Vangistamine oli meile päästmiseks, lõpetas meie vaevad ja mured, vabastas raskest vastutusest, mida tundsimme revolutsiooni vastu. Olime passiivsed ja ootasime saatust politsei näol, viitsime ööd ühises korteris. Nii ka tol halenaljakal ööl. Meil oli korteris neliteist hinge; neist kolm tütarlast — Amalie Unt, Alma Ostra ja mina. Nad tulid keskööl. Terve maja värises, kui põrutasid uksele. Ei olnud kahtlust, kes olid sissetungijad.

— Kui te kohe ust ei ava, siis lööme ukse sisse.

Keegi ust ei avanud ja nii raiuti uks mõõkadega puruks. Suure kära ja sõjariistade klirinaga sööst- sid nad — politseinikud, shandarmid, soldatid püssi- dega — jooksid tubadesse laiali ja kisendasid: — Käed üles!

Mehed koguti aluspesu väel meie suuremasse tuppa ja asetati ritta. Siis hakati meid, tütarlapsi, eraldi käsutama. Pristav Malõigin — toorem Tallinna tolleaegne pristav — ilmus meie, tütarlaste, söngi juure, pistis revolvri otsa elektri laternaga nina ette ning käskis — üles, riidesse!

Me protesteerisime meeste juuresolekul riietuda. Ähvardati revolvri kukke tõmmata. Ei jäänud muud üle, neile oma sügavamast põlgust avaldada, neid täiesti ignoreerida, sedavõrt halvaks pidada, keda ei maksa häbeneda. — Kui pole teil häbi, siis pole ka meil; sest me põlgame teid!

Panime riidesse nende juuresolekul. Ka toored märkused ei puudunud. Aga selleks olid nad politseinikud, et olla toored.

Kõik sopid ja nurgad olid juba tuhnutud ja otsitud. Leiti palju imelikke asju.

Meie verine „professor“ oli juba jõudnud oma lõhkainelise laboratooriumi ja mürgi kollektsiooni „kommuuni“ korterisse kaasa tuua. Leiti strihniini, tsuaani, morfiumi, kokaiini kohutavais purkides, kahtlasi pulbreid ja segusid ahjus ja mujal. Keegi noorem pristav — läbiotsijaist oli mu kooliaegne tuttav, kes noore tutvuse mälestuseks varjas kaastundlikult need kardetavad pulbrid ja segud ahjus vihase Malõigini ja shandarmide eest. Ka oli mu liuvälja seltsiline politseikordnik Landsmann nende seas. Palju „sõpru“ oli läbiotsimisel ja seejärel olid ka tagajärjed tühised.

Viimaks lubati ka meestele end riietada ja me võisime nendega ühineda marsis Toomemäele — tuttavasse trellitatud lossi. Hall vangiuülem tervitas meid võidurõõmsalt. Ta oli jälle endine — julge, käskiv, häbemata. Jätsime ta maha tudiseva murdunud raugana suures revolutsiooni hirmus.

Meid — naise paigutati jällegi suure vangihoone tiiba, endisesse nuuskurijaoskonda. See oli nüüd

juba täiesti vangidele sisseseatud. Nuuskurjaoskond oli ära kolinud.

Need ööd olid Tallinna puhastamise ööd. Vangikambrid täitusid. Ei jätkunud enam ruumi riigi „kuritegijaile.“ Tallinna haritlaste ühing langes peaaegu tervelt vangi. Koguni üks prokurööri abi ise olnud vangistatavaks määratud.

Nüüd oli Toomemäe see vangikoja tiib muutunud Tallinna haritlaste klubiks.

Eesti haritlastest vangistati linna arstid — Masing ja Karl Lüüs, linnanõunik Lender; linnavolinikud J. Poska ja kadunu doktor Köhler, gaasivabriku direktor Säkk ja selle vabriku raamatupidaja Klement; loomaarst Rabisson, Kiimann ja teisi. Revolutsioonilisemad, aktiivsemad härrad, nagu K. Päts, advokaadid Teemant ja Strandmann, Mihkel Martna ja teised kadusid Tallinnast õigel ajal, sest nad ei oodanud midagi head endale.

Teised vangistatud haritlased olid muulased — silmapaistvamad Vene kohalise seltskonna tege-lased, nagu advokaat Bulat, tuttav hiljemini teise ja kolmanda riigiduuma liikmena, tööerakonna fraktsiooni juhina; Eestimaa vabrikute inspektor Shevaljev, Tallinna jaamaülem Griбанov, keda paigutati naisega ühte kambri, mille läbi omandas istumine perekondliku ilme. Veel istusid seal Vene demokraatlikumad insenerid mitmeist vabrikuist, posti ja telegraafi ülem ja teisi härrasid.

Ühes kinnivõtmistega pandi seisma ka Eesti ajakirjandus. Ainult kõige ustavamad võisid edasi ilmuda, kui nad osutusid revolutsiooni materdajaina ja teotajaina. Püsisid Tartus — Tõnissoni „Postimees;“ Tallinnas — Kõrvi „Valgus“ ja kõik saksa-keelsed ajalehed. Pertile anti luba Tallinnas „Päeva-lehte“ välja anda. Ka Järv oma „Virulasega“ hakkas revolutsioonivastast osa mängima.

Suleti Tallinnas — „Teataja,“ „Uusaeg“ ja koguni Buschi „Eesti Postimees;“ Tartus — „Olevik“ ja „Uudised.“ Viimase toimetuse liikmed — Peeter Speek, Eduard Vilde, Linda Jürmann ja teised põgenesid üle piiri. Viljandis suleti Peeti „Sakala.“

Maal alustasid karistussalgad oma jälgi töö. Kõneldi, et mõisnikupojad ise neist võtsid osa. Igatahes kirjutas Tallinna Saksa leht ise sellest halvakspanevalt.

Karistussalkade juhatajaina olid tuttavad: Orlov, v. Sivers ja Besobrasov.

Sõjavälja kohtule langes maaharitlasi eestlasi, ärksamaid peremehi ja seltside tegelasi. Ka maalt olid juba revolutsioonilisemad tegelased põgenenud. Paigale jäid rahulisemad, passiivsemad, ilmsüütumad. Mõisnikud ja pastorid valmistasid karistussalkade juhatajaile punased nimekirjad, hinnates isikute süü suurust ja tähtsust oma „südame-tunnistuse“ järele. Nende nimekirjade põhjal karistati. Sel puhul õiendati ka oma isiklikke arveid ja väikesi tülisid sõjakohtute abil.

Äraandjaid ja vabatahtlikke nuuskureid leidis küllalt, kes tahtsid oma elu päästa ja ülemate armu sellega võita.

Kes mõisteti surma, kellele määrati vitsahoobid.

Mõisnikud võisid jälle oma ihunuhtluse instinkte „tõrgeste talupoegade“ vereveermeis rahuldada. Sellest lõbust olid nad mõnikümmend aastat juba ilma. See oli kiimaline lõbu — verepiisad talupoja ihus. Nende õnneks määras Vene valitsus Balti-Saksa mõisnikud oma shandarmideks ja timukateks Baltimaale.

Pekseti mehi ja naisi. Peksmised muudeti rahvaetendusteks. Küla aeti seks juhtumuseks kokku. Ja nad lasksid end peksta, kes hambaid kiristades, kes oiates, kes roomavalt armu paludes. Ainult Bernhard Laipmann, kunstnik Laipmanni vend

Vigalast oli uhke. Talle määrati sada kepihoopi, aga ta nõudis surmanuhtluse alandava peksu asemele. Ta nõudmine täideti ta laste ja naise juuresolekul.

Ka revolutsiooni-tegelaste ilmsüütuid sugulasi ja omakseid karistati. Advokaat Temandi vana isa maja kõige kraamiga põletati Hageris maha. Ainult seepärast, et ta oli Temandi isa. Temandi tädipoeg, poliitiliselt erapooletu vaikne noormees lasti maha ja vanemad viskas mõisnik rendikohalt. Talupoegadele keelati surma ähvardustega vanakesi oma ulualla võtmast. Noormehe isa kaotas mõistuse.

Õudne ja jälk oli ka karistuse salga ülema v. Siversi ülesleitud Viljandis. Ta asetas inimesed haua veere ritta ja siis laskis nad otsekohe hauda. Kes veel end liigutas hauas, selle elu lõpetas ta ise revolvriga.

Need olid kurvad, jälgid, õudsed ajad. Kui koguda kõik pisarad, mis sel ajal kodumaal valati, siis muutuks ka meie maa tuhandejärveliseks maaks.

Milline kibedus, pettumus, viha ja salajane tasumisiha kasvas rahva hinges!

— Tuleb ükskord aeg, kus ka nemad langevad, siis tasutakse neile mitme võrra.

Oma toore teoga 1905. aastal olid mõisnikud täiesti rahva usalduse kaotanud ja kuristik, mis selle kahe rahvuse vahel arenes meie maal, kasvas nii suureks, et ei olnud mingi lootust, mingi mõtet seda kuristikku tasandada. Kõik sillad, viimsed pidemed olid jäädavalt langenud. Need olid kaks verivaenlase laagrit ja süü langes sakslastele endile, kes istusid veel tugevasti keskaja tegu- ja mõtteilmas.

Iseäranis raske, õudne ja rõhuv oli elada tol ajal väljaspool vangikoda. Inimesed olid nagu luupainaja küüsis. Ainult vangikojas eneses kestis

veel optimistlik meeleolu. Vabadus oli tänavalt vangikotta hiilinud. Ainult trellides jätkati veel miitinguid, lauldi revolutsiooni laule, unistati ja loodi ilusat tulevikku.

Aga väljas peeti kurbe jõule tol aastal. Postimehe sõnumites kõneldi surnu vaikusest.

Maalt toodi igapäev uusi vange, kes jutustasid meile ärevaid juhtumusi karistussalkade tegevusest.

Me aga uskusime, et see kestab ainult mõni päev. Siis oleme uuesti vabad.

VÕRETAGUNE VABADUS.

Siis oli lõbus vangis istuda. Igatahas palju rahulikum ja elukindlam kui väljas „vabaduses.“ Ma ei kadestanud pagulasi.

Väljas valitses terror, aga vanglamüürides kestsid kodanlikud vabadused — sõna, koosoleku ja revolutsioonilaulude vabadus. Meid taheti vähehaaval harjutada endise lõaga. See kinnitati meie kaela ettevaatlikult samm-sammult. Äkiline tõuge oleks revolutsionääri närvele liiga teinud — ilmaaegseid sekeldusi sünnitanud, rumalaid mässe provotseerinud. Stolõipin oskas tange pikkamisi koomale vedada. Surma ja verega oli vaja inimesi harjutada — alata üksikute surmamõistetute juhtumustega, siis ei suutnud lõpuks surma kannatajate nimestikud kellegi verd enam tarretama panna — ei kedagi üllatada.

Ainult meie, Balti karistussalgad armastasid „mässu“ surumiseks reklaami ja see ärritas ilmaaegu inimesi. Nad külvasid oma toore peksuga igavesi tasumise idusid rahva hinge. Vaen sakslaste vastu sai uut toitu — kuristik kisti laiemaks.

Ainult meie vangis olime heas tujus ja uskusime revolutsiooni kestvusse, Venemaa tõsisesse pöör-

desse. Uskusime, et meie vangis viibimine kestab ainult mõne nädala — kõige rohkem paar kuud. Siis oleme vabad jälle!

Ka karistussalku me ei kartnud. Siiski tungis õundne kuulujutt müüridesse. Põhja-Eesti karistus-salga ülem Besobrasov valinud endale mõned ohvrid Tallinna vangidest, muuseas Otto Sternbeki, Amalie Unti ja minu. Teistele, vähem kuulsatele valmistatud vitsad. Need vitsad toodud juba vangihoovi. Kohalik kindral-kuberner aga keelnud selle draama vaatuse ja nii pääsime surmast. Rahvahulk aga oodanud meid mitu korda tänaval, et meid saata viimsele unele. Koguni Peeterburi lehtedest lugesin sest vereteost, mille ohvriks mind ennast kirjeldati.

Meie aga püsisime oma optimismis: uskusime muretult inimesse ja ka vaenlase headusse. Ei suuda usumäratsejat ükski vägi heidutada. Ta ei kaota oma usku senni, kui usk tema enese turja veriseks peksnud.

Meie päästja kindral-kuberner Sarantshov ilmus kord ise veebruari algul oma saatkonnaga vangikotta meid ime-loomi vaatama. Selle „kõrge“ härra suust kuulsin enese kohta üllatavaid ja huvitavaid teateid: ma olevat mingisugune röövsalga juht, ja kõik, kes minuga ühes korteris vangistatud — olnud minu abilised — minu käsualused.

Saatkond vaatles mind põneva huvitusega: olin puuri pistetud ime-loom — nais-röövlipealik, õnnekütt, amatsoon, või lihtsalt hullumeelne naine, kelle õige koht oleks Seevald.

Rohkem intrigeerisin neid oma vabaarmastuse kuulsusega, kui revolutsioonilise naisena. Kuulujutud minu vabaarmastusist olid tunginud Vene kõrgematesse ringkondesse — Vene ametnikkude suhu ja ka sõjaväkke. Seepärast vaatles ja uuris

mind see saatkond ilge, tütarlapsele haavava pilguga.

Paari ohvitseeriga oli meil tütarlastel juba esimesel vangisviibimise päeval vahejuhtumus. Nad ilmusid meie kambri ukse taha nilbete tooreste märkustega. Oma lugupidamise kaitseks vastasime teravalt ja nõudsimе nende lahkumist. See neile ei meeldinud ja meile tasuti meie lahkusetus väga tuntavalt: Alma Ostra ja Amalie Unt lahutati minust ja saadeti teise halvemasse vangimajasse. Mind aga lukutati kolmeks päevaks kartsa.

Vabaarmastuse kuulujutud muutusid igapäevaga fantastilisemaks. Sellest võtsid osa kubernerist viimse linnavahini. Suurt agarust sel alal osutasid just pastorid. See keelpeks muutus hull-pööraseks joovastuseks.

Olin sunnitud neid tõsiselt kohtuga ähvardama, milleks tegin juba tarvilikke samme. See mõjus. Kõik kiirustasid oma sõnad tagasi võtma ja süü teisele veeretama. Vangiülem ise oli esimene. Teadsin, et ta oli mind kõige jämedamalt laimanud. Ta ilmus magusa näoga minu kambri, pakkus käe tervituseks, mida ma uhkelt ei ilgenud vastu võtta. Ta tõttas mulle seletama:

Te ärge uskuge kõiki laimujutte! Mõned mustad isikud kõnelevad teist halba, nagu pristav Malõigin, politseimeister ja teised. Nad on ise ropud ja usuvad seda ka teistelt. Olen teid kui noort tütarlast alati kaitsnud.

Ka leidis ta, et mu ase olevat kõva; ta võivat mulle pehmema süngi muretseda.

Varsti saadeti ka vedruvoodi. Üldse püüti minust hoolt kanda; mulle lubati lillesaadetusi, aiavilja ja muid maiustusi välis-ilmast. Senni oli säherdune toredus vangile keelatud. See vanahärra oli nüüd minu „tõsine“ hoolekandja ja kaitsja. Nõnda

võitsin viimati isiklikult vabaarmastuse keelpeksust.

Me sõime ja jõime ja olime heas tuleviku tujus. Tallinna haritlased, peaaegu omas täiskogus pühit- sesid võre taga revolutsiooni järelkaja. Vangiülem oli vastutulelik, uksehoidjad lahked; sest nende lahkust osati hinnata ja tasuti rikkalikult.

Õhtuti pidasime kõne- ja lugemisistanguid. Loeti, vaieldi Vene idealismist, Vene noorest intel- ligentsist ja vabaduse liikumisest. Vaidlused olid sõbralikud, rahulised; sest ei olnud sotsiaaldemo- kraate, ei vähemlasi ega enamlasi, ei sotsiaalrevol- lutsionääre ega muid õigeusklikke revolutsionääre. Olid koos soliidsed mehed, kes käsitasid küsimusi puhtakadeemiliselt. Aga meie revolutsionääride keeles tähendas see „puhtkodanlikult.“

Pidin tunnustama, et mul polnud sugugi halb nende „kodanlaste“ seas. Siiski kohustusin mõni- kord tundma sotsiaaldemokraatlikke patukahetsuse piinu. Aga need piinad polnud tõsiselt mõeldud.

Varsti pääsid haritlased vabaks. Nende asemele paigutati „seltsimehed“ sotsiaaldemokraadid. Mul oli nendega igavam ja piinlikum. Pidin seda ka tunnustama. Midagi nagu pitsitas ja segas vaba avaldumist. Sarnast pitsitust tundsin sagedasti ka hiljemini, kui viibisin ilmavaateliselt piiratud rüh- mas, mõnes partei fraktsioonis, usumäratsejate seltsis, moralistide ja pastorite majas — ikka üks ja sama hingemattev tundmus. Oli tarve kõnelda, end avaldada, aga sõnad jäid kurku. Kartsin nende valmis ümberlökkamata vastuseid ja tähtsate isi- kute arvamistele põhjendatud väiteid. Nad tegid minu siis vagaks. Teise autoriteetlik arvamine on nagu vasara hoop pähe — tunned enese nurka aetuna, väikesena, arana. Oleksin tahtnud ruttu välja joosta võrest, kus oli kitsas ja igav.

Sarnane oli ka tundmus nüüd oma „kaaslaste“ keskel. Oli igav. Olin vähem vaba kui nende äraneetud „kodanlaste“ seas, kus võisin kartmata oma tarku ja rumalaid mõtteid avaldada, olles kaitstud iroonilisist pilkudest ja sallimatuist märkusist.

Ka vangimaja administratsioon muutus vähem lahkemaks. Uksehoidjad olid kartlikumad ja korralisemad, sest kehvad revolutsionäärid ei jõudnud tasuda. Nad kartsid nüüd rohkem ülemust, kuna „kodanlaste“ istumise ajal oli ülemus ise meie vabaduse poolt. Oma poolehoiust meie vastu nad ei taganenud nüüdki; ainult olid tagasihoidlikumad. Meie olime nende teades „õiguse“ ja „rahva“ eest kannatanud — seda oskasid nad alati hinnata.

Meie vahid-uksehoidjad olid sõdurid-vangiküüturid ja vaheldamisi jalaväelased. Esimesed vahitised viis päeva, teised kaks päeva. Vangiküüturid olid üle Venemaa lahked ja head vangide vastu, mõned üksikud toored juhtumused välja arvatud. Nende vahekord vangidega oli inimlik, koguni sõbraline. Nad olid rohkem arenenud sõdurid — pidid olema kirjaoskajad ja nende distsipliin oli ka mõistlikum, kui sõdivate sõdurite oma.

Nad küütsid peaaesjalikult vange ja olid harjunud nendega — võtsid neid inimlikult. Poliitika-vangide vastu oli neil suur lugupidamine.

Tallinna vangikoja ja võretagusel vabaduse ajal olid nad eriti sõbralised. Olime nende head tuttavad, kelle vahiks nad meeleldi kippusid, kogani võidu. Nende seas oli ka palju eestlasi.

Mul oli neile tagavaraks kirjandust — väike raamatukogu. Sellest teadsid ka jalgväe sõdurid. Oma vahipäevil läkitati mõni valitud sõdur minu kogust kirjandust paluma. Ja siis sobisime ka

nendega hästi. Õpetasin neile ülemuse petmise kunste — kinnitõmmatud lahtisi uksi ülema juuresolekul kavalasti valla keerama. Kavalust tarvitati heade tagajärgedega.

Meil polnud millegagi muuga nende heategusid tasuda, kui ainult hea sõnaga. Nad olid tänulikud ka sellest. Meil oli häid sõnu tol ajal veel nende jaoks.

Liigutav oli ühe vahisõduri kiri mulle. Ta tegi mulle kaitsmise ettepaneku. Tal olevat neli tessaatiini maad Venemaal — lehm ja hobune. Ma võivat seal muretult ja vabalt elada. Ta uskus kindlasti, et tema kosimine vabastaks minu vangist. Ta soovis ainult head.

*

Elasime paremas homsepäeva lootuses: Riigiduuma tuleb kokku, siis teostatakse isiku puutumatus, ja me saame vabaks. Aeg kadus, aga ainult „kodanlased“ pääsid valla. Me jäime pisarsilmil istuma. Piinlik oli kaasvange välja saata, nähes nende taltsutamata vabastusrõõmu. See rõõm oli toores, egoistlik, koguni elajalik. Nõnda näis see meile kadedaille vangijääjaile.

Viimaks ilmutati ka meile vabadus. Aga ainult Siberi taga vabadus. Meid otsustati kodumaalt välja saata kolmeks aastaks Siberi. Sinna sõita tuli tapiga.

Olime ka sest väikesest rõõmsad. Ikkagi vaheldus. Uued paigad; uued vangikojad, uued näod. Võretaguse vabaduse tagajärjel olime iga-päev koos ja olime selle tõttu juba üksteisest küllastunud.

Ootasime heas tujus tapipäeva. Seitse poliitika-vangi olid Siberi määratud: meie — kolm tütarlast, kes me sattusime tol rumalal ööl ühiselt vangi ja

neli meest, sessamas kommuuni korteris vangistatud. Rahvuse järele olime — neli eestlast, üks venelane ja kaks juuti. Ka Otto Sternbek oli meie seas. Teised saadeti lähemale — Archangelski ja Vologdasse.

Huvitav oli just saatmise päev. Minu revolutsiooniline ja pikantne kuulsus oli tolle päeva hullustuse põhjuseks. Meid saadeti uhkelt nagu tsaarisuurusi. Tolleaegne Tallinna kuberner, õigemini selle asetäitja, armastas kõmu ja reklaami. Minu ema palus luba mul oma kulul Siberi sõita. Kuberner keeldus.

— Teda ei või usaldada — esimesel teelahkmel käänab kõrva ega sõida määratud kohale. Saadan tema juba nõnda, et ta jääb rahule ja mäletab seda igavesti.

Ta täitis oma ähvarduse. Ärasaatmise päeval juba vara hommikul seisis üks sõjaväerühm vangihoovis paraadil. Meie küüdiks olid tõllad määratud. Eel kihutas politseimeister püsti vankris ja puhastas teed. Vangimaja väravate taga haaras meid ümber kassakate salk. Tuhatnelja sõideti suures tolmupilves jaama — kapjade müdinal. Mustavad rahvahulgad seisis puiestel, akendel, katustel ja aedadel — ootasid etendust, mida ainult ükskord võib näha. Mütse lendas, kostis hurraahüüdeid — see oli lõbus sõit. Just kui kuninga lapsed.

Koguni raudtee veere olid sõdurid „auvahid“ asetatud Dvigateli vabrikuni ja veel tükk maad edasi. Dvigateli vabriku väravad seisis suletuina, väravate ees vahtis ratsaväesalk. Töölised aga olid katustele roninud ja lehvitasid sealt mütse. Jah, see oli lõbus sõit. Sõdurid-vahid tee ääres naeratasid meile ja heatervitasid peadega. Narvani sõitis meie kaitsjana peale küüturite rühma veel üks jalaväe rühm. Narva jaama ees seati ka need

mehed ritta meie vaguni ette. Rongi liikumisel noogutasid nad naeratades meile heatervituseks.

Väljaspool Eesti piiri kahanes see toredus ja teaterlikkus. Me muutusime varsti lihtsaiks surelikeks — väljasaadetud poliitikasüüdlasiks.

*

Peeterburi keskvangimajas viibisime vähe aega — ühe päeva ja kaks ööd. Palju tütarlapsi oli seal — enamasti Peeterburi noored naisüliõpilased. Oli ka vanemaid parteitegelasi. Neid viimaseid võis juba kaugelt tunda. Mitmeaastane põrandaalune revolutsiooniline tegevus oli oma pitsari näole vajutanud. Teravad nuuskurid tundsid hästi neid jooni.

Venemaa vangikodadest oli see üks huvitavamateist. Maja kord oli eeskujuline — täiesti saksa-line puhtus ja distsipliin valitses seal. Sest majast ei leidunud ühtki tolmukübet. Juba väravast sisse astudes tungis see kord õlule, rinnale, turjale, jalgesse ja pähe. Olin halvatud liikmeist, vaikne ja tasane. Ka kõige kärarikkamad muutusid selle maja kivivõlvide all vaikseks. Nagu kirikus. Keegi ei tihkanud valjusti kõnelda, sest jumalus oli lähedal — valvas ja karistas otsekohe vallatuid. Vangi hinge taltsutajavaim hõljus õhus, haaras tugevate pihtega „vaba vaimu“ ja painutas raske vasaraga mässavaid meeli. See maja oli tarretuse algkuju; liikumine oli ainult masina mehaaniline ringjooks.

Vangihoidjad kujutasid kivikujusid, kes seisis aastasajad ühel paigal — täitsid ainult üht toimetust.

Vangiülem ise oli aga eestlane, advokaat Otto Strandmanni vend — rahulik ja viisakas härra. Võib olla leidis noorem vend oma põgenemisel kodumaalt oma vanema raudses majas kindlama peljupaiga.

Olen ses majas kolm korda läbisõidul viibinud ja igakord sealt lahkudes selle maja tarretuse jälgi veel kaua oma ihus tundnud.

Noil vabaduse päevil oli siiski ka ses majas kivi veidi kõrgemale nihkunud ja tundus tasast õhu voolu. Imelik oli täiesti seal kuulda hääli ja naeru. Majamüürid vist kokkusid sest enneolematust nähtusest ja tundsid pinnaalust kõikumist.

Teiste vangihoonetega võrreldes oli see maja veel küllalt kindel ja vabadus naeratas ainult kahvatu surnu naeratusena uksehoidjate põsil.

Palju tütarlapsi oli igas kambris sealgi, kuhu meid mahutati. Nad piirasid meid rõngana ja olid uudishimulised. Me tulime kustki, ning võisime neile lootusi tuua. Nad uskusid kindlasti oma varstisesse vabadusse. Nad istusid nagu huvitavaks vahelduseks mõni kuu vangis.

— Varsti tuleb riigiduuma kokku, antakse amnestia ja me oleme vabad. Senni on meil siin huvitav. Kõik vangihooned on meid täis. Ka „nemad“ kardavad. Koguni ses raudmajas võime tasahiljuki naerda. Enne oli siin igasugune naer keelatud. Karistati sellest pimedada külma kartsaga. Nüüd ei julge nad enam. Aga siiski juhtus meil hiljuti midagi kohutavat. Üks meie kaaslastest sai surma. Ta tapeti lihtsalt. Ta seisis ainult aknal, vaadeldes õues jalutavaid sõsaraid ja ka sinist taevast. Ta ei pannud tähele enese peale sihitud püssiotsa. Ta ohverdas oma elu sinise taeva eest. Tapja oli Semjonovi polgu vahisõdur. Me nälgisime protestiks seitse päeva, nõudsimme Semjonovi polgu valvurkorra muutmist. Meie nõudmine täideti viimati pika nälgimise järele.

Nii vestsid tütarlapsed.

Kambri nurgast kostis äkisti nutt ja hüsteeriline kiljatus. — Üht tütarlast valdasid nutukrambid.

Te olete eestlased. Kolm Eesti tütarlast — revolutsionääri — see on huvitav. Esimest korda näen. Meie vangiuülem on ka eestlane. Strandmann on ta nimi. Tema vend olevat revolutsionäär — Eesti vabariigi president, nüüd aga põgenenud. Kas on see tõsi?

Tõsi. Ainult presidendist ei tea me midagi.

— Me häbistasime oma ülemat, süüdistasime mustasajaluses, seadsime revolutsioonilise venna talle eeskujuks.

Mulle meeldis nende seas viibida ja nende ekspansiivist jutumulinat kuulata.

Alma Ostrat tabas esimesel õhtul seal mingisugune närvihoog. Tütarlapsed olid kaastundlikud ja toimetasid elavalt ta ümber: kes ulatas vett, kes hõõrus oime, kes kaelasooni, kes käsi, kes jalgu. Nende askeldavad murelised kujud hämaral vangikambri valgel mäletuvad selgesti.

Meie tapsõidu panoraam vaheldus varsti. Meid läkitati edasi Moskvasse. Peeterburi tarretunud keskvangimaja oma ekspansiiviste tütarlastega muljus ainult huvitava vahemaalina sündmuste ritta. Me ise kujunesime nende toas lendavaks viirastuseks: kolm põhja tütarlast paisati üle Venemaa Siberi taigasse.

Moskva keskvangimaja Butõirkis oli täieline vastand Peeterburi omale: Nagu Moskva ise. Kujutelen seda vana pealinna alati Vene mõisnikuna või kaupmehena lahtiste kuue hõlmadega. Neevalinn selle vastu sümboliseerub pinguli-vöölitud ministeeriumi ametnikuna.

Butõirkis pühitses Vene anarhiline „avar“ hing seekord lopsakalt oma pidu. Terve vangihoone rõkkas üldisest kärast. Palju oli vabadust aga ühtki korda. Seda maja võis täie õigusega nimetada Butõirki vabariigiks. Lõbus oli seal trellitatud

aknal istuda ja lärmitsevat elu ümberringi vaadelda. Kui see poleks olnud nii väsitav. Terve maja rääkis ja laulis hommikust õhtuni ja koguni hilja ööni. Kriminaalvangide kõne- ja laulutunnid algasid vara — kell kuus hommikul. Istuti akendel ja karjuti läbi võre oma armukestele. Need jalutasid all hoovis ahelaid helistades, ehk istusid ka akendel vastastiival. Ka vanadel ja inetumatel olid oma armukesed, kes olid sama vanad ja inetumad. Mitte ainult kõnes ja laulus ei avaldatud armutundmusi — kirjad nõõri otsas liuglesid iga silmapilk hoovi jalutajate juure või liikusid ühest aknast teise. Seda posti nimetati telefoniks. Sagedasti tuli meil, poliitika vangidel, kirjaoskamatuid hädas aidata, neile armastuskirju kirjutada. See oli mõnikord üsna huvitav, kui juhtus vaimukas etteütleva. Ka ei puudunud sügavaid draamasid ja veriseid armukadeduse vaatused võre taga.

Säherdune vabadus! Vahid olid ainult selleks, et vangid ei pääseks vāravast tänavale. Muidu oli kõik lubatud: laulud, kõned, kirjavahetused, punased lipud, vabad kõndimised võõrustel.

Istusime ühiskambris ja sealgi oli palju noori tütarlapsi poliitikavange, aga juba mitmest ilma-kaarest Moskvasse kogutud. Māletan lāānest tulnud elavate mustade silmadega tütarlast, kes laulis mahedasti õhtul poliitikavangide tunnil. Igatsevalt kostis ta hāāl üle vangihoone. Kōik kuulsid ta laulu heal-meelel ja vaikisid. Talle vastati meeste-tiivast kooriga, mõnikord ka üksiku baritoniga. Sisuliselt oli muusikaline eeskava revolutsiooniline, ehk „narodnikute“ lauluvalikust. Neis lauldi Vene talupojast, tema kannatustest ja rahva raskest elust. Peale laulude avaldati revolutsioonilist meeoleu veel kõnedes akendelt ja vangihoovis miitingutel jalutuse ajal. Punane lipp vinnati ritva; kõnelejad ja kihutajad harjutasid end oma kutses. Kōnekunst

oleks võinud muidu ununeda. Me aga teadsime juba peast kõik sõnad, võtted ja tundeavaldused. Oli vaja ainult harjutada ja meeolelu alal hoida.

Paljud kadestasid meid hiljemini meie kaaslaste puhul Moskva keskvangimajas. Seal viibisid tol korral läbisõidul mitmed kuulsad revolutsionäärid — sunnitöölised naisterroristid. Seal viibis Spiridovna, kes elas senni minu hinges vabaduse kannataja algkujuna. Ta oli noor tütarlaps, keskkooli õpilane, kes tappis ühes väikeses Venemaa linnas kohalise shandarmülema. Nooremad shandarmohvitserid oma tasumise vimmas vägistasiid toorelt noore tütarlapse. Lugesin sellest jälgist kuriteost juba Tallinna vangikojas. Olin ise valmis hirmsamat alatust verrega tasuma. Viibisin mitu päeva ses uimas. Nüüd võisin teda oma silmaga näha. Kõik tardusid akendele. See oli jumalus, kes kõndis kahvatuna all hoovis hallis rüüs. Kõlas ühine müristav hurraahüüd: tema — jumalanna — tõstis oma kahvatu näo, ja naeratus jumetas ta palge läbipaistvust.

Võib olla, et see ei olnud nõnda, aga kõik tundsid seda oma hinges ja seepärast nägid teda niisugusena.

Veel viibis Moskvast naisterrorist Ismailovitsh, üks neist kolmest kuulsast õest kusagilt lääne provintslinnast. See õde oli oma kohalikule kubernerile pommi tõlda visanud, aga imelikul kombel ebaõnnestasid harilikult need pildumised. Võitsid neist pommidest ainult „ohyrid“ ise. Nad said kuulsaks ja tegid karjeeri. Õde Ismailovitsh aitas oma pommiga ka selle vihatud kubeneri hiljemini Venemaa ministri kohale tõusta.

Õed Ismailovitshid olid kõik terroristid. Nad olid kindrali tütreid ja asutasid kindrali kilbi varjul oma toas terroristliku keskkoha linnas — „revo-

lutsiooni pesa.“ Kohalik nuuskuramet teadis sellest, aga ei julgenud kindrali maja ja kindrali tütreid puutada. Seepärast oli tütaridel täieline voli tagant uksest kõiki põrandaaluseid revolutsionääre vastu võtta, neid oma katuse all varjata, pomme valmistada ja terrorakte sepitseda. See oli äärmiselt romantiline.

Veel kõneldi ühest shandarmkindrali tütrest — terrorist-revolutsionäärist. Sel tütrele oli veel varjulisem paik: kõrval toas kuulas isa „kuritegijaid“ üle, keda tütar oma toas oli aidanud selleks saada; kõrval toas uuris isa terroristide vandeplaane, nende organisatsioonide materjaali, mida tütar oma toas oli ühes oma kaaslastega kokku seadnud. See maja oli püha ja seda keegi ei puudutanud.

Tol ajal oli kõrgemas Vene seltskonnas moodis ja peaaegu auasi — tagant uksest revolutsionääridele varju ja ööaset anda. Revolutsionäärid olid vabameelsetele aadlistele moodsad „armuleivalised,“ kelle hulgaga uhkustati samuti, nagu enne maal mõisates kehvajäänud mõisnikkudega — „armuleivaliste“ hulgaga. Viimased täitsid sageli ka narride ose.

*

Nädalise peatamise järele jätkasime tapireisi Samaarasse. Meid oli nüüd juba palju — mitu vagunit. Kõigist Venemaa provintslinnadest olime Moskvasse kokku valgunud ja sealt jaotati meid väljasaatmise punktide järele.

Ka see oli lõbus sõit. Tehti uusi tutvusi, tekkis mitmesuguseid vahekordi — häid ja halbu, romantilisi ja parteilisi, loodi romaane, arendati armukadedust, tehti tülisid, tulid ilmsiks kõik ilusad ja inetumad inimese „labased“ tundmused — naise ja mehe vahekorras. Nad puhkasid siis puhtast aatest ja muutusid lihtsateks inimesteks.

Huvitavad olid just uued tutvustamised. Esimene küsimus sisaldas: — Mis parteist olete? — Vaenulise vastuse järele oli juba raske sõprust sobitada. Algas äge vaidlemine — enamlase ja vähemlase vahel — taktika küsimuses, sotsiaaldemokraadi ja sotsiaalrevolutsionääri vahel — maa-küsimuses; anarhisti ja sotsialisti vahel — isiku tähtsusest. Vaest Karl Marxi väänati ja sõeluti igast küljest, igast seisukohast; sest ta andis ennast venitada alati sinna, kuhu keegi seda soovis. Karl Marx pidi kõigest vastutama — tülid algama ja ka need lõpetama, minevaid väärsamme vabandama ja tulevase eksituse oma õlule võtma kanda. Igal juhtumusel oli süüdi Karl Marx, kas revolutsioon õnnestas või ebaõnnestas.

Sõitsime üle Volga pika silla, saabusime Samaara linna. Meil oli kombeks saanud revolutsiooni au igas seisukorras alal hoida, oma ülevat meeoleolu ja võitluse tuju igal soodsal juhusel demonstree-rida. Olgugi paljaste mõõkade vahel. Ja seepärast laulsime alati jaamast vangimajani revolutsioonilaule. Seda lubati. Harilikult asetsesid Venemaa vangihooned linna servil ja küüturid valisid ikka agulite tänavad meie rongkäikudeks. Meid nägi ja kuulis ainult väike rahvahulk linnas.

Samaara vangihoone oli üks uuemaist ehitusist Volga ilusal kaldal, Peeterburi Krestõi vangimaja stiilis. Meid võeti seal uhkesti vastu. Pikad ripuvad punased lipud hõljusid nõöridel kesk vangihooi. Nõörid olid tõmmatud ühest hoone tiivast teise. Revolutsioonilaul rökkas üle hooi meie vastuvõtmiseks. Olin näinud mõnd vaba vangikoda, aga sähardune vabadus oli juba üllatav.

Sisemine kord vastas noile välistele tunnustele. Vangiülem ja tema abid olid peaaegu „seltsimehed“: toimetasid ise vangidele ajalehti ja toetasid täiesti punaseid lippe ja revolutsioonilaule —

olid vastutulelikud ja lahked. Koguni me tunnistasime neid „headeks.“ Harilikult ei lubanud revolutsionääri eetika vangülemat „heads“ tunnistada; sest „valitsus“ võis ainult „lurjus“ olla.

Elasime ses ilusas hoones terve nädala. Terve ilusa nädala. Vaade minu kambrist viis otse Volgale ja selle luhile. Seal vaatlesin kevade arenemist, esimese rohelise ja lillede tärkamist Venemaa lõuna stepis.

Meie teekond kujunes kevade suhtes eriti huvitavaks. Tallinnast sõitsime välja varakevadel — jürikuu alul, siis kus kevade aim tundus alles õhus — meie põhjamaa looduse erutavamal kevade ajajärgul — esimesil soojel päevil, millele järgnevad harilikult lehekuu külmad ilmad. Need külmad lehekuu ilmad rikuvad ikka heleda kevadetuju. Lõunale sõites muutus ka loodus kevadisemaks ja Samaaras oli kevade juba õites. Edasi käänasime idasse ja kevade alanes uuesti. Siberis jätkasime Tallinnas alatud kevadet. Huvitav oleks terve aasta kevadet otsides ümber maakera keerelda. Terve aasta ainult kevade!

Nädala pärast jätkasime teekonda Urali mägestikku. Ufa linna ümbrus moodustab ilusama maastiku sest mägestikust. Palju oli neid sõitjaid, kes nägid esimest korda elus mägesid. Looduse uhkust vaadeldes unustati väikesed nääklemsed, pahanused, intriigid ja tülid.

Pika koosviibimise järele muutusid inimesed üksteise vastu närviliseks ja sallimatuks. Juhtus sageli suuri tülisid väikese pärast. Meil oli küll kommuun, ei olnud kellelgi isiklikku vara ega raha. Meil olid valitud vanemad, kelle käes olid meie rahad, kes hoolitsesid meist, kellele olid usaldatud meie majapidamine; aga tülideks leidus ikkagi põhjusi, iseäranis kui ilustas neid riide veel

parteilised lahkvaated. Eriti ägedad üksteise vastu olid enamlased ja vähemlased. Nad olid orgaanilised vastased nagu juut ja kristlane. Nad võisid mõistusega üksteisega leppida, aga parajal momendil oli unustatud mõistuse leplikkus ja kired pääsid lõkkele. Leidus üksikuid tüüpe filosoofe, kes salisid kõiki parteitegelasi, hindasid isikut parteivaadetest hoolimata. Aga neid ei tunnistanud „omadeks,“ ei peetud õigeiks „seltsimehiks,“ kahtlustati „kodanluses.“

Meil oli igas vagunis oma kutseoraator, hariplikult juut, kes kohustas end igale jaamaesisele rahvahulgale läbi võre kõnet pidama. Vene-Jaapani sõja sõdurid sõitsid meile vastu — koju, see oli sünnis materjal. Meie vagunis oli jaamakõneleja väike, elava liigutustega juut. Ta oli väga kohusetruu ja nii olime sunnitud iga jaama ees tema kõnet kuulama, mis oli peaaegu sõna-sõnalt seesama. Ta pistis oma liigutusrikka käe võre tagant välja ja tegi löögsale ammuliseisvale hulgale selgeks, et revolutsioon on tarvilik. Meid sees oli see kõne juba läiluseneni ära tüüdanud. Ühes teises vagunis olnud niisugune kõne leierdamine ühele kaaslasele sedavõrt vastumeelne, et ta jäljendanud oraatori kõnet ühes jaamas täpipealsusega. Seesolijaile sünnitanud see etendus palju nalja. Kõnemees loobunud otsekohe oma kohustest. Teised võisid närve rikkumata sõitu jätkata ja loodusest headmeelt tunda.

Olime rajapostist — Euroopa Aasia — mööda sõitnud ja vaguni tungis avar õhuvool. [Siber tungis meie juure oma ääretu ruumi ja lahedusega. Nagu oleksime kitsast tunnelist lagedale väljale pääsnud. Võre sees paisus rind ühes ruumi laienemisega väljaspool. Ei ole vist kuski maailma nurgas nii palju avarust ja ruumi, nii palju puhast puutumata loodust, kui Siberis.

Jõudsime esimesse Siberi linna Tjümeni. See oli just lehekuu esimesel päeval. Me, revolutsioonäädid, pidime muidugi oma püha pühitsema rongkäiguga, punaste lippudega, revolutsioonlauludega. Esimene mai on aga kiuste harilikult ikka külm, kõle, hall, sageli veel hiljalumine. Niisugune külm ja värvitu oli see päev ka Tjümenis. Kүүturid olid halvas tujus ega lubanud punaseid lippe rongkäigus tarvitada. Üks neist tungis koguni palja mõõgaga lipukandja kallale. Algasid läbirääkimised vangide ja kүүturite vahel. Lepiti kokku ja tehti kompromisse. Me loobusime lippudest ja kүүturid lubasid meil laulda revolutsioonlaule. Nii marssisime läbi linna. Aga me ei puutunudki õieti linna — riivasime ainult äärmisi aguli maju ja seepärast ei kuulnud ei näinud keegi meid. Oli ka varane aeg hommikul.

Vangihoone ise asetses peaaegu linnast kõrval rohelisel aasal maantee veeres, avaral Siberi lagendikul. Nagu eramaja, või mõni linnamõis aguli lähedal.

Meid, naisi, majutati kõrvalisse puuhoone, mille õue tuletas meele taluõuet oma pehme rohelise muruga. See oli kodune ja armas. Me pikutasime murul ja tundsim e mõnu soojast Siberi päikesest. Meid ei lukustatud enam, sest olime juba „vabas“ Siberis. Ainult vaht seisis õue väravas.

See ilus päev lõppes siiski väga halenaljaka ööga. Heitsime tee väsimusest puhkama ega aimanud midagi paha. Meie tapituba oli natuke kahtlane — sauna laadi, suure laia lavaga, kuhu õhtul toodi õlekottid magamiseks. Olime õnnelikud nende õlekottide puhul: ei pruukinud paljal laual magada, nagu vagunis. Aga siis juhtus midagi koledat. Suured mustad parved — terve must sõjavägi liikus meie peale. Need olid nälginud lutikad, kes ronisid kõigist pragudest välja inimeseihu haisu

peale. See liikumine oli sama õudne, nagu iga hulga, iseäranis nälginud hulga liikumine. Meie kotid mustasid varsti kihavatest elukatest ja me põgenesime kabuhirmus. Ei olnud mingi võimalust vastupanemiseks. Nad võitsid meid oma massiga. Keegi noor õpetaja Nishni-Novgorodist sulgus siiski silmalaod väsimusest ja sonis: „Elagu Nikolai II lutikad!“ Ta oli üleüldse natuke veider tütarlaps.

Teisel hommikul kutsusime kõik võimud läbi-rääkimisele ja nõudsim eemalepaigutamist lutika sõjaväe laagrist. Meile saadeti vangikoja arst — vana mõnus härra, Siberi avara pilguga mees. Ta lubas meid silmapilk haigemajasse ümber majutada. Korterite kiire muutuse põhjuseks oli peasjalikult auväärt semstvo naisarst meie seas, kes võitis otsekohe vanahärra poolehoidmise. Ta oli meie hea eestkostja ja eesträäkija. Pealegi polnud see raske täita; sest poliitikavangid Tjümenis istusid harilikult haigemajas.

Elu seal oli puhas ja mõnus. See polnud enam mingi vangielu, vaid oli juba üsna vaba elu. Uksed seisid vallali, võisime vabalt liikuda terves majas ja ka aias. Koguni valitud võõraid meestivast oli lubatud vastu võtta. Seda luba ei jäetud tarvitamata. Meile pääsid juure valitud vanemad, mõni vanem arst väljasaadetuist ehk muu soliidne härra. Sageli vaieldi ägedasti noil visiitidel ka maaküsimusest. Iseäranis Alma Ostra armastas maaküsimuse ja üleüldse kõiki põhimõttelikke ja parteilikke vaidlusi. Ta oli väga äge ja oskas vastase tihti osavasti vagaks teha ja nurka ajada.

Peale visiitide haigemajas olid lubatud veel üleüldised koosolengud ükskord päevas. Ametlikult võisid meie meeskaaslased oma naised ja mõrsjaid välja kutsuda. Niisugusel võimalusel olime muidugi kõik mõrsjad ja meid kutsuti kõiki ühisele

kokkusaamisele. See koosviibimine oli peaaegu luulelik — vabas õhus puisteel suure vangihoone ees, kus möödusid ka üksikud linnakodanikud. Me aga istusime ja jalutasime nagu vabad seltskonna daamid ja härrad; vestsime üksteisele päevauudiseid, keelpeksime, pikkeerisime, naljatasime, flirtisime kergelt, nagu viisakas seltskonnas kunagi. Noored naisemehed ja noorikud aga sattusid oma õrnustega üksteise vastu peaaegu üle kõlbuse piiri ja siis avaldas „seltskond“ sel puhul oma pahameelt. See võivat noorele tütarlapsele ja noormeestele olla halvaks eeskujuks, võivat „seltskonda“ demoraliseerida.“ Kõik nagu kõige viisakamas seltskonnas.

Ootasime heas tujus edasisaatmist laeval piki jõgesid Tjümeni, Toboli, Irtõishi üle Tobolski Siberi küladesse. Meil polnud mingi põhjust halvaks tujuks. Uskusime, et see eraldumine kestab ainult üürikest aega, sest varsti ilmutatakse amnestia ja me sõidame vabalt koju tagasi.

Vähe oli neid pessimiste, kes seda ei uskunud. Optimistidel olid pakid alati reisivalmis. — Iga silmapilk võis ilmuda käsk vabastamiseks ja siis polnud enam aega asju pakkida. Ka noor riigiduuma oli kokku tulnud ja see pidi kõik kannatajad kindlasti suutma vabastada.

Agas need ilusad hetked jäid senni tulemata. Meid läkitati edasi sügavamasse Siberi taiga piirkonda. Meid saadeti ühel hommikul sadamasse, paigutati kahele lodjale, mida vedas väike aurulaev. Algas meie lõbusam sõit läbi Siberi suurejoonelise looduse toreduse.

Püsisime ka lotjadel revolutsionääradena. Puna-
sed lipud vinnati mastidesse: ühel lodjal lehvis sotsiaaldemokraatide — „kõige maade töölised ühinege;“ — teisel sotsiaalrevolutsionääride „maa

ja vabadus,“ „võitluses omandad õiguse.“ Inimesed muutusid üksteise vastu leplikumaks kevade ja ilusa looduse mõjul, partei lõhet kahe lodja vahel võis väga hästi ühendada sõbraliku sillaga. Unustati vihad ja vaenud, oldi inimesed: sotsiaaldemokraadid istusid „maa ja vabaduse“ lipu all ja sotsiaalrevolutsionäärid lõbutsevad proletaarlaste lipu all. Valiti omale seltskond juba isiklike meeldivuste järele.

See oli veider kirju seltskond, kes seal sõitis. Viimsest vangihoonest anti igaühele hallkollane vangikuub punase kuritegija märgiga. Need kuued moondasid meie kogu veel veidramaks.

Ka rahvuse järele olime kirju kogu; valged põhjalased — lätlased eestlased, poolakad ja mustad lõunalased — tõmmud kiirgavate silmadega — armeenlased, grusiinlased lõuna juudid. Kõige arvurikkamalt olid esitatud juudid ja suures vähemuses olid Venemaa päriselanikud — venelased ise. Seda kogu vaadeldes oli õigus neil, kes veeretasi 1905. aasta revolutsiooni tekkimise muulaste — Venemaa võõraste rahvaste — piirirahvaste ja juutide süüks. Kümneliikmelisest väljasaadetute seltskonnast ei leidunud rohkem kui üks venelane. Tõesti neil lotjadel sõitsid Venemaa rahvaste enesemäärarjad, uute piirriikide vöö loojad. Eestlasi esitasid tol sõidul ainult kolm tütarlast — Alma Ostra, Amalie Unt ja mina. Võis oletada, et Eestis tegid revolutsiooni ainult naised — noored tütarlapsed.

Koidul jõudsimme Tobolski linna alla. Seal ühineb ka Tobol Irtõishiga. Meie esimene tutvus ilusa Irtõishiga oli tol koidupunasel hommikul. Ta oli hiilgavasse uttu peidetud, aga me aimasime ta ilu seegi pärast. See oli Siberi Volga. Aga Volga kahvatub Irtõishi avaruse, sügavuse, laiuse ja värvirikkuse kõrval. Volgale on küll Venemaa

luuletajad hulga laule pühendanud; sest nad ei tunnud Irtõishi.

Tänasin tol silmapilgul südamest Vene valitsust ilusast sõidust. Millal oleksin enese tahtel teed Irtõishile osanud leida? Oleksin otsinud Bådeckeri järele Euroopa reklameeritud, võretatud, viilitud, silutud „ilusaid“ kohti, hõisanud ja kilganud ühes teiste samasuguste turistidega. Imestanud ja ihas-
tanud sedasama, mida mitmed tuhanded enne mind imestanud. Aga kõige ilusamad nurgad on need, kuhu turisti jalg oma värvipotiga veel pole jõud-
nud, ega oma nimega teisi järehtulijaid tülitanud.

Irtõish oma veetlevate kallastega oli senni turisti pilkudest puutumata. Peaks ta veel kaua puhtana püsima!

Palju on veel Siberis neid nõiduslikke paiku, mille kõrval jäävad Euroopa kuulsused varju. Siber seisab alles oma neitsi eas. Aga Euroopa ärimehed tüürivad oma katsesarved juba sinna ja varsti ilmub ka Siberi jaoks Bådecker ja varsti ilmub ka sinna turiste oma värvipottidega, et Altai mägede kaljudele oma nimesid võõbata. Kutse-
lise turisti peasiht ja eesmärk on — ronida mäe kõrgema tipuni ja seal ennast igavestada. — Näe, ma olin seal üleval ja värvisin sinna oma nime.

Meie seltskond kahanes vähehaaval. Jätsime igasse külla osa maha. See oli nõnda korraldatud: iga küla peale kindel arv „mässajaid“, küla suu-
ruse järele. Meile anti võimalus end rühmitada meeldivuste järele. Rühma vanemad tõmbasid oma vahel liisku. Ma sattusin väikeses rühmas väikesse roheline külla „Kokui.“

Saatsime oma kaaslasi kindlate rituaalidega ja revolutsioonilauludega. Tüütav, väsitav ja siiski kurb oli iga niisugune lahkumine. Nad paisati taigast piiratud võõrasse paika tundmata inimeste

sekka. Kes olid need inimesed, — kas vaenlased või sõbrad? Mis teadsid need inimesed ka meist? Kas ei pidanud nad meid lihtsateks varasteks, röövliteks, inimeste tapjateks?

Hakkas vihma sadama ja see oli veel üsna kurb. Soine, tihe, pajustikutaoline vasak kallas muutus otsekohe ähvardavaks.

Meie, vist ainult kaheksa hinge, jäime õnnetult oma „Kokuisse.“ Lodjalt lauldi meile viimne laul ja see tüütav laul kostis tol lahkumise hetkel koguni ilusana ja armsana. Oleksin tahtnud suures nukruses põgeneda — peita pea tihedasse rüüsse külmast Šiberi vihmast ja talupoegade uudishimulistest pilkudest, kes kogunesid kiiresti kaldale imeinimesi vaatama. Lapsed ja vanad, emad imetatavate väikestega tõttasid joostes meid kaema. See oli õudne, kui nad meid vaikselt vaatlesid, kes hirmuga, kes imestusega, kes lihtsa tuima uudishimuga. Aga ühte ühist võisime kõigi nende pilkudest siiski lugeda — umbusaldust.

